

**A STUDY TO ASSESS
THE IMPACT OF TEACHER TRAINING
CONDUCTED BY DIETs ON TEACHING OF
GUJARATI IN THE STATE OF GUJARAT**

Investigator
Dr. Suresh K. Makwana
Assistant Professor in Gujarati
DESSH, RIE BHOPAL
E-Mail Id: skmakwana74@gmail.com

A
Research Project
Funded by
ERIC, NCERT
PAC-No-16.06
Year: 2016-17

विद्यया ऽ मृतमश्नुते

एन सी ई आर टी
NCERT

REGIONAL INSTITUTE OF EDUCATION (RIE)
A Constitute Unit of NCERT
Bhopal-462013, (MP)
2016-17
(NAAC A+ Grade Accredited)

નિવેદન

ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ માટે “શિક્ષણના અધિકાર” The Right of children to free and compulsory education Act – RTE-2009 પ્રમાણે ૬ થી ૧૪ વર્ષનાં દરેક બાળકને મફત અને ફરજિયાત શિક્ષણ આપવાનું નક્કી થયું. ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ એ આજની તાત્કાલી જરૂરીયાત છે. વૈશ્વિક રીતે થતા જ્ઞાન અને માહિતીના વિસ્ફોટમાં આપણાં વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો પણ સજ્જ બને એ આવશ્યક છે. વર્ગખંડ અને વિદ્યાલયોમાં શિક્ષણ પ્રક્રિયામાં કેવા નવાચાર થાય છે? કેવી કેવી પ્રવૃત્તિઓ સાથે આનંદદાયી શિક્ષણની પરિસ્થિતિનું નિર્માણ થાય છે ? વિષયવસ્તુ સાથે જીવન વ્યવહારની સમાજ કેળવાય છે ખરી ? શિક્ષકો પાઠ્યપુસ્તકો સાથે પાઠ્ય સામગ્રી અને વિશિષ્ટ સંદર્ભ સામગ્રીનો ઉપયોગ કરે છે ખરા ? વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરીને અધ્યયન પ્રક્રિયાને સક્રિયપણે રોચક બનાવે છે ? આવા અનેક પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તર સ્પષ્ટપણે મળતા નથી.

શિક્ષણ સાથે પ્રશિક્ષણ સંજ્ઞા સંકળાયેલી છે. આપણે જેનું અધ્યયન કરવાનું છે અને જેના વિશે અધ્યાપન કાર્ય કરવાનું છે તે અંગે પૂર્વાનુભવ, વર્તમાન પરિસ્થિતિ અને ભવિષ્ય માટે અધ્યયન ફલશ્રુતિ વિશે જોવું પડે. આ માટે સતત અવલોકન જરૂરી છે. શાળા-વિદ્યાલયોમાં મોનિટરીંગ થાય છે. ગુણવત્તા સુધારણા માટે ગુણોત્સવ જેવા કાર્યક્રમો યોજાય છે. રાષ્ટ્રીય સ્તરેથી પ્રેરિત રાજ્ય કક્ષાના અનેક તાલીમ કાર્યક્રમો અને શોધ અન્વેષણ થતા રહે છે. શિક્ષણ ક્ષેત્રે નવા પ્રતિમાનો અને નવાચાર પ્રચલનમાં આવે છે.

NCF – 2005 અનુસાર વર્ગખંડની અધ્યાપન ભાષા અને વ્યવહાર ભાષામાં ખૂબ જ ફર્ક હોય છે. ભાષા અભિવ્યક્તિનું મહત્વનું માધ્યમ છે. શિક્ષક માન્ય ભાષામાં શિક્ષણ કાર્ય કરે છે. પાઠ્યપુસ્તકની ભાષા એનું વિષયવસ્તુ છે. ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ માટે એણે અન્ય સંદર્ભ સામગ્રી અને તાલીમની આવશ્યકતા પડે છે. ગુજરાત રાજ્યમાં દરેક જિલ્લામાં એક ડાયેટ (જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ, ભવન) શિક્ષકો, રીસોર્સ પર્સન તાલીમ આપવાનું કાર્ય કરે છે. જે તે વિષયમાં સજ્જતા અને નાવીન્ય કેળવાય તે રીતે તાલીમોનું આયોજન કરવામાં આવે છે. દરેક ડાયેટ આવી અનેક તાલીમો સફળતાપૂર્વક યોજે છે. આ સંશોધન આથી તાલીમોનું અસર તપાસવાના હેતુ થી કર્યું છે. તાલીમની અસર કેવી છે. સાથે સાથે એમાં સુધારને અવકાશ છે. કે કેમ ? એ આ શોધ નું કાર્ય છે.

જી.સી.ઈ.આર.ટી. ગાંધીનગર ખાતે દર વર્ષે રાજ્ય સમન્વયન સમિતિની (SCC) બેઠક યોજાય છે. જેમાં એન.સી.ઈ.આર.ટી. અને ક્ષેત્રીય શિક્ષણ સંસ્થાન, ભોપાલ શૈક્ષણિક સંશોધનાત્મક તાલીમ અને વિસ્તાર સંબંધી મુદ્દાઓની ચર્ચા થાય છે. રાજ્યની આવશ્યકતાઓ અને ક્ષેત્રીય શિક્ષણ સંસ્થાની પોતાની વાર્ષિક કાર્યક્રમોનું આયોજન કરે છે. આ સંદર્ભમાં સંશોધન કરવાની સંશોધકને તક મળી છે. આમ તો ડાયરેટ્સ દ્વારા યોજાતી બધી જ તાલીમોની વિશ્લેષણાત્મક ચર્ચા માટે પ્રેરણા મળી હતી. પરંતુ સંશોધન માટેના સમયગાળા અને ચોકકસ ગુણાવતાયુક્ત નિષ્કર્ષ માટે સંશોધકે વડોદરા આ દાહોદ જિલ્લાની પસંદગી કરી હતી. આ સંશોધનના આધારે અન્ય ડાયરેટ્સની તાલીમોની અસરો પણ ચકાસી શકાય તેમ છે.

આ સંશોધન પૂર્ણ થાય છે ત્યારે સંસ્થાના પ્રાચાર્ય પ્રો. નિત્યાનંદ પ્રધાન સાહેબનો હું આભાર વ્યક્ત કરું છું જેઓએ મારામાં વિશ્વાસ મૂકી સતત સલાહ અને માર્ગદર્શન આપ્યું હતું. જી.સી.ઈ.આર.ટી ના ડાયરેક્ટર ડૉ. ટી.એસ.જોષી સાહેબનો પણ હું ઋણી રહીશ. તેઓએ ક્ષેત્રીય શિક્ષણ સંસ્થાનમાં એકમાત્ર ગુજરાતી અધ્યાપક અને રાજ્ય સમન્વયક તરીકે મારામાં વિશ્વાસ મૂક્યો છે. જિલ્લા શિક્ષણ તાલીમ ભવન વડોદરા અને દાહોદના પ્રાચાર્યશ્રીઓ શ્રીમતી કલ્પનાબેન ઉનડકટ અને શ્રી એસ.બી. રાજશાખા તથા શ્રી યાહયા સપાટવાલા, શ્રી વિશ્વજિત યાદવ, શ્રી આર.કે. પટેલ તથા અન્ય સહુ તજજ્ઞશ્રી અધ્યાપકોના સહકાર બદલ આભાર વ્યક્ત કરું છું

આ સંશોધનના આયોજન કાર્યમાં તથા પ્રશ્નાવલીઓ તૈયાર કરવામાં ડૉ. જિજ્ઞેશ બી. પટેલ, આસિ.પ્રોફેસર, ચિલ્ડ્રેન યુનિવર્સિટી, ગાંધીનગર, ડૉ. એન.સી. ઓઝા, ડૉ. સૌરભ મિશ્ર તથા સંસ્થાનના અન્ય સાથી મિત્રોનો સહયોગ સાંપડ્યો હતો. તે સહુનો આભારી રહીશ.

આ શોધ પ્રકલ્પ શ્રી શૈલેષ રાઠવાના ક્ષેત્રકાર્ય દ્વારા પરિપૂર્ણ થયું છે એટલે ધન્યવાદને પાત્ર છે. રીપોર્ટ, ડાટા વિશ્લેષણ, ડાટા એન્ટ્રી કરી આપનાર શ્રી મહેન્દ્રભાઈ ટંડેલ તથા સુંદર મુદ્રણ માટે મુદ્રક શ્રી સચિનભાઈ નો આભાર વ્યક્ત કરું છું.

ધન્યવાદ.

ડૉ. સુરેશ કે મકવાણા

આસીસ્ટન્ટ પ્રોફેસર (ગુજરાતી).

આર.આઈ.ઈ. – ભોપાલ (મ.પ્ર.)

ગુજરાત રાજ્યના જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન દ્વારા યોજાતા ગુજરાતી
શિક્ષણ માટેના તાલીમી કાર્યક્રમોની અસરનો અભ્યાસ.

અનુક્રમશિકા (INDEX)

પ્રકરણ	પ્રકરણનું નામ	પેજ નં.
	નિવેદન અનુક્રમશિકા સારણીસૂચિ આલેખસૂચિ પરિશિષ્ટ EXECUTIVE SUMMARY	1 - 15
1.	પ્રકરણ – 1 સંકલ્પનાત્મક રૂપરેખા 1.1 પ્રસ્તાવના 1.2 માતૃભાષા શિક્ષણના હેતુઓ 1.3 ભાષાની સમજ 1.4 માન્ય ભાષા અને બોલી 1.5 સંશોધનની જરૂરિયાત 1.6 સમસ્યા કથન 1.7 શબ્દોની વ્યવહારુ વ્યાખ્યા 1.8 સંશોધનના હેતુઓ 1.9 સંશોધન પ્રશ્નો 1.10 સંશોધનનું સીમાંકન 1.11 સંશોધનનું વ્યાપવિશ્વ 1.12 હવે પછીનાં પ્રકરણોની રૂપરેખા	16-46
2.	પ્રકરણ – 2 સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા 2.1 પ્રસ્તાવના 2.2 પૂર્વે થયેલાં સંશોધનોની સમીક્ષા 2.3 પૂર્વે થયેલા સંશોધનનો સારાંશ 2.4 પ્રસ્તુત સંશોધનનું ઔચિત્ય 2.5 શોધથી રાજ્ય અને એન.સી.ઈ.આર.ટીને થતો ફાયદો 2.6 ઉપસંહાર	47-57

પ્રકરણ	પ્રકરણનું નામ	પેજ નં.
3.	<p>પ્રકરણ – 3 સંશોધન પદ્ધતિઓ</p> <p>3.1 પ્રસ્તાવના</p> <p>3.2 સંશોધન પદ્ધતિ</p> <p> 3.2.1 વ્યાપવિશ્વ</p> <p> 3.2.2 નમૂનો</p> <p> 3.2.3 ઉપકરણ</p> <p>3.3 માહિતીનું એકત્રીકરણ</p> <p>3.4 માહિતીનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન</p> <p>3.5 ઉપસંહાર</p>	58-65
4.	<p>પ્રકરણ – 4 માહિતીનું પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન</p> <p>4.1 પ્રસ્તાવના</p> <p>4.2 માહિતીનું વિશ્લેષણ</p> <p> 4.2.1 શિક્ષકો માટેની પ્રશ્નાવલીનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન</p> <p> 4.2.2 શિક્ષકો માટેની અભિપ્રાયાવલીનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન</p> <p> 4.2.3 તજજ્ઞો માટેની પ્રશ્નાવલીનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન</p> <p> 4.2.4 તાલીમ ભવનનાં વ્યાખ્યાતાઓ માટેની પ્રશ્નાવલીનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન</p>	66-119
5.	<p>પ્રકરણ – 5 સંશોધનનાં તારણો અને સૂચનો</p> <p>5.1 પ્રસ્તાવના</p> <p>5.2 મહત્વનાં તારણો</p> <p> 5.2.1 શિક્ષકો માટેની પ્રશ્નાવલીનાં આધારે મહત્વનાં તારણો</p> <p> 5.2.2 શિક્ષકો માટેની અભિપ્રાયાવલીનાં આધારે મહત્વનાં તારણો</p> <p> 5.2.3 તજજ્ઞો માટેની પ્રશ્નાવલીનાં આધારે મહત્વનાં તારણો</p> <p> 5.2.4 તાલીમ ભવનનાં વ્યાખ્યાતાઓ માટેની પ્રશ્નાવલીનાં આધારે મહત્વનાં તારણો</p> <p>5.3 સુધારા માટેનાં સૂચનો</p> <p>5.4 ભાવી સંશોધન માટે ભલામણો</p> <p>સંદર્ભસૂચિ</p> <p>પરિશિષ્ટ ૧ થી ૭</p>	120-146

સારણી સૂચિ (Table)

સારણી ક્રમ	વિગત	પેજ સંખ્યા
3.1	નમૂનાની વિગત	62
4.1	શિક્ષક તાલીમ પૈકી ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે પસંદગી પામેલા તાલીમાર્થીઓની વિગત	67
4.2	ગુજરાતી વિષયની તાલીમ સંદર્ભે તાલીમના હેતુ આધારિત અભિપ્રાયાવલી.	68
4.3	ગુજરાતી વિષયમાં તાલીમી કાર્યક્રમનાં માળખા વિશેના અભિપ્રાયો.	69
4.4	તાલીમી કાર્યક્રમનાં મોડ્યુલ સંદર્ભે મેળવેલા અભિપ્રાયો	69
4.5	તજજ્ઞ અને શિક્ષકો માટે અલગ-અલગ મોડ્યુલ વિશેના અભિપ્રાયો.	70
4.6	તાલીમ મોડ્યુલની ઉપયોગિતા વિશેના અભિપ્રાયો.	70
4.7	તાલીમ દરમિયાન શિક્ષકોની ભાગીદારી અંગે અભિપ્રાયો.	71
4.8	તાલીમના સમયગાળા વિશે અભિપ્રાયો.	71
4.9	શૈક્ષણિક સાધન-સામગ્રી અંગેના અભિપ્રાયો.	72
4.10	તાલીમના સ્થળ વિશેના અભિપ્રાયો.	72
4.11	તાલીમની ગુણવત્તા અંગેના અભિપ્રાયો.	73
4.12	તાલીમ દરમિયાન ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી પદ્ધતિઓ અંગે અભિપ્રાયો.	73
4.13	તાલીમ દરમિયાન ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી પદ્ધતિઓ અંગે અભિપ્રાયો.	74
4.14	તજજ્ઞો દ્વારા મેળવેલ જ્ઞાન વિશે અભિપ્રાયો.	75
4.15	બહારથી આવતા તજજ્ઞો વિશે અભિપ્રાયો.	76
4.16	તાલીમના અમલીકરણ વિશેના અભિપ્રાયો.	76
4.17	તાલીમ દરમિયાન જણાવેલી બાબતો આપના શિક્ષકમિત્ર વર્તુળમાં ચર્ચાય છે?	77
4.18	તાલીમની જરૂરિયાત વિશેના અભિપ્રાયો.	77
4.19	તાલીમ બાદ કરાયેલા અધ્યાપન કાર્ય વિશેના અભિપ્રાયો.	78

સારણી ક્રમ	વિગત	પેજ સંખ્યા
4.20	ગદ્ય શિક્ષણની પદ્ધતિઓ વિશેના અભિપ્રાયો.	78
4.21	ગદ્ય શિક્ષણની પદ્ધતિઓ વિશેના અભિપ્રાયો.	79
4.22	વ્યાકરણ શિક્ષણ પદ્ધતિ વિશેના અભિપ્રાયો.	80
4.23	વ્યાકરણ શિક્ષણ પદ્ધતિ વિશેના અભિપ્રાયો.	81
4.24	ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે જ્ઞાનાત્મક, ભાવાત્મક અને મનોશારીરિક હેતુઓ વિશેના અભિપ્રાયો.	82
4.25	ગુજરાતી ભાષામાં બાળકોની સર્જનાત્મકતા વિશેના અભિપ્રાયો.	82
4.26	ગદ્ય શિક્ષણમાં પડતી મુશ્કેલીઓ વિશેના અભિપ્રાયો.	83
4.27	ગુજરાતી ભાષાની વિશેષતાઓ સમજવામાં પડતી મુશ્કેલીઓ વિશેના અભિપ્રાયો.	84
4.28	ભાષાના ઘટકો વિશેના અભિપ્રાયો.	85
4.29	પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓના ઉપયોગ વિશેના અભિપ્રાયો. દાહોદ	86
4.30	પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓના ઉપયોગ વિશેના અભિપ્રાયો.વડોદરા	87
4.31	પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓના ઉપયોગ વિશેના અભિપ્રાયો.(વડોદરા/ દાહોદ)	88
4.32	ભાષાના મૂલ્યાંકન માટે તાલીમ દરમિયાન ઉપયોગમાં લેવાયેલ નવીન પ્રવિધિઓ વિશેના અભિપ્રાયો	89
4.33	અધ્યાપનમાં પ્રયોજેલા કૌશલ્યો વિશેના અભિપ્રાયો.	90
4.34	વ્યાવસાયિક સજ્જતા વધારવા વિશેના અભિપ્રાયો.	91
4.35	શાળામાં આવેલ પરિવર્તન વિશેના અભિપ્રાયો.	92
4.36	તાલીમવર્ગ વિશેના મંતવ્યો દર્શાવતા અભિપ્રાયો.	93
4.37	તાલીમવર્ગ શિક્ષકોના અભિપ્રાયો.	94
4.38	પ્રશ્ન રજૂ કરવાની તક	94
4.39	મૂંઝવતા પ્રશ્નોની ચર્ચા	95
4.40	સમસ્યાઓનું નિરાકરણ	95
4.41	શિક્ષક પ્રતિભાવ	95
4.42	શૈક્ષણિક સાધનોની ઉપયોગિતા	96
4.43	પ્રયુક્તિઓ તથા પ્રવિધિઓ	96
4.44	નવા ભાષાકીય મુદ્દા	96

સારણી ક્રમ	વિગત	પેજ સંખ્યા
4.45	અઘરા મુદ્દાનું સરળીકરણ	97
4.46	પ્રવૃત્તિમય વાતાવરણ નિર્માણ	97
4.47	બાળકોની શૈક્ષણિક ગુણવત્તા સુધારવા તાલીમ	97
4.48	તાલીમમાં શીખેલ મુદ્દાઓનું અમલીકરણ	98
4.49	શાળા પર્યાવરણ	98
4.50	તાલીમ કાર્યક્રમોમાં પરિવર્તન	98
4.51	તાલીમ દ્વારા શિક્ષકમાં બદલાવ	99
4.52	અસરકારક તજજ્ઞો	99
4.53	વિદ્યાર્થીઓની શૈક્ષણિક સિદ્ધિ	99
4.54	ભાષા અધ્યાપનની અસરકારકતા	100
4.55	તજજ્ઞની પૂર્વ તૈયારી વિશેના અભિપ્રાયો	100
4.56	તાલીમના હેતુઓ વિશેના અભિપ્રાયો.	100
4.57	શૈક્ષણિક સાધનો વિશેના અભિપ્રાયો.	101
4.58	તાલીમવર્ગ દરમિયાન ભાષાશિક્ષણને લગતી ચર્ચા વિશેના અભિપ્રાયો.	101
4.59	તજજ્ઞને આપેલ સમય વિશેના અભિપ્રાયો.	102
4.60	તજજ્ઞની વિષય પસંદગી વિશેના અભિપ્રાયો	102
4.61	પ્રાથમિક શાળામાં ભાષા શિક્ષણ ક્ષેત્રે તાલીમવર્ગોની ઉપયોગિતા વિશેના અભિપ્રાયો	103
4.62	તજજ્ઞના મોડ્યુલ્સના ઉપયોગ વિશેના અભિપ્રાયો	104
4.63	તજજ્ઞ દ્વારા શિક્ષકને તાલીમમાં આવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવા વિશેના અભિપ્રાયો	105
4.64	તાલીમ સાહિત્યની પૂરતા પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધતા વિશેના તજજ્ઞના અભિપ્રાયો	105
4.65	ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણને સમૃદ્ધ બનાવવાની જરૂરિયાત વિશેના તજજ્ઞના અભિપ્રાયો	106
4.66	તાલીમવર્ગોની અસરકારકતા વધારવા તજજ્ઞો દ્વારા આપેલ અભિપ્રાયો	107
4.67	પ્રાથમિક શિક્ષણ અને ભાષા શિક્ષણની ઉપયોગિતા વિશેના તાલીમભવનના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	108
4.68	નવા પ્રવાહને પહોંચીવળવા તાલીમવર્ગોની સક્ષમતા વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	108
4.69	ભાષા શિક્ષણની અધ્યાપન પદ્ધતિઓનાં નવીનતા વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	109
4.70	ભાષા શિક્ષણ માટે આઈ.સી.ટી. ના ઉપયોગ વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	109

સારણી ક્રમ	વિગત	પેજ સંખ્યા
4.71	અધ્યાપન દરમ્યાન વિવિધ શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓના ઉપયોગ વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	110
4.72	તાલીમના આયોજન દરમ્યાન પડતી મુશ્કેલીઓ વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	111
4.73	તાલીમ દરમ્યાન શિક્ષકોના સહકાર વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	112
4.74	તાલીમવર્ગ દરમ્યાન શિક્ષકો સાથે વિચાર-વિમર્શ વિશે વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	112
4.75	શિક્ષકોને તેમના પ્રશ્નો રજૂ કરવાની તક વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	113
4.76	તજજ્ઞોની પસંદગી કરવામાં પડતી મુશ્કેલીઓ વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	113
4.77	તજજ્ઞોની સજ્જતા વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	113
4.78	તાલીમવર્ગમાં જે તાલીમ આપવાની હોય છે તે વિશે મેળવેલ જ્ઞાન તાલીમ અંગે વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	114
4.79	આવતા તજજ્ઞો દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયેલ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ વિશે વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	114
4.80	તાલીમવર્ગના હેતુઓની સિદ્ધિ વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	114
4.81	તાલીમવર્ગના વિષયવસ્તુમાં નવીનતા ઉમેરવા વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	115
4.82	તાલીમવર્ગના અંતે મૂલ્યાંકનની પ્રવિધિઓના વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	116
4.83	તાલીમવર્ગોની અસરકારકતા વિશે વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	117
4.84	તાલીમવર્ગોનાં ઉપયોગ લેવાયેલ શૈક્ષણિક સાધનો વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	118
4.85	શૈક્ષણિક કાર્યને લગતા પ્રશ્નો ઉકેલવા સંદર્ભે વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો	119

આલેખ સારણી (Graph)

આલેખ સારણી	વિગત	પેજ સંખ્યા
4.1	શિક્ષક તાલીમ માટે પસંદગી પામેલા તાલીમાર્થીઓનો આલેખ	68
4.2	તાલીમ દરમ્યાન ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી પદ્ધતિ અંગેનો આલેખ	75
4.3	ગદ્ય શિક્ષણની પદ્ધતિઓ અંગેનો આલેખ	79
4.4	વ્યાકરણ શિક્ષણ પદ્ધતિ અંગેનો આલેખ	81
4.5	ગદ્ય શિક્ષણમાં પડતી મુશ્કેલીઓ અંગેનો આલેખ	83
4.6	ગુજરાતી ભાષાની વિશેષતાઓ સમજવામાં પડતી મુશ્કેલીઓ વિશેનો આલેખ	84
4.7	ભાષાના ઘટકો અંગેનો આલેખ	85
4.8	પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓના ઉપયોગ અંગેનો આલેખ (દાહોદ)	86
4.9	પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓના ઉપયોગ અંગેનો આલેખ (વડોદરા)	87
4.10	પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓના ઉપયોગ વિશેના અભિપ્રાયો.(વડોદરા/ દાહોદ)	88
4.11	ભાષાના મૂલ્યાંકન માટે તાલીમ દરમિયાન ઉપયોગમાં લેવાયેલ નવીન પ્રવિધિઓ અંગેનો આલેખ	89
4.12	અધ્યાપનમાં પ્રયોજેલા કૌશલ્યો અંગેનો આલેખ	90
4.13	વ્યાવસાયિક સજ્જતા વધારવા અંગેનો આલેખ	91
4.14	શાળામાં આવેલ પરિવર્તન અંગેનો આલેખ	92
4.15	તાલીમવર્ગ વિશેના મંતવ્યો દર્શાવતો આલેખ	93
4.16	પ્રાથમિક શાળામાં ભાષા શિક્ષણ ક્ષેત્રે તાલીમવર્ગોની ઉપયોગિતા અંગેનો આલેખ	103
4.17	તજજ્ઞના મોડ્યુલ્સના ઉપયોગ અંગેનો આલેખ	104
4.18	ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણને સમૃદ્ધ બનાવવાની જરૂરિયાત અંગેનો આલેખ	106
4.19	તાલીમવર્ગોની અસરકારતા વધારવા તજજ્ઞો દ્વારા આપેલ અભિપ્રાયો અંગેનો આલેખ	107
4.20	અધ્યાપન દરમ્યાન વિવિધ શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓના ઉપયોગ વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો અંગેનો આલેખ	110
4.21	તાલીમના આયોજન દરમ્યાન પડતી મુશ્કેલીઓ વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો અંગેનો આલેખ	111
4.22	તાલીમવર્ગના વિષયવસ્તુમાં નવીનતા ઉમેરવા વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો અંગેનો આલેખ	115
4.23	તાલીમવર્ગના અંતે મૂલ્યાંકનની પ્રવિધિઓના વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો અંગેનો આલેખ	116
4.24	તાલીમવર્ગોની અસરકારકતા વિશે વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો અંગેનો આલેખ	117
4.25	તાલીમવર્ગોનાં ઉપયોગ લેવાયેલ શૈક્ષણિક સાધનો વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો અંગેનો આલેખ	118
4.26	શૈક્ષણિક કાર્યને લગતા પ્રશ્નો ઉકેલવા સંદર્ભે વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો અંગેનો આલેખ	119

પરિશિષ્ટ (Appendics)

ક્રમ	પરિશિષ્ટની વિગત	પેજ સંખ્યા
1.	તાલીમ દરમિયાનનાં ફોટોગ્રાફ્સ	132
2.	ગુજરાતનો નકશો	133
3.	ઉપકરણ પ્રમાણીકરણ માટે તજજ્ઞોની યાદી	134
4.	શિક્ષકો માટેની પ્રશ્નાવલી	135-139
5.	શિક્ષકો માટેની અભિપ્રાયાવલી	140-142
6.	તજજ્ઞો માટેની પ્રશ્નાવલી	143-144
7.	તાલીમ ભવનના વ્યાખ્યાતાઓ માટેની પ્રશ્નાવલી	145-146

EXECUTIVE SUMMARY

INTRODUCTION

Many eminent personalities including Mahatma Gandhi favoured education in mother tongue and much emphasis are made on the importance of mother tongue. Despite of the efforts of great educationists and philosophers, the place of mother tongue in providing education to the children is not up to the expected state. One of the reasons may be the insufficient pre-service training provided to the teachers on the issue. So it is needed to study the impact of in-service teachers' training in mother tongue. The study focus upon the impact of teachers training for Gujarati language in Gujarat state and its problem with a view to review and strengthen in service training programmes in the following one of the objectives.

RESEARCH QUESTIONS

The Research Questions was:

- What are the inputs provided to train the teachers for the Gujarati language in the state of Gujarat?
- To what extent the teachers trainees are using their training knowledge in teaching Gujarati language?
- What are the perceptions of teacher educators and teacher trainees regarding the teaching-learning of Gujarati Language?

OBJECTIVES:

1. To study the enrolment of teacher trainees opting Gujarati Language as one of the teaching methods in the DIETs of Gujarat.
2. To study the impact of the Teachers' Training in Gujarati language under DIETs in terms:
  - Use of Teaching Method(s)
  - Use of Teaching Skills
  - Teaching-learning activities
  - Use of Constructivist Approach

- Evaluation procedures
3. To study the perceptions of Teacher Educators and Teacher Trainees about the Gujarati language training in Gujarat.
  4. To suggest Improvement in the teacher training practices of DIETs.

POPULATION:-

All the DIETs of Gujarat were constitute population for the study. Also, all the teacher educators of Gujarati subject and teacher trainees opted Gujarati as one of the teaching method during the year 2014-16 in the DIETs of Gujarat was comprise as the population for the study.

SAMPLE:-

Sample were selected out of 33 districts of Gujarat, two districts viz. Vadodara and Dahod were selected randomly as a sample.

TOOLS:-

For achieving the objectives of the study, the investigator was construct information schedule for the Principles of DIETs, Questionnaire and Observation schedule for curriculum transaction. Perception Scale for teacher educators and teacher trainees.

DATA COLLECTION:-

In order to achieve the objectives of the study, Descriptive data pertaining to the DIETs of Gujarat, curriculum transactions in Gujarati subject, information pertaining to the teacher educators and trainees like personal information, educational background, training in Gujarati subject, experience in teaching Gujarati, use of skills, teaching methods, evaluation procedures, use of ICT and Teaching Learning activities in Gujarati and their perceptions about the Gujarati language training were collected.

DATA ANALYSIS:-

The data were analyzed qualitatively as well as quantitatively. The data obtained from the close-ended items were analyzed quantitatively by using frequency and percentage in terms of

frequency and percentage whereas, for the open-ended items and qualitative data, content analysis was done. The data collected through the perception scale were analyzed by using frequency and percentage.

MAJOR FINDINGS:-

- Most of teachers (88 percent) had clearly opined related to objectives mention in office order of the training programme.
- Most of teachers (53 percent) had participated during training programme.
- 82 percent teachers opined there was a change to improve the quality of educations through Gujarati language training.
- 90 percent teachers opined there was a chance to use lecture method maximum.
- 55 percent teacher opined there was a chance for educational discussion during the training.
- 65 percent teacher were opined that in-service training programmes were helpful for better teaching.
- 56 percent of the teachers opined that the in-service training programme had effectiveness in some extent for their professional competency.
- Majority of the teachers (83.75 percent) of the teachers opined that the in-service training programme had effectiveness for their teaching efficacy.
- Majority of the teachers (87.50 percent) of the teachers opined that the in-service training programme had effectiveness for their teaching competency.
- Majority of the teachers (65 percent) opined that in-service training programmes should be organized once or twice per year in termwise.
- 55.5 percent of the teachers were dissatisfied with the experts due to lack of expertise related to subject.
- Most of the teachers were satisfied with the facilities provided during the in-service training programme.
- 85 percent of the teachers opined that practical training were providing during the in-service training programme

- 61.25 percent of the teachers mentioned that practical aids, materials and modules that audio-visual aids and activities and experiments were arranged during the practical training.
- Only 43.75 percent of the teachers mentioned that reference materials were provided during the in-service training programme.
- Only 68.75 percent of the teachers opined that reference materials provided were benefited for subject teaching.
- 55 percent of the teachers opined that assessment of the knowledge received in the in-service training programme was not done.
- Regarding the effectiveness of the in-service training programmes conducted by RIE, Bhopal, it can be concluded that most of the primary school teachers were of the view that training programmes were useful for them and they were wished to take part in future in-service training programmes. This clearly indicates that such types of training programmes are quite useful for improving their performance.

SUGGESTIONS FOR IMPROVEMENT

- On the basis of major findings, the following suggestions were arrived at for the improvement of the in-service training programmes.
- School schedule should be kept in mind while organizing training programmes. Readiness of the teachers need to also be taken care before organizing such training programmes.
- DIETs should know about the interest area and training need of the primary school teachers.
- Experts and highly qualified resource persons should be invited from the other educational bodies apart from the schools e.g. Departments of Education, CASE, IASE, CTE.
- All the teachers should be exposed to in-service training programmes to get maximum advantage of the same and also for improving their professional competency.
- Most latest technology like ICT should be used in training programmes.
- Training should be given to prepare the low cost teaching aids and teaching aids from the locally available materials.

- Proper monitoring system (during and after the training programmes) be followed to see whether knowledge gained during in-service programme is implemented or not.

SUGGESTIONS FOR FUTURE RESEARCH

- Situation analysis can be carried out with reference to the needs of the teachers and accordingly the programme of in-service training can be organized.
- Areas of training for the teachers can be studied.
- Problems of teachers during the training also can be studied.
- Problem of BRCs, CRCs and BRPs can be studied.
- Specific requirements of in-service training for the teachers of backward areas can be studied.
- Problem of Gujarati language teachers during training programme can be studied.
- Problems of mother tongue can be studied.
- Problem of students in standardwise can be studied.

પ્રકરણ : ૧
સંકલ્પનાત્મક રૂપરેખા
(Conceptual Framework)

પ્રકરણ : ૧

સંકલ્પનાત્મક રૂપરેખા

૧.૧ પ્રસ્તાવના

પ્રાથમિક શાળામાં ભાષા શીખવવાનો હેતુ સમસ્યાના ઉકેલ માટે વિચારપ્રક્રિયાને યોગ્ય દિશામાં ઝડપથી કામ કરતી કરવાનો છે. ધારો કે બાળક એક દિવસ સારા મગ ખાય છે, બીજે દિવસે મૂછો વાળા. “મૂછોવાળા મગ” માટે “ફુગાવાવેલા મગ” એવો નવો શબ્દ શીખે છે. શા માટે ફુગાવાવેલા ? ફુગાવું એ તે ? આ સમસ્યાને ઉકેલવામાં ભાષા દ્વારા અપાતી સમજ તેની વિચારપ્રક્રિયાને અનુભવ સુધી પહોંચાડે છે. એટલે ભાષાનું શિક્ષણ એ કોઈ વિષયનું શિક્ષણ નથી પણ વ્યક્તિની નવું નવું શીખવા માટેની આવડતનું સાધન છે. બાળક ભાષા સાંભળી સાંભળીને શીખે છે, પ્રશ્નો પૂછીને (ભાષાનો વાતચીત કે કથનરૂપે ઉપયોગ કરીને) શીખે છે, વાંચીને શીખે છે.

બાળકને બરાબર સાંભળતાં આવડે એનો અર્થ એ કે તેણે જે સાંભળ્યું છે તેનો અર્થ અથવા મર્મ સમજતાં આવડે. ભાષાશિક્ષણની જ નહીં કોઈ પણ શિક્ષણની શરૂઆત સાંભળવા સાથે શરૂ થાય છે. ફુગાવું અથવા ખીલવુંનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ શક્ય નથી. પરંતુ “ઊગવું” નો પ્રત્યક્ષ અનુભવ શક્ય છે. સૂર્ય કે ચંદ્ર ઊગે છે એ તેને પ્રત્યક્ષ બતાવી શકાય છે. પ્રક્રિયા ભલે ધીમે ધીમે થતી હોય પણ એનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ શક્ય છે. જ્યારે ફુગાવવાની કે ખીલવાની પ્રક્રિયાની એણે ધારણા કરવાની હોય છે. આ ધારણા ઊગવાની પ્રત્યક્ષ થયેલી પ્રક્રિયાની સરખામણીની મદદથી તે જ્યારે કરે છે ત્યારે “ભાષા” એને મદદ કરે છે. એટલે કે પરિચિત પ્રક્રિયાનો, ક્રિયાઓ, ઘટનાઓ વગેરેની મદદથી ભાષા દ્વારા, એટલે કે ભાષામાં એ બધું રજૂ કરીને એના અનુભવોને વિસ્તારવાની, વિચારપ્રક્રિયા અને સમજણને ગતિશીલ કરવાની કામગીરી ભાષા કરે છે.

આમ, સાંભળવું એટલે સતત વિચારતા રહેવું. જ્યારે વાર્તાકથનથી શિક્ષક બાળકના શ્રવણકૌશલને કેળવતો હોય છે ત્યારે વાર્તાકથન એ પ્રયોજન નથી પણ એક શૈક્ષણિક પ્રયુક્તિ છે. મા-બાપ કે દાદા-દાદી વાર્તા કરે છે તેનું પ્રયોજન મોટે ભાગે મનોરંજન અને આડપેદાશ રૂપે

સંસ્કારઘડતર હોય છે. શિક્ષક વાર્તા કહે છે ત્યારે ભૌતિક જગતના અનુભવોના વિસ્તરણની કામગીરી ચાલે છે, એટલે કે ભાષાશિક્ષણ ઉપરાંત પર્યાવરણ શિક્ષણ પણ ચાલે છે ગણિતશિક્ષણ માટે પણ વાર્તાકથનનો ઉપયોગ કરી શકાય. ભાષાશિક્ષણનું પ્રથમ મહત્વનું સોપાન વાર્તાકથન હોવાથી માન્ય ભાષાના ઉપયોગ તરફ ધીમી છતાં ચોક્કસ ગતિએ જાળકને લઈ જવાનો હેતુ પણ છે તેથી શિક્ષકનાં પોતાનાં ઉચ્ચારણો, લઘ્વો, લય-લહેકાઓ જાળકનાં ઉચ્ચારણો, લઘ્વો, લય-લહેકાઓથી સાવ અપરિચિત નહીં છતાં, તબક્કાવાર માન્ય ભાષા શીખવનારાં હોય. વિવિધ શારીરિક-માનસિક સ્થિતિ ધરાવતા જાળકમૂહને વાર્તા સાંભળવા એકાગ્ર કરવો, એકાકાળ કરવાં એ ધીરજનું કામ છે.

જોડકણાં, પદ્યવાર્તાઓ, જાળગીતો, પ્રાર્થનાઓ પણ શ્રવણકૌશલમાં ઉપયોગી છે. મધુર કંઠ ન હોય તોય સારું ગાઈ શકવાનો પ્રયત્ન શિક્ષક કરી શકે. સમૂહને સાથે સાથે ગવડાવી શકે. ભાષાના લય ઉપરાંત ઉચ્ચારણોની ચોકસાઈ પણ પદ્યશ્રવણથી જાળકો શીખી શકે. પુનરાવર્તનો ખૂબ મદદરૂપ થાય.

શ્રવણની સાથે સાથે જ કથનનું કૌશલ પણ કેળવવાનો ઉદ્દેશ શિક્ષક કરી શકે. શરૂઆતમાં સમૂહમાં જાળકો ગાય, પછી પસંદગીનાં જાળકોને બે-ત્રણના જૂથમાં અને અંતે એકલાં ગાવાનું સૂચવી શકાય. એ જ રીતે એક પછી એક જાળકોને વાર્તા કહેવાનું પણ સૂચવી શકાય. જાળક વાર્તા કહેતું હોય ત્યારે વચ્ચે વચ્ચે વાર્તાના વિષયવસ્તુને યાદ કરાવવામાં શિક્ષક મદદ કરે ત્યારે ઉચ્ચારણ અને લયને યોગ્ય દિશામાં ગતિ આપવાનો પ્રયત્ન શિક્ષક કરી શકે. જો કે ઉચ્ચારણ અને લય વિશે બહુ સહજ રીતે જાળકને સભાન કરવાં જોઈએ, એ વિશેની સૂચનાઓ ટીકાત્મક કે સુધારણાલક્ષી ન હોય તેની ખાસ કાળજી રાખવી.

ઉચ્ચારણ સુધારણા માટેની એક વ્યૂહરચના શ્રવણ-કથનના મહાવરા સમયે ગોઠવાતી રમતો બની શકે. દરેક જાળક ગમે તે એક વાક્ય મોટેથી બોલે. એના ઉચ્ચારણમાં અને લયમાં શો સુધાર શક્ય છે તે વિશે એના પછી બોલવા ઊભું થનાર જાળક કહે. શિક્ષક એમાં મદદ કરે. એ રમત દિવસમાં એકાદવાર એકાદ તાસમાં રમાડી શકાય. પાંચમા કે છઠ્ઠા ધોરણમાં આવી રમતો ગોઠવી શકાય. કવિતા

કે વાર્તાનું આકલન બરાબર થયું છે તે જાણવા માટે તેમાં કયાં પાત્રો છે, કોની વાત સૌથી મહત્વની છે, તેમાંથી શો બોધ અથવા કઈ માહિતી મળી જેવા પ્રશ્નો પણ પૂછી શકાય.

શ્રવણ અને કથનના કૌશલની સાથે સંકળાયેલું ત્રીજું કૌશલ વાચન છે. ચિત્રો દોરવાં અને ચિત્રો જોવાં એની ટેવ નાનપણથી હોય તો આકારોને યાદ રાખવાની ટેવ સહજ બની રહે. ધ્વનિઓને લિપિચિહ્નોની મદદથી વાંચતાં શીખવવા માટે “અક્ષરમાળાના અક્ષરોને અલગ અલગ રીતે અને શબ્દોમાંથી ઓળખે” એ રીતના પરિચયથી શરૂઆત કરાવવામાં આવે છે. કાર્ડની મદદથી, તેની રમતની મદદથી, પ્લાસ્ટિકનાં રમકડાં જેવા વર્ણોની મદદથી આ ઓળખ કરાવી શકાય. વર્ણપરિચય થયા પછી સાદા પરિચિત શબ્દો અને ટૂંકાં સરળ વાક્યો વાંચવાનો મહાવરો કરાવી શકાય. એ પછી વાંચેલી સામગ્રીમાંથી વિચારોના અર્થગ્રહણનો તબક્કો શરૂ થાય છે.

શરૂઆતમાં મુખવાચન (મોટેથી વંચાવવું) સમૂહમાં અને પછી વ્યક્તિગત ધોરણે કરાવી શકાય. તે સમયે તેમને ઉચ્ચારણ વાક્યલય અને વિરામચિહ્નો વિશે સભાન કરી શકાય. આ તબક્કે શિક્ષકે કાળજી એ રાખવાની કે બાળકો એ વિશે અતિસભાન ન બને અથવા પોતે અશુદ્ધ કે ખોટું વાચન કરે છે તેવી લઘુતાગ્રંથિમાં ન સપડાય તે જરૂરી છે.

જૂથવાચનનો તબક્કો થોડો લંબાવી શકાય અને એ દરમિયાન બાળકો પોતાનાં ઉચ્ચારણો અને લયથી સભાન થાય તેવી રમતો ગોઠવી શકાય. વાક્યપદ્ધતિએ વાચનશિક્ષણ શરૂ કરતી વખતે શબ્દોને પણ આખાં વાક્યો ગણીને વંચાવવાનું ગોઠવવું જોઈએ. દા.ત.રમ, જમ, નમ, વડ, પડ વગેરે. વાક્યમાં રજૂ થયેલી માહિતી અથવા વિચારને એ બરાબર સમજે છે કે કેમ તેમની ચકાસણી પણ શિક્ષકે સતત કર્યા કરવી જોઈએ. આખો પરિચ્છેદ વાંચ્યા પછી એમાંથી કયું વાક્ય ન હોય તો પણ ચાલે ? અથવા એમાંનું કયું વાક્ય આખા પરિચ્છેદની મુખ્ય વાતને રજૂ કરે છે ? તેવા પ્રશ્નો પૂછી શકાય. આખી વાર્તા અથવા આખો પાઠ વંચાવ્યા પછી એમાંનો મુખ્ય વિષય અથવા અગત્યની માહિતી કઈ, તે શોધી કાઢવાનું સૂચવવું જોઈએ. આમ મહાવરો કરાવવાથી “વાંચીને સારગ્રહણની” શક્તિ કેળવાય.

લખાણ વાંચીને એમાંના મહત્વના શબ્દો નીચે લીટી દોરવાનો મહાવરો કરાવી શકાય. એ મહત્વના શબ્દો ભેગા કરીને નવેસરથી લખતાં આખા લખાણનો સાર એમાં સમાઈ જાય એમ બનતું હોય છે. લખાણનો સાર સમજી શકે તો “સાંભળેલી કે વાંચેલી વિગતમાંથી વિચારો તથા ઘટનાઓ વચ્ચેનો કાર્યકારણનો સંબંધ” બાળક તારવી શકે. આ સમજણ પાકી કરવા માટે ખાલી જગ્યા પૂરો, ટૂંકા જવાબ આપો, જેવા પ્રશ્નો પૂછી શકાય. વાર્તા કે પાઠને અને તેમાં આપેલાં ચિત્રોને એકબીજા સાથે સાંકળીને સમજી શકે, તેને વિશે પ્રશ્નો પૂછી શકે તો માનવું કે બાળકે મનમાં વાંચેલું (મૂકવાચન) બરાબર ધ્યાનથી વાંચ્યું છે ને સમજ્યું છે.

એટલું જ નહીં વાર્તા કે પાઠમાં આવતા કેટલાક ખાસ શબ્દોના અર્થ કોશમાં કે ટિપ્પણમાં આપ્યા હોય તેનાથી પણ કંઈક જુદા થાય છે, તે બાળક સમજે તો જાણવું કે તે ખરેખર સમજ્યું છે. દા.ત. “તુચ્ચો વરસાદ”માંનો તુચ્ચોનો અર્થ ચતુર, છેતરપિંડી કરનાર નથી જ, માત્ર ટીખળ ખાતર પજવનાર જ થાય.

પ્રાથમિક શિક્ષણને મોટેભાગે જીવનશિક્ષણ સાથે સંબંધ છે. શાળાશિક્ષણનો મહત્તમ અનુબંધ જીવાતા જીવન સાથે થાય એ અપેક્ષા કમ સે કમ પ્રાથમિક શિક્ષણ વ્યવસ્થા પાસેથી રાખી શકાય. બાળકનું નાગરિક તરીકે ઘડતર કરવાનું મોટાભાગનું કામ શિક્ષણ વ્યવસ્થા દ્વારા થાય તેવી અપેક્ષા સહજ અને સ્વાભાવિક છે. બાળકની ભાવિ જિંદગીમાં ઉપયોગી એવી ક્ષમતાઓ અને કૌશલ્યો હસ્તગત થાય એવા અધ્યયન અનુભવો શાલેય જીવનમાં બાળકને ભરપૂર પ્રમાણમાં મળવા જોઈએ. જો કે વાલીઓ અને સમુદાયનાં સભ્યો માત્ર સાક્ષરી વિષયોમાં બાળકે મેળવેલા ગુણને જ વધુ પડતું મહત્વ આપતાં હોવાથી શિક્ષક પણ વર્ગખંડ પ્રક્રિયામાં સાક્ષરી વિષયોને વધુ મહત્વ આપવા પ્રેરાય છે. આ સાક્ષરી વિષયોનું જીવન સાથેનું સંધાન કેવું અને કેટલું એ વિશે વિચાર કરવો હવે અનિવાર્ય છે. કારણ કે સંદર્ભો બદલાયા છે. વિકસતી જતી દુનિયા સાથે કદમ મિલાવવા માટે બાળકને એવી રીતે તૈયાર કરવું જોઈએ જે પોતાની ભાવિ જિંદગીમાં આવનાર પડકારોનો સામનો કરી શકે, પોતાના જીવનની સમસ્યાઓને જાતે ઉકેલી શકે. આ માટે બાળકોને એવા અધ્યયન અનુભવ મળવા જોઈએ કે જેમાં બાળકે ખૂબ વિચારવું પડે, જાતે સમજવાનો અને શીખવાનો પ્રયત્ન કરવો પડે.

રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમ રૂપરેખા ૨૦૦૫ પણ જ્ઞાનના સર્જન પર વિશેષ ભાર મૂકે છે. જ્ઞાનનું સર્જન એટલે એવા અધ્યયન અનુભવોની સાંકળ કે જેના દ્વારા બાળક પોતાની સમજણ કેળવે. શિક્ષકની સૂચના મુજબ લખવું, વાંચવું કે કોઈક ચાર્ટ અથવા મોડેલ બનાવવાં એ જ્ઞાનનું સર્જન નથી, એ તો સૂચનાનું પાલન માત્ર છે. હા, જો પ્રવિધિ પછી શિક્ષક બાળકોને એવા પ્રશ્નો પૂછે કે જેમાં બાળકે વિચારવું પડે કે ચિંતન કરવું પડે તો જ્ઞાનના સર્જનની દિશામાં કામ થઈ રહ્યું છે એમ કહેવાય. આવા ચિંતનપ્રેરક પ્રશ્નોની ચર્ચા પછી બાળક પોતાની જાતે અગાઉ શીખેલી બાબતોનું ઉપયોજન કરીને કશુંક નવું સર્જન કરે અને અંતે સમગ્ર પ્રક્રિયા દ્વારા શું તારવ્યું એ સમજવામાં આવે તો જે કંઈ તારવ્યું છે તે જ્ઞાનનું સર્જન છે. અલબત્ત, વિષયવસ્તુના બધા જ મુદ્દા આ જ ક્રમમાં શીખવાય એ જરૂરી નથી પરંતુ વિષયવસ્તુના કોઈપણ મુદ્દાને જીવાતા જીવન સાથે જોડી તો શકાય જ. વિષયવસ્તુના કોઈપણ મુદ્દાના મૂલ્યાંકન માટે માત્ર સાદાસીધા પ્રશ્નોને બદલે એવા પ્રશ્નો પૂછી શકાય જેમાં બાળકે વિષયવસ્તુની માહિતી અંગે વિચારવું પડે અને કશોક સર્જનાત્મક જવાબ આપવો પડે.

આ પ્રકારની શિક્ષન વ્યવસ્થા ઊભી કરવા માટે આપણે માત્ર પાઠ્યપુસ્તકો બદલીએ એટલું પૂરતું નથી. અભ્યાસક્રમ અને પાઠ્યક્રમ પણ બદલવો પડે. એની સાથે સાથે અધ્યયન-અધ્યાનમાં ઉપયોગી એવી તમામ સામગ્રી વિશે પણ અલગથી વિચારવું પડે. આમ, માત્ર પાઠ્યપુસ્તક જ નહીં પરંતુ સમગ્રતયા ટોટલ લર્નિંગ પેકેજ વિકસાવવું પડે. આવી આવશ્યકતામાંથી આ સમગ્ર પ્રક્રિયાનો જન્મ થયો. આ આવશ્યકતાઓ પણ રાઈટ ટુ એજ્યુકેશન ૨૦૦૯ અમલી બનતાં અનિવાર્યતામાં પરિણમી. આમ, એન.સી.એફ. ૨૦૦૫ અને આર.ટી.ઈ. ૨૦૦૯ સંદર્ભે ઉપસ્થિત થયેલી આપણી નવી જરૂરિયાતને પરિપૂર્ણ કરવા માટે સમગ્ર પ્રક્રિયા હાથ ધરવામાં આવી.

આ સમગ્ર કામ કેળવાયેલા માનવબળ વગર શક્ય નથી. આ કેળવાયેલું માનવબળ એટલે સ્ટેટ રિસોર્સ ગ્રૂપ. સેંકડો શિક્ષકો, સીઆરસી-બીઆરસી કો-ઓર્ડિનેટર્સ, કેળવણી નિરીક્ષક, જીસીઈઆરટી-ડાયેટના વ્યાખ્યાતાઓ, પાઠ્યપુસ્તક મંડળના વિષય સંયોજકો અને તજજ્ઞો ઉપરાંત યુનિવર્સિટી કક્ષાએ કામ કરતા વિશેષજ્ઞોનું જૂથ એટલે સ્ટેટ રિસોર્સ ગ્રૂપ. ગુજરાતમાં ૧૯૯૬-૯૭ દરમિયાન ધોરણ ૧ થી ૪ અંતર્ગત આવું જૂથ બનાવવામાં આવેલું. ત્યારબાદ વર્ષ ૨૦૦૫-૦૬માં ધોરણ ૫ થી ૭ માટે પણ

આવું જૂથ અલગથી તૈયાર થયેલું. ધોરણ ૧ થી ૪ ના એસ.આર.જી.ની રચનાને ઘણો સમય થયો હોવાથી આ જૂથની નવેસરથી રચના કરવામાં આવી. જે તે વિષયની વિષયસ્તુ, પદ્ધતિશાસ્ત્ર, બાળમનોવિજ્ઞાન, કેળવણી અંગે દાર્શનિક ખ્યાલો વગેરે અંગેની લેખિત કસોટી અને જૂથકાર્ય, પ્રેઝન્ટેશન, એટીટ્યુડ-એપ્ટિટ્યુડ વગેરે અંગેની મનોવૈજ્ઞાનિક કસોટીઓની પ્રક્રિયામાંથી પસાર કરીને તારવવામાં આવેલ એસ.આર.જી દ્વારા સમગ્ર પ્રક્રિયા હાથ ધરવામાં આવી. કુલ અંદાજે ૩૫૦ જેટલા વિશેષજ્ઞોના એસ.આર.જી. એ ખૂબ જ પરિશ્રમ કર્યો છે.

શ્રેણીબદ્ધ રીતે યોજાયેલા કાર્યશિબિરોમાં અનેકવિધ ચર્ચાઓ થઈ. સૌ પ્રથમ તો બાળક શુભ છે, શિક્ષણ શું છે, અભ્યાસક્રમ-પાઠ્યક્રમ-પાઠ્યપુસ્તક-પાઠ્યસામગ્રી વગેરેની સંકલ્પના શું છે એ અંગે ગહન ચર્ચાઓ થઈ અને સંકલ્પનાત્મક સ્પષ્ટીકરણ મેળવવામાં આવ્યું. આ ઉપરાંત રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમ રૂપરેખા ૨૦૦૫ અને શિક્ષણનો અધિકાર ૨૦૦૯ ની જોગવાઈઓ વિશે વિશદ ચર્ચાઓ થઈ અને એ સમજવાનો પ્રયાસ થયો કે આ બંનેના અમલીકરણ માટે આપણે શું શું કરવું જોઈએ.

અભ્યાસક્રમ અને પાઠ્યક્રમની પૂરતી સંકલ્પનાત્મક સમજણ કેળવાયા પછી જ અભ્યાસક્રમ અને પાઠ્યક્રમ નક્કી કરવામાં આવ્યા છે. શિક્ષણના સામાન્ય હેતુઓ, જે તે વિષયોના સામાન્ય હેતુઓ, અપેક્ષિત કૌશલ્યો વગેરેને અભ્યાસક્રમમાં તેમજ જે તે વિષયના ધોરણવાર વિશિષ્ટ હેતુઓ અને કૌશલ્યોને પાઠ્યક્રમમાં સમાવવામાં આવ્યા છે. કયા ધોરણમાં કયા વિષય માટે કેટલો સમય ઉપલબ્ધ થશે તેની પણ તાર્કિક ગણતરી કરવામાં આવી છે. સાક્ષરી વિષયોમાં સમાવિષ્ટ નથી તેવા શારીરિક શિક્ષણ, ચિત્ર તેમજ અન્ય હસ્તકલાઓ, સંગીત અને કાર્યાનુભવ જેવા વિષયો માટે પણ અભ્યાસક્રમ અને પાઠ્યક્રમ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. આ પાઠ્યક્રમમાં વિષયોના વિશિષ્ટ હેતુઓ અને વિષયવસ્તુના મુદ્દાઓ સાથે અધ્યયન-અધ્યાપન પદ્ધતિ, પ્રવૃત્તિ, અધ્યયન સામગ્રી અને મૂલ્યાંકનનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

અભ્યાસક્રમ એ ભારતીય સંવિધાનમાં સમાવિષ્ટ શૈક્ષણિક મૂલ્યોને પ્રાપ્ત કરવા માટે તૈયાર કરવામાં આવેલો એવો દસ્તાવેજ છે કે જેમાં શિક્ષણના હેતુઓ, હેતુઓની પ્રાપ્તિ માટેની સામગ્રી અને

પદ્ધતિઓ, પ્રાપ્ત હેતુઓનું મૂલ્યાંકન વગેરે સમાવિષ્ટ છે. આ દસ્તાવેજ શાળા શિક્ષણના માર્ગદર્શક સિદ્ધાંતો તરીકે મદદરૂપ છે. એટલે કે બાળકોના સર્વાંગી વિકાસમાં જરૂરી એવાં તમામ પાસાં અને પ્રક્રિયાઓ અંગેની માહિતીનું વિગતવાર અને સુગઠિત વિવરણ એટલે અભ્યાસક્રમ દસ્તાવેજ.

પાઠ્યક્રમ એ અભ્યાસક્રમનું એવું અંગ છે જે પ્રમાણમાં મૂર્ત સ્વરૂપે છે અને એના આધારે પાઠ્યપુસ્તકો, પાઠ્યસામગ્રી, મૂલ્યાંકન પદ્ધતિ, અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રક્રિયા, વિષયોનું સ્વરૂપ અને તેમનું વ્યવસ્થા અનુસાર પ્રમાણ અને ક્રમિકતા નક્કી થતાં હોય છે. અભ્યાસક્રમ ઘડવા માટે જે બાબતોનો વિચાર કરવો આવશ્યક છે એ બાબતોમાં સર્વપ્રથમ આ સમગ્ર પ્રયાસ જેને માટે કરીએ છીએ એ બાબત હોય એ સ્વાભાવિક છે. અભ્યાસક્રમ દ્વારા કેવા પ્રકારના ગુણોનો વિકાસ કરવા ધારીએ છીએ અને એ બાબત અંગેની આપણી મૂળભૂત માન્યતાઓ કેવા પ્રકારની છે એનો વિચાર આવશ્યક છે. શિક્ષણ બાબતને ભાવિ નાગરિક તરીકે ઘડે છે. આપણા રાજ્યની કલ્પનાને અનુરૂપ બાબતોનું ઘડતર કરનાર અભ્યાસક્રમનાં કેન્દ્રમાં બાબત છે. એ બાબત કેવું હશે ?

- એ સ્વચ્છ અને સ્વસ્થ હશે.
- એ પૂર્વગ્રહમુક્ત અને હકારાત્મક દૈષ્ટિકોણ ધરાવતું હશે.
- એ પોતાના પર્યાવરણની સમજ ધરાવતું હશે.
- એ ટેકનિકલ સંસાધનોનો ઉપયોગ કરવા સક્ષમ હશે.

બાળકો વિશેની આપણી વિચારણા જ આપણા કાર્ય અને વ્યવહારને પ્રભાવિત કરે છે. મોટાંઓને જે કામ કરવું ન ગમે તે કામ બાળકોને કરવાની મજા આવે છે. બાળકો શું વિચારીને શું શું નવું કરે છે તેની નોંધ આપણે રાખવી જોઈએ. બાળકો પોતાની ઉંમર અને જ્ઞાન કરતાં થોડાં વધારે આગળ છે તેવું બતાવવાની કોશિશ કરતાં હોય છે અને તેમના કામના વખાણ કરવાથી તેઓ ખૂબ ખુશ થાય છે આનો અર્થ એ છે કે શિક્ષકે બાળકોને સ્વતંત્રતાથી કામ કરવાની અને બોલવાની તક આપવી જોઈએ. તેઓની વાત સાંભળવી જોઈ અને તેમના પ્રત્યેક કામની પ્રશંસા કરવી જોઈએ. આમ, બાળકોને તેઓના વિચારો પ્રગટ કરવા દો પણ તમારા વિચારો તેમના પર લાદશો નહિ.

બાળકોમાં બાળપણનાં વર્ષોમાં શીખવાની ક્ષમતા વધારે હોય છે. શરૂઆતના સાત આઠ વર્ષોમાં તો તેઓ ઘર, પરિવાર, મિત્રમંડળ અને પર્યાવરણમાંથી ઘણું વધુ, ઘણી ઝડપથી શીખી લેતાં હોય છે. તેઓ પૂછપરછ કરતાં કરતાં અને અનુભવોમાંથી પોતાની રીતે શીખે લેતાં હોય છે. આ રીતે તેઓ પોતાના જૂના જ્ઞાન સાથે નવી જાણકારી જોડતાં રહે છે. શરૂઆતના આ વર્ષો દરમ્યાન શીખેલું સઘળું તેઓના મગજમાં લાંબા સમય સુધી અંકિત થઈ જાય છે. બાળકોની ખોટી ટેવો, દ્રષ્ટિકોણ અને સ્વભાવમાં ફેરફાર કરી શકાય પણ એ અઘરી વાત છે. કેટલાક વિચારકોએ કહ્યું છે કે બાળક કોરી સ્લેટ છે કે ક્રૂમળો છોડ છે કે ખાલી ઘડો છે. એ સ્લેટ કે ઘડાને શિક્ષકે પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવથી ભરવાનો છે. આ માન્યતા બદલવાની જરૂર છે. કારણ કે આપણે એવું નથી ઈચ્છતા કે બધા બાળકોને એક જ બીબામાં ઢાળવામાં આવે બાળકોની શીખવાની ક્ષમતા જુદી જુદી હોય છે અને તેઓને કોઈ એક સીમામાં બાંધવા પણ મુશ્કેલ હોય છે.

આપણું કામ તો બાળકોને શીખવા માટેની તક અને અનુકૂલ વાતાવરણ પૂરું પાડવાનું છે આપણે એવી પરિસ્થિતિ અને અનુભવો પૂરા પાડીએ જેની મદદથી તેઓ પોતાનો વિશ્વાસ વધારવા માટે સક્ષમ બને. બાળકોને મોટાઓના અનુકરણમાંથી શીખવાનું ગમતું હોય છે કેટલીક બાબતો તેઓ જાતે અનુભવ કરીને અને એક બીજા સાથે વાતો કરીને પણ શીખી લેતા હોય છે. બાળક જેમાંથી કશું જ ન શીખી શકે તેવી કોઈ ચીજ કે પરિસ્થિતિ હોતી જ નથી તેથી એમને તો પરિસ્થિતિ અને તક પુરી પાડવી જોઈએ.

બાળકોને નવી નવી ચીજો જાણવાની તીવ્ર ઉત્સુકતા હોય છે. તેઓ જે કંઈ જુએ તેને સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જે કામમાં તેમને મજા આવે તે થાક્યા વગર કલાકો સુધી કરતા રહેતે છે. એમને વૈવિધ્ય પસંદ છે. એકધારાપણાથી તેઓ તરત કંટાળી જાય છે. બાળકો મૂલતઃ જિજ્ઞાસુ હોય છે. તેઓ હંમેશા કંઈક ને કંઈ શીખવા અને કરવા તત્પર હોય છે અને કેવી રીતે શીખવું એ પણ તેઓ શોધી કાઢતાં હોય છે. બાળકો કોઈપણ વસ્તુનો સામાન્ય અર્થ લેતા નથી કારણ કે તેઓ કલ્પનાશીલ હોય છે. બીજાને ચીડવવા અને જોડકણાં જોડી કાઢવાં, રમતોના નિયમો બનાવવા, જરૂરિયાત પ્રમાણે તેમાં ફેરફાર કરવા એ બધું તેઓ કરતાં જ રહે છે.

નાના સમૂહોમાં મિત્રો સાથે કંઈને કંઈ પ્રવૃત્તિ કરતાં કરતાં બાળકો શીખતાં રહે છે. સમૂહમાં તેઓની શીખવાની ઝડપ પણ વધે છે. તેઓ બીજાના અને ખાસ કરીને મોટાંઓની શીખવવાની રીતોને બદલે પોતાની રીતો શોધી કાઢે છે. સમાજ રચનાની જેમ જ બાળકો પણ પોતાની ટોળીઓ જમાવીને રમતગમતમાં એક બીજા સાથે હળીમળીને શીખતાં રહે છે. શીખવાની પ્રક્રિયામાં પૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ જેથી દરેક સ્તરનાં બાળકો માનસિક ક્રિયા કરી શકે. માનસિક પ્રક્રિયાઓ બોજારૂપ ન બને તેનું ખાસ ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

બાળક પર કોઈપણ પ્રકારનું લેબલ લગાવવાથી તેમને બદલી શકાતા નથી. માટે તે જે છે. જેવું છે તેવા સ્તર પર જઈને શિક્ષકે કામ કરવું પડે. જેથી તે ઝડપથી શીખી શકે. તેમને તેમની ગતિથી શીખવામાં મદદ કરવી જોઈએ. તદ્દિપરાંત જે પાછળ રહી ગયા છે. તેમનાં કારણો જાણીને તે અનુસાર તેમને મદદ કરવી જોઈએ.

ભાષાનો ઉપયોગ વૈવિધ્યસભર છે. અનુભૂતિ, ચિંતન લાગણી અને સંદર્ભો સાથે એને સીધો સંબંધ છે. ભાષાનો અભ્યાસક્રમ વિશાળ અનુભવોની શ્રંખલાઓથી રચાય છે. ભાષાના માછ એક વિષય તરીકે જ જોતાં જે જીવન ઘડતરનું સબળ માધ્યમ બનવું જરૂરી છે. ભાષાનન યાંત્રિક પાસાં જેવાં કે જોડણી, વાક્યરચના, વ્યાકરણ, શુદ્ધ ઉચ્ચાર જેવી બાબતોને શિક્ષણમાં જેટલું મહત્વ આપીએ છીએ તેથી વિશેષ મહત્વની ભાષાની અભિવ્યક્તિ, તાર્કિક ચિંતન, અનુમાન, અવલોકન, પ્રત્યાયન, ભાવાત્મક સૌંદર્યાત્મક અને સર્જનાત્મક પાસાને આપવામાં આવે તો ભાષા દ્વારા બાળકનો સર્વાંગી વિકાસ કરી શકાય.

- પ્રત્યાયનનું માધ્યમ
- વ્યક્તિત્વનું પ્રગટીકરણ
- અન્ય વિષયશિક્ષણનું માધ્યમ
- સામાજિક સાંસ્કૃતિક વારસાનું સંરક્ષણ, સંવર્ધન અને સંક્રમણનું વાહન
- વિચારો અને લાગણીઓ વ્યક્ત કરવાનું માધ્યમ

૧.૨ માતૃભાષા શિક્ષણના હેતુઓ:-

શાળામાં થતાં માતૃભાષાના શિક્ષણમાં નીચેના ધ્યેયો સિદ્ધ થાય એ ખૂબ જરૂરી છે.

(૧) અર્થગ્રહણ:-

અર્થગ્રહણમાં વિદ્યાર્થી શ્રવણ દ્વારા અને વાંચન દ્વારા અર્થગ્રહણ કરે છે. આમ, તો સંકેતો, ઈશારા, ચિત્રો, અભિનય વગેરે અશાબ્દિક માધ્યમ દ્વારા પણ અર્થગ્રહણ થતું હોય છે. પરંતુ તેની કેટલીક મર્યાદા હોઈ શ્રવણ અને વાચન કૌશલ્ય અર્થગ્રહણનું સબળ માધ્યમ છે.

(૨) અભિવ્યક્તિ પ્રત્યાયન:-

અભિવ્યક્તિ એ વ્યક્તિના વિચારોનું પ્રતિબિંબ છે. પોતાના મનમાં ઉદ્ભવતા વિચારો, મંતવ્યો, લાગણીઓ અને સંવેદનો અભિવ્યક્તિ દ્વારા રજૂ કરાય છે. અભિવ્યક્તિ મુખ્ય બે રીતે થઈ શકે છે. (૧) મૌખિક અને (૨) લેખિત તદ્દુપરાંત આંગિક અભિનય દ્વારા પણ અભિવ્યક્તિ થઈ શકે છે. પરંતુ તે સિમિત છે. કથન અને લેખન કૌશલ્ય હસ્તગત કરવાથી અભિવ્યક્તિ સબળ બને છે.

પ્રત્યાયન એ આદાન-પ્રદાનની પ્રક્રિયા છે. જે લેખિત અને મૌખિક સ્વરૂપે થતી હોય છે. પ્રત્યાયન દ્વારા એક વ્યક્તિ બીજી વ્યક્તિની પાસે જે વિચાર રજૂ કરવા ઈચ્છે છે તે જ સ્વરૂપે બીજી વ્યક્તિ સમજે તો પ્રત્યાયન યોગ્ય થયું કહેવાય. શિક્ષણને સફળ અને સમૃદ્ધ બનાવવા માટે વિદ્યાર્થી-શિક્ષક, શિક્ષક-વિદ્યાર્થી, વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થી, શાળા-સમાજ વચ્ચે પ્રત્યાયન થવું અત્યંત અનિવાર્ય છે.

(૩) વ્યવહારિક ઉપયોજન:-

ભાષાનું મુખ્ય કાર્ય વિચારોના આદાન પ્રદાનનું છે. ભાષા દ્વારા મનુષ્ય જીવન વ્યવહાર ચલાવે છે. સાક્ષર ન હોય તેવી વ્યક્તિ ભાષાના ઉપયોગ થકી પોતાનો વ્યવહાર ચલાવે છે. પરંતુ ભાષા જાણ્યા – સમજ્યા પછી તેનો ઉપયોગ વધુ ઉચિત અને સાર્થક કરવા સક્ષમ બને છે. શ્રવણ દ્વારા અર્થગ્રહણ, અન્યના મતોનું પૃથક્કરણ અને તે અંગેની ચર્ચા,

આસપાસ બનતી મહત્વની ઘટનાઓનાં કારણો ઓળખવાં અને તેના ઉપર પોતાના વિચારો રજૂ કરવા, પ્રાદેશિક કલા, માઈમ, રોલપ્લે, અભિનય, નાટક વગેરેમાં ભાગ લેવો અને તેનાં પાત્રોને સમજવાં અને તેની પરિસ્થિતિ અને લાગણીઓને રજૂ કરવાની ક્ષમતા ભાષાના વ્યવહારિક ઉપયોજન દ્વારા હસ્તગત કરી શકાય છે.

(૪) તાર્કિક ચિંતન:- (સમજ)

દરેક વ્યક્તિ વિચારવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. વિચાર, ઘટના, પ્રસંગ, પરિસ્થિતિ, અનુમાન પ્રતિક્રિયા વગેરે વિશે – આ શા માટે બન્યું ? તેનાં કારણો શું હોઈ શકે ? પોતે તેમાં શું કરી શકે ? જેવા પ્રશ્નો તાર્કિક ચિંતન તરફ પ્રેરે છે. વચકક્ષા અનુસાર બાળકમાં જિજ્ઞાસાવૃત્તિ, કૂતુહલવૃત્તિ, ધારણા કલ્પના, તુલના વગેરે થકી તાર્કિક ચિંતન સંભવે છે. બાળપણથી તાર્કિક ચિંતન અંગેની સમજપૂર્વકની પ્રક્રિયા શિક્ષક દ્વારા હાથ કરવામાં આવે તો વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિ માટે અત્યંત ઉપયોગી બની શકે.

(૫) સર્જનાત્મકતા:-

દરેક વ્યક્તિમાં સર્જનશક્તિ હોય છે. જે વ્યક્તિને સર્જન માટેની વધુ તકો પ્રાપ્ત થાય છે, તેવી વ્યક્તિમાં સર્જનાત્મકતા વિશેષ સ્વરૂપે નિખરતી જોવા મળે છે. શાળા જીવનમાં બાળકોમાં રહેલી સર્જનાત્મકતા માટે અનેક તકો આપી શકાય. જેમ કે, વર્ણનાત્મક ગદ્યલેખન, જોડકણાં, કાવ્યરચના, પાસપૂર્તિ, મુદ્દા પરથી વાર્તા, વાક્ય પરથી વાર્તા કે ઘટના, એકમ આધારિત પ્રોજેક્ટ કાર્ય, ચિત્ર સાથેનો પ્રવાસ અહેવાલ, રોજનીશી, શબ્દચિત્ર બનાવવું પ્રકૃતિ, પ્રસંગો, બાળમેળા, લોકમેળા, લોકજીવન પ્રવાસ વગેરેનાં વર્ણન થકી બાળકમાં પડેલી સર્જનાત્મકતા બહાર લાવી શકાય છે. શિક્ષકે આવી તકો શોધીને બાળકને તેમાં ભાગ લેવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવા જરૂરી છે. અને તે અંગેની અનૂકૂળતા કરી આપવાથી બાળકમાં રહેલી સર્જનાત્મકતા ખીલી ઉઠશે.

માતૃભાષાનો વિકાસ:-

ઈ.સ.૧૯૯૩માં જાહેર થયેલાં “ભાર વગરનું ભણતર” અહેવાલનાં સંદર્ભમાં ઈ.સ.૨૦૦૪ માં પ્રો.ચશપાલજીની અધ્યક્ષતામાં એક રાષ્ટ્રીય સંચાલન અને એકવીસ રાષ્ટ્રીય ફોકસ સમૂહોનું ગઠન થયું. અનેક બેઠકો, જનતાના અભિપ્રાયો, વિચાર-વિમર્શ, સુઝાવોને અંતે ઈ.સ.૨૦૦૫ માં રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમની રૂપરેખાનો ખરડો તૈયાર થયો.

એમાં (૧) જ્ઞાનને શાળાની બહારના જીવન સાથે જોડવું. (૨) ગોખણપટ્ટી આધારિત પદ્ધતિનો ત્યાગ કરવો. (૩) અભ્યાસક્રમ પાઠ્યપુસ્તકોથી વધારે આગળ જઈ શકે અને (૪) પરીક્ષાઓ વધુ લચીલી થાય (જેથી વિદ્યાર્થીઓ તણાવમુક્ત બને.) એ ચાર બાબતોનો સમાવેશ થયો. એમાં ભાષા, ગણિત, વિજ્ઞાન અને સમાજવિજ્ઞાન એ ચાર પરિચિત ક્ષેત્રોમાં સાર્થક પરિવર્તનો માટેનો અભિપ્રાય છે. ભાષા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે, “આદિવાસી ભાષાઓ સહિત બાળકોની માતૃભાષાઓને શિક્ષણના માધ્યમનાં રૂપમાં સ્વીકૃતિ દેવા ઉપર ભાર છે.” ખરડામાં આ જ વાત જુદી જુદી જગ્યાએ જુદી જુદી રીતે સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે.

“જ્ઞાનને શાળા બહારના જીવન સાથે જોડવું જરૂરી છે.(આ ત્યારે જ બને જ્યારે માત્ર પાઠ્યપુસ્તક કેન્દ્રિત ન હોય.” (પાઠ્યપુસ્તકને જ માત્ર કેન્દ્ર કરવાથી) “વિદ્યાર્થી પોતાના વિચાર અને વિવેકની મહત્તા ખોઈ બેસે છે.” તેને ખાતરી થાય છે કે, “જ્ઞાન બીજાઓ દ્વારા બનાવવામાં આવ્યું છે અને તેણે તો માત્ર તેને ગ્રહણ કરવાનું છે. (આ કારણે) તે આત્મવિશ્વાસ, સ્વતંત્ર અભિવ્યક્તિ, અનુભવોના અર્થ કાઢવાની મૂળભૂત શક્તિ ખોઈ બેસે છે.” પણ આપણે જાણીએ છીએ કે, “જ્ઞાન એ માહિતી કે જાણકારીનો ટૂંકડો નથી જે ચોપડીઓમાંથી મેળવી ચાવી, ગળી, પચાવી જવાય.” “જ્ઞાનનો અર્થ એ છે કે ભાષાના માધ્યમથી પોતાને અને દુનિયાને સમજવી.”

ઉપરનો પરિચ્છેદમાંનાં અવતરણો ધ્યાનથી વાંચતાં સમજાશે કે માતૃભાષા સિવાયની ભાષામાં જ્યારે શિક્ષણ આપવામાં આવે ત્યારે જ્ઞાનને બદલે માહિતી કે જાણકારીના ટુકડાઓ જ વિદ્યાર્થીઓ સુધી પહોંચે અને એ જાણકારી શાળા બહારના જીવન સાથે જોડવાનું અશક્ય હોય છે.

આથી શિક્ષણ માત્ર પાઠ્યપુસ્તક કેન્દ્રિત જ બની જાય અને વિદ્યાર્થીઓ પોતાના વિચાર અને વિવેકની મહત્તા ખોઈ બેસે. આમ થતાં જ તે આત્મવિશ્વાસ, સ્વતંત્ર અભિવ્યક્તિ અને અનુભવોના અર્થ કાઢવાની મૂળભૂત શક્તિ ખોઈ બેસે છે.

ખરડામાં આગળ નોંધ્યું છે કે, “બાળકોની માતૃભાષા શાળા શિક્ષણનું માધ્યમ હોવું જોઈએ. જે પ્રાથમિક ભાષા માતૃભાષાથી જુદી હોય તો પણ પહેલાં બે વર્ષ દરમિયાન શિક્ષણ માતૃભાષામાં જ હોવું જોઈએ.” (પા.૩૩) “વૈજ્ઞાનિક ક્ષમતા ભાષા ક્ષમતા સાથે જોડાયેલી છે. પ્રાથમિક સ્તર ઉપર બાળકની ભાષાનો સ્વીકાર, તેને સુધારવાના કોઈ પણ પ્રયાસ વગર જ કરવો જોઈએ. ભૂલ કરવી એ શીખવાની ક્રિયાનું અંગ છે. બોલવું અને સાંભળવું, વાંચવું અને લખવું એ સામાન્ય છતાં મહત્વની આવડત છે અને આ આવડતોની પક્કડ શાળામાં બાળકોની સફળતાની ચાવી છે.” (પા.૩૪)

ઉપરનાં અવતરણો સ્પષ્ટ કરે છે કે ભાષા અને વિચાર શક્તિનો પ્રગટ સંબંધ છે. લગભગ જન્મથી એનો આરંભ થાય છે અને જગતના અનુભવ વિચારપ્રક્રિયા રૂપે ભાષા દ્વારા થતી તેની ઓળખરૂપે ચાલે છે. એમાં કાર્ય-કારણનો સંબંધો, તર્ક વગેરે સમાવિષ્ટ છે. પદાર્થો જેવાં છે તેવાં કેમ છે, તેમનાં સંબંધો કેવાં છે અને શા માટે તેવાં છે, તેમની શી ઉપયોગિતા છે અને તે કેમ છે જેવાં અનુમાનો – તારણો ભળતાં સંભવિત અનુભવોની ક્ષમતા કેળવાતી જાય છે. આ જ તો જ્ઞાન કહેવાય.

ખરડામાં એ પણ નોંધ્યું છે કે, “શિક્ષણના આરંભિક વર્ષોમાં બાળકોની અભિરૂચિઓ અને પ્રાથમિકતાઓના આધાર પર શિક્ષણનું માળખું ગોઠવવું જોઈએ જેનો આધાર તેમનો ખરેખરો અનુભવ હોય. જે તેમની ઘર-કુટુંબની ભાષામાં હોય છે. તેથી સૌથી મહત્વપૂર્ણ એ છે કે આરંભિક શિક્ષણમાં કામ આવનારી ભાષા બાળકોની જાણીતી હોવી જોઈએ. આમ થાય તો જ ઘર અને શાળા વચ્ચે સાતત્ય જાળવી શકાય.”(પા.૬૦)

બહુ જાણીતી વાત છે કે પરિચિત ઉપરથી અપરિચિત તરફ, જાણીતા જ્ઞાનની મદદથી અજાણ્યા જ્ઞાન સુધી જવાની પ્રક્રિયા શિક્ષણની સહજ પ્રક્રિયાનો આધાર હોય છે. શાળામાં મળેલી માહિતી કે જ્ઞાનને શાળાની બહારના અનુભવ જગત સાથે વિદ્યાર્થી સરખાવે છે. આ ત્યારે જ શક્ય બને જ્યારે શાળાની કે પાઠ્યપુસ્તકની અને શાળા બહારના વ્યવહાર જગતની ભાષા એક જ હોય. તો એ વર્ગમાં શીખેલું સમજી શકે છે, આત્મસાત્ કરી શકે છે. નહીં તો વર્ગમાં શીખેલું તેણે સમજ્યાં વિના ગોખવું પડે છે, જેથી એ એને આત્મસાત્ થતું નથી. આ કારણથી વિદ્યાર્થી સતત દબાણ હેઠળ શીખે છે.

પ્રો. યશપાલજી સમિતિએ સૂચવેલી માતૃભાષા વિશેની આ બાબતોને અને ગણિત, વિજ્ઞાન, વાચન, વર્ગખંડમાં શિસ્ત, પરીક્ષા જેવી અન્ય બાબતોને કેન્દ્રમાં રાખીને હવે ગુજરાતમાં પણ નવેસરથી અભ્યાસક્રમો રચવાનો ઉપક્રમ હાથ ધરવામાં આવ્યો છે ત્યારે માત્ર શિક્ષકો-કેળવણીકારો જ નહીં. પણ સમગ્ર ગુજરાતી પ્રજાએ એ વિશે ગંભીરતાથી વિચારવું જોઈએ. બાકી ઈ.સ.૧૯૫૨ માં યુનેસ્કોએ જાહેર કરેલું કે, “દરેક બાળકને પ્રાથમિક શિક્ષણ પોતાની માતૃભાષામાં મેળવવાનો અધિકાર છે.” એ સંદર્ભમાં ગુજરાતમાં પણ ત્રીસેક વર્ષના સંઘર્ષ પછી છેક ઈ.સ.૧૯૯૭ માં ગુજરાત રાજ્ય શાળાના પાઠ્યપુસ્તક મંડળે ભીલી અને ડાંગી જેવી આદિવાસી બોલીમાં પહેલાં ધોરણના પાઠ્યપુસ્તકો ભીલ અને ડાંગી બાળકો માટે તૈયાર કરાવ્યાં હતા. એ વાત જુદી છે કે રાજકારણીઓની ટૂંકી દૃષ્ટિને લીધે બંને પ્રદેશમાં વહેંચાયેલી પચીસ પચીસ હજાર પાઠ્યપુસ્તકોની નકલો તરત પાછી ખેંચી લેવાઈ અને આખી યોજના પડતી મૂકાઈ. સારા સમાચાર એ છે કે હવે કચ્છની “સારસ્વતમ્” સંસ્થાની આડત્રીસ શાળાઓ અને બચાસી આંગણવાડીઓમાં પ્રાથમિક વર્ગોમાં કચ્છી માધ્યમને અજમાવવાની યોજના તેના ચેરપર્સન શ્રીમતી વિજયાબહેન શેઠ (નિવૃત્ત આઈ.એ.એસ.) કેન્દ્રિય ભારતીય ભાષા સંસ્થાના સહકારથી ઘડી રહ્યાં છે.

માતૃભાષા અને પ્રાથમિક શાળાનું બાળક: -

પ્રો.ચશપાલ સમિતિના ઈ.સ.૨૦૦૫ માં તૈયાર થયેલા રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમની રૂપરેખાના ખરડામાં “માતૃભાષામાં જ પ્રાથમિક શિક્ષણ”ની વાત બહુ ભારપૂર્વક અને તર્કપૂર્ણ રીતે રજૂ કરવામાં આવી છે. એમાં શિક્ષણનાં અનેક પાસાંઓની સાથે “બાળકની અભિરૂચિ અને પ્રાથમિકતા”ને કેન્દ્રમાં રાખવામાં આવી છે. ખરડામાં નોંધવામાં આવ્યું છે કે, “શિક્ષણનાં આરંભિક વર્ષોમાં બાળકોની અભિરૂચિઓ અને પ્રાથમિકતાઓના આધાર પર શિક્ષણનું માળખું ગોઠવવું જોઈએ. (પા.૬૦) ઇ.ત. વિમાન-હવાઈપટ્ટી અને આકાશ.

બધાં જ જીવ-જંતુ, પશુ-પક્ષીઓની જેમ માનવપ્રાણીની સૌથી અગત્યની પ્રાથમિકતા પણ “ટકી” રહેવાની અને “પોતાની જાતને સ્થાપિત કરવાની” જ હોય એ સ્વાભાવિક છે. માણસ સિવાયનાં બીજાં કઈ જીવ-જંતુ, પશુ-પક્ષી ટકી રહેવા અને “ પોતાની જાતને પ્રસ્થાપિત” કરવા માટે શરીરબળ સિવાયનું બીજું કશું હોય તે જાણતાં નથી.” “આહાર, નિદ્રા, ભય, મૈથુન” એ ચાર મૂળભૂત બાબતો “ટકી રહેવા” અને “સ્વને પ્રસ્થાપિત કરવા માટે” અનિવાર્ય છે. પણ માનવપ્રાણી “ટકી રહેવા” અને “સ્વને પ્રસ્થાપિત” કરવા બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરે છે.

બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવામાં ભાષા માણસની પડખે ઊભી રહે છે. બાળક રડીને પોતાની જાતને પ્રસ્થાપિત કરવા મથે છે પણ એ પશુ-પંખીઓના ચિત્કાર કે બરાડાથી વિશેષ અસર પાડી શકે નહીં. “ટકી રહેવા” અને “પ્રસ્થાપિત થવા” વ્યક્તિએ સામાજિક અથવા સમાજના સભ્ય થવું જરૂરી છે. એ બાળકને જલદીથી સમજાય છે. ભાષાની આવડત “સમાજના અસરકારક સભ્ય” થવા માટે અનિવાર્ય રીતે જરૂરી છે. તે પણ તેને સમજાઈ જાય છે અને બાળપણનો જાગૃત અવસ્થાનો લગભગ બધો જ સમય ભાષાની આવડત હસ્તગત કરવામાં તેનું ધ્યાન કેન્દ્રિત થયું હોય છે.

જન્મતાં પહેલાં મા દ્વારા સાંભળેલી અને જન્મ્યા પછી પોતાના કુટુંબ અને આસપાસના સમાજમાં વપરાતી ભાષાની વ્યવસ્થાનાં વિવિધ માળખાં અને તેમની આંતરિક ગૂંથણી અથવા

તેમના પરસ્પરના સંબંધોના નિયમોને પ્રયત્ન અને ભૂલોની રીતે મથામણ કરતાં કરતાં બાળક આત્મસાત્ કરે છે. આ પ્રક્રિયાની સાથે સાથે જ આ વ્યવસ્થા સાથે વણાતી રહેતી ગ્રહણની, પૃથક્કરણની, સંયોજનની, અંદાજની, સમજની, ગણતરીની, મેળવણી-ગોઠવણી અને તારવણીની, અનુમાન અને તર્કની, કલ્પના અને સ્મૃતિની વિગેરે શક્તિઓ કેળવાતી જાય છે. આ બધી જ માનસિક આવડતો અને ભાષાની આવડત અરસપરસ-અન્યોન્ય ઉપકારક થાય તે રીતે કેળવાતી રહે છે. અઢી-ત્રણ વર્ષનું થતાં થતાં આ બંને આવડતો પરીપકવતાની દિશામાં આગળ વધવા માંડે છે અને બાળક સ્વ અને સમગ્રતાના અસ્તિત્વને વધુ ને વધુ સમજવા પ્રશ્નો પૂછવાનું શરૂ કરે છે. અહીંથી એની વિચારપ્રક્રિયા તેજ બને છે, ધારદાર બનવાની શરૂ થાય છે એમ પણ કહી શકાય. આ આખી પ્રક્રિયા એટલે કે ભાષા આત્મસાત્ કરવાની, તેની સાથે જ ગ્રહણ, તર્ક, સ્મૃતિ વગેરે માનસિક આવડતો કેળવવાની અને સંવેદન-વિચારની એક સાથે અરસપરસ ઉપકારક થતી, અરસપરસ ગૂંથાતી આગળ વધે છે અને બાળક પાંચથી આઠ વર્ષનું થતાં તે પુખ્ત ભાષક બને છે.

આ આખી પ્રક્રિયા બહું સંકુલ રીતે અરસપરસ ગૂંથાયેલી છે એ જો સમજાઈ જાત તો અઢી-ત્રણ કે પાંચ વર્ષના બાળકને માતૃભાષાના વિકલ્પે બીજી ભાષાના માધ્યમમાં ભણવું-શીખવું કરવું એ કેટલું મૂર્ખતાપૂર્ણ કાર્ય છે તે સમજાઈ જાય. હજુ આ ત્રણે શક્તિઓ પકવ રીતે અરસપરસ ગૂંથાતી નથી એ પહેલાં જ એમાંની એકને બાજુ પર ખસેડીને બીજીને એને સ્થાને મૂકવા જતાં શું સ્થિતિ થાય છે તે આપણું અજાણ્યું નથી. બાળક સાવ નિરાધાર-પાંગળું બની જાય એ સ્વાભાવિક છે. એક થોડી આઘેની સરખામણી કરવી હોય તો ઝાડના થડના વધવાની સાથે સાથે તેને વીંટળાઈને વધેલી વેલને હજુ પૂરી વિકસિત મજબૂતથાય એ પહેલાં જ એ ઝાડના થડથી અળગી કરીને બીજા ઝાડના થડ ઉપર વીંટળાઈને વધવા-વિકસવાની અપેક્ષા રાખીએ તેના જેવો ઘાટ થાય છે. થડ તે ભાષા છે અને તેને વીંટળાઈને વધતી વેલી તે માનસિક શક્તિઓ છે તે સમજાય તેવું છે.

આ જ કારણે માતૃભાષા સિવાયના માધ્યમમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ લેનારાં બાળકો શરૂમાં વર્ગમાં સાવ દિગ્મૂઢ બની ગયેલાં દેખાય છે. એક બાજુ સાવ પરિચિત મા-બાપ, કુટુંબ, ઘર, શેરી

છોડીને અત્યંત ભીડભાડવાળી સાવ અપરિચિત શાળા, શિક્ષકો, નવા સહપાઠીઓ સાથે એને ગોઠવવાનું છે, ટકી રહેવાનું, પ્રસ્થાપિત થવાનું છે એવે કટોકટીને સમયે તેની પાસે ચિરપરિચિત, તેના વ્યક્તિત્વનો ભાગ બનવા આવેલી, તેની મા જેટલી જ વહાલી માતૃભાષાને પણ છીનવી લેવામાં આવે છે. હવે રડવું હોય તોય કઈ ભાષામાં રડવું ? વિરોધ કરવો હોય તો પણ કઈ ભાષામાં કરવો ? એટલે વર્ગમાં છતાં વર્ગથી અલગ એ શૂન્યમનસ્ક રહેતો હોય છે. અમદાવાદના જાણીતા બાળકરોગ નિષ્ણાત ડૉ. બિરેન શાહ કહે છે, “મારે ત્યાં વારમવાર શરદી, પેટનો દુખાવો, માથાનો દુખાવો વગેરેની ફરિયાદ (લગભગ તો દર અઠવાડિયે-પંદર દિવસે) લઈને આવતાં બાળકોમાંથી એંસી ટકા અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણતાં હોય છે. અંગ્રેજી માધ્યમ ભલે જીવલેણ રોગ નથી પણ જીર્ણ રોગ છે. બાળકની રોગપ્રતિકારક શક્તિને તે ઓછી કરી નાંખે છે.”

અને જુઓ મજા, મા-બાપો એમ માને કે અંગ્રેજી માધ્યમમાં શરૂથી જ ભણાવવાથી બાળકનું અંગ્રેજી અત્યંત પાકું થઈ જશે અને સમાજમાં પ્રસ્થાપિત જ નહીં, પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં એ ખૂબ ઉપયોગી સાબિત થશે. ગુજરાતીઓનું અંગ્રેજી કાર્ય હોવાથી રાષ્ટ્રીય કક્ષાની સ્પર્ધાત્મક પરીક્ષાઓમાં એ પાછા પડે છે એવી કાગારોળ મચાવી અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓનો વેપલો કરનારાઓને ખરેખર તો આંકડાઓ આપી ચૂપ કરવા જેવા છે. ૨૦૦૮માં ગુજરાતમાંથી યુ.પી.એસ.સી. (આઈ.એ.એસ., આઈ.પી.એસ., આઈ.આર.એસ. વગેરે) પરીક્ષામાં પાસ થયેલાં ઉમેદવારોમાંથી આઠ શાળામાં માતૃભાષાના માધ્યમમાં ભણેલાં એટલું જ નહીં તેમાંથી સાતે ગુજરાતી વિષય રાખેલો.

ભાષા વૈવિધ્ય અને ભાષા શિક્ષણ:-

માનવામાં આવે છે ભાષાવૈવિધ્યને કારણે માતૃભાષાનો શિક્ષણના માધ્યમ તરીકે ઉપયોગ કરવો અત્યંત મુશ્કેલ બની જાય છે. ભાષાવૈવિધ્યને આપણે બે રીતે સમજવું જોઈએ. પહેલું તો ભાષામાં વૈવિધ્ય અને બીજું તે ભાષાનું વૈવિધ્ય. ઉપરછલ્લી રીતે એક જ ગણાતી ભાષામાં ભૌગોલિક અને સામાજિક કારણોસર ભાષા વપરાશમાં અનેક પ્રકારનું, અનેક સ્તરનું વૈવિધ્ય જોવા

મળે છે. ભાષા વપરાશમાં મળતાં આ આંતરિક વૈવિધ્યોને આપણે “બોલીઓ” તરીકે ઓળખીએ છીએ. ગુજરાતીની જ વાત કરીએ તો હાલારી, સોરઠી, ગોહિલવાડી, પટ્ટણી, ચરોતરી, સુરતી વગેરે ભૌગોલિક અને પારસી, આહિરી, જાડેજી વગેરે જેવી સામાજિક બોલીઓનો વપરાશ ગુજરાતી ભાષા તરીકે થતો સાંભળવામાં મળે છે.

બાળક જન્મથી જ આ જગત સાથે પોતાને જોડે છે અથવા બીજી રીતે કહીએ તો પોતાના વ્યક્તિત્વનો જગત સાથે અસ્તિત્વ સાથે મેળ બેસાડે છે તે એની ઘરની ભાષા (કોઈપણ બોલી) હોય છે. એનાં ઉચ્ચારણો, એનાં લય-લઢણ, એનું શબ્દભંડોળ અને વાક્યરચનાઓ સુદ્ધા માન્ય ભાષાઓથી ઓછે-વતે અંશે અલગ હોય છે. સંપૂર્ણ માન્ય ભાષા ઘરની ભાષા હોય તેવાં બાળકો તો અકસ્માત જ જૂજ હોય છે. (સૈદ્ધાંતિક રીતે તો માન્ય ભાષા એ આદર્શ હોવાથી માન્ય ભાષા બોલનાર કોઈ જ ન હોય, લખનાર હોય) આ કારણે શિક્ષકે જાણવું જોઈએ કે પાઠ્યપુસ્તકોમાં અથવા કોઈપણ પુસ્તકમાં છપાયેલી (લખાયેલી) ભાષા બોલાતી ભાષા કરતાં અલગ હોવાની. ઓછામાં ઓછું ઘરમાં બોલાતી ભાષા અનૌપચારિક હોય છે. જ્યારે પુસ્તકોમાં અને તેથી વર્ગમાં વપરાતી ભાષા ઔપચારિક હોય છે.

ભાષાના અનૌપચારિક વપરાશનું વૈવિધ્ય ઘણો મોટો વ્યાપ ધરાવે છે. જ્યારે ઔપચારિક વપરાશ ભાષામાં એકવાક્યતા લાવવાનું ધ્યેય ધરાવતો હોવાથી એ બધાં વૈવિધ્યોમાંથી એક અથવા વિકલ્પોમાં એક ઉપર પસંદગી ઉતારે છે. ભાષામાં એકવાક્યતાને કારણે અવગમન સરળ બને છે. એ એનું જમા પાસું છે. પરંતુ ભાષામાં ઉપલબ્ધ વિકલ્પો અવગમનની અસદરકારકતા માટે અત્યંત ઉપયોગી હોય છે. એક ઉદાહરણ લઈએ. માન્ય ગુજરાતીમાં “ચાલવું” એવું ક્રિયાપદ છે. આ ક્રિયાપદ ક્રિયા બતાવે છે તેથી એ કે વાક્યમાં વપરાય ત્યાં “કર્તા” અવશ્ય હોવાનો. એટલે કે “રમેશ ચાલ્યો ગયો” માં રમેશ પોતાની ઈચ્છાથી ઈરાદાપૂર્વક ગયો એવો અર્થ થશે. ગુજરાતીની એક બોલી સૌરાષ્ટ્રીમાં “ચાલ્યા જવું” માટે બે વિકલ્પો છે. “હાલ્યા જવું” અને “વયા જવું”, “હાલ્યા જવું” ક્રિયા છે તેથી ત્યાં રમેશ કર્તા છે, જ્યારે “વયા જવું” એ પ્રક્રિયા છે. “રમેશ વયો ગયો” માં રમેશ સહ રીતે, ઈચ્છાથી કે ઈરાદાપૂર્વક નહીં પણ “જવું પડ્યું તેથી” ગયો એવો અર્થ છે.

મેઘાણીને એમની કવિતામાં અસરકારકતા માટે, ચમત્કૃતિ માટે આ વિકલ્પનો પ્રભાવક ઉપયોગ કર્યો છે. દા.ત. “મા મને હિંચકોરતી લઈ ગઈ.” બાળક હજું હિંચકામાં છે એટલું નાનકડું છે. હાલરડાં ગાવાંનાં થાય એટલું નાનું છે, અને માને ઈશ્વરનું તેડું આવ્યું છે. “મા વઈ ગઈ” (વહી હઈ - કાળના પ્રવાહમાં વહી ગઈ) એ પ્રયોગ પ્રક્રિયાનો સૂચક હોઈ કાવ્યત્વની રમણિયતાથી હૃદયસ્પર્શી બની રહે છે.

સામે છેડે “બોલી” પ્રયોગ અશુદ્ધ, હલકા અને તેથી માન્ય નહીં તેવા એવી સમાજમાં વ્યાપક માન્યતાને કારણે શિક્ષક હંમેશા માન્ય પ્રયોગોનો વપરાશ થાય તેનો આગ્રહ રાખે છે. કેટલેક ઠેકાણે તો કેળવણી-નિરીક્ષકોને તાલીમ આપનાર વિદ્વાનો એટલે સુધી આગ્રહ રાખે કે શિક્ષકે વર્ગમાં ભૂલેચૂકેય કોઈ બોલીપ્રયોગ ન થઈ જાય તેનું સતત ધ્યાન રાખવું. આ કારને બાળકની ઘરની ભાષા કરતાં પ્રમાણમાં ઠીક ઠીક અજાણી ભાષા વર્ગમાં સાંભળી સાંભળીને બાળકને વર્ગ પરાયો પરાયો લાગે છે. સામે અજાણ્યું વાતાવરણ, અજાણ્યા શિક્ષક અને અજાણ્યા સહપાઠીઓ સાથે મેળ બેસાડવા મથતું બાળક અજાણી અજાણી ભાષા સાતેમેળ બેસાડવામાં થાકી-કંટાળી અકળાઈ જાય છે. એમાંય જ્યારે વારેઘડીએ આમ ન બોલાય અને તેમ ન બોલાય, આમ ન લખાય અને તેવાંકડક સૂચનો મળે, બોલીમાં લખાઈ ગયું તો સુધારણા રૂપે પચારવાર માન્ય ભાષાનો પ્રયોગ લખવાની સજા મળે ત્યારે બાળકના આત્મસન્માનને ઘા વાગે છે. ક્યારેક સહપાઠીઓ જ નહીં, શિક્ષક પણ તેની ઠેકડી ઉડાડે, રમૂજ કરે ત્યારે તે હીનતાનો અનુભવ કરે છે.

એટલે જે ભાષાવૈવિધ્ય ભાષાના અવગમનની અસરકારકતાની રીતે ઉપકારક થઈ શકે તેવું હોય છે તેનો લાભ લેવાને બદલે બાળકોને કંઈક ન સમજાય તેવી ભાષામાં ભણાવવાને કારણે પાયાના ખ્યાલો, સમજણ કાચાં રહી જવાનો ભય રહે એ. આ કારણે છેલ્લા છ દાયકાથી દ્વિભાષિક અથવા બહુબોલિક (Bidialectal or multidialectal) ભાષાશિક્ષણની પ્રારંભના વર્ષોમાં (ઘોરણ એકથી ચાર ઘોરણમાં) ભલામણ કરવામાં આવે છે. પદ્ધતિ સરળ છે, ક્રમશઃ બોલી વપરાશ ઘટાડતા જઈ વર્ગમાં માન્ય ભાષાનો વપરાશ વધારતા જઈ, ચોથા ઘોરણને અંતે બાળક

માન્યભાષાના સમાન્ય પ્રવાહમાં ભળી જઈ શકે તેવી એ પદ્ધતિની ભલામણ અને ઘણે ઠેકાણે અજમાયશ કરવામાં આવી છે.

આના કરતાં પણ વિકટ પરિસ્થિતિ એક જ પ્રદેશમાં અસ્તિત્વ ધરાવતા ભાષાઓના વૈવિધ્યની બાબતમાં છે. સ્થાનાંતરને કારણે અનેક ભાષા ભાષીઓ આખા જગતમાં ક્યાંક પણ વસતાં હોય છે. ગુજરાતનું જ ઉદાહરણ લઈએ તો ગુજરાતમાં સિંધી, મરાઠી, હિન્દી વગેરે માતૃભાષા બોલતાં અનેક બાળકો માટેની અલગ શાળાઓ ચલાવવામાં આવે છે. મરાઠી, સિંધી, હિન્દી વગેરે માધ્યમની શાળાઓ તો સરકાર પણ ચલાવે છે. આ એક વાજબી અને તંદુરસ્ત અભિગમ છે.

પણ જે ભાષાના વૈવિધ્યને ભાષાનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો નથી. તેવી અલગ અલગ ભાષાઓ બોલતાં બાળકોના શિક્ષણના માધ્યમ વિશે હજુ સુધી બહુ ગંભીરતાથી વિચાર થયો નથી. ભારતમાં ત્રણસો એસી જેટલી ભાષાઓ (અને તેની ૧૬૫૨ જેટલી બોલીઓ) વપરાય છે. પોતાના ઘરની ભાષામાં ઔપચારિક શિક્ષણ દ્વારા બાળક થોડું ઘણુંય (ખાસ કરીને પાયાના ખ્યાલો, વાંચતાં-લખતાં ગણતાં) ન શીખે તે પહેલાં તેને નવી ભાષા શીખવી પડે એવું કરવા જતામ તે ભાષા અપંગ બની જાય છે. બોલાતા શબ્દથી એ પરિચિત હોય અને શાળાના બોલાતા શબ્દને લખાતા શબ્દ તરીકે શીખવાનો હોય તો પરિચિતની મદદથી અપરિચિત શીખવવાની સહજ પ્રક્રિયા ચાલે છે, પણ બોલાતો શબ્દ લખાતા શબ્દની મદદથી શીખવાનો આવે છે. તો અવળી પ્રક્રિયા ચાલે છે. એ તદ્દન અસહજ, કૃત્રિમ અને તેથી અત્યંત મુશ્કેલ છે. લખાયેલો શબ્દ પણ અપરિચિત છે. અને બોલાતો શબ્દ પણ અપરિચિત છે.

બાળકને અપરિચિત ભાષાનો શિક્ષણના માધ્યમ તરીકે ઉપયોગ કરવા જતાં બાળકના મનમાં અજાણ્યાનો ડર, એ ડરને કારણે નિષ્ફળતાની આશંકાને કારણે સતત રહેતું દબાણ શીકવાની પ્રક્રિયાને વિલંબમાં નાંખે છે. અજાણી ભાષામાં શીખવું પડતું હોવાને કારણે દટીકરણ માટેનાં પુનરાવર્તનો એટલી હદે વધી જતાં હોય છે કે શીખવાની પ્રક્રિયા કંટાળાજનક વેઠ બની

જવાની શક્યતા વધી જાય છે. શીખવાની પ્રક્રિયામાં થતો વિલંબ અને આવતો કંટાળો બાળકને શીખવાની પ્રક્રિયામાંથી રસ ઉડાડી દે છે.

ગુજરાતનું જ ઉદાહરણ લઈએ તો કચ્છી, ડાંગી, ભીલી, રાઠવી જેવી લગભગ દોઢસો જેટલી બોલીઓ એવી છેકે જે ગુજરાતીની બોલીઓ નથી. આ બાળકોની સંખ્યા લાખોમાં થવા જાય છે. અનેક પ્રયત્નો છતાં આ બધા બાળકો વર્ષોથી પ્રાદેશિક ભાષા માટે દ્વિભાષિક (bilingual) શિક્ષણન ભલામણ ઈ.સ.૧૯૫૨માં યુનિસેફ દ્વારા કરવામાં આવી હતી. આખા જગતમાં ઘરની ભાષા જુદી હોય અને શાળાની ભાષા જુદી હોય એવી સ્થિતિમાં ભણતાં બાળકોની સંખ્યા લાખોની નહીં, કરોડોની છે. આ બધા બાળકોનું શિક્ષણ શરૂઆતમાં વાંચન, ગણન અને વિચારની આવડતને કેળવવા પૂરતું તેમની ઘરની ભાષામાં અથવા માતૃભાષા કે પ્રથમ ભાષામાં ચાલે અને પછી એના મજબૂત પાયા ઉપર બીજી ભાષાને એક વિષય તરીકે શીખવાડાય જે અંતે દ્વિભાષિકતા અથવા દ્વિભાષિક શિક્ષણમાં પરિણમે, પ્રાથમિક શાળાનાં વર્ષો દરમિયાન બાળકો આવી દ્વિભાષિક અથવા બહુભાષી શિક્ષણ પ્રક્રિયામાંથી પસાર થાય તો તેનમી વિચારપ્રક્રિયાની સ્થિતિસ્થાપકતા વધે અને ભાષાની અને તેના વપરાશની તેમની સમજ વધુ ઊંડી બને. માત્ર દ્વિભાષિતા જ નહીં પણ બહુભાષિતા પણ શિક્ષણમાં બોજને બદલે ઉપયોગી બાબત સાબિત થાય એમ છે. એવું પણ થઈ શકે કે બાળક આઠમા સુધી થોડા વિષયો રાષ્ટ્રભાષામાં શીખે અને આઠમા પછી થોડા વિષયો વિશ્વભાષા અંગ્રેજીમાં પણ શીખે.

૧.૩ ભાષાની સમજ: -

આપણે સૌ એક યા વધુ ભાષા જાણીએ છીએ. એટલે કે એ ભાષાઓનો આપણે વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ અને એ ભાષાઓમાં લખાયેલું કે બોલાયેલું આપણે સમજી શકીએ છીએ. પરંતુ આશ્ચર્યની વાત એ છે કે આપણે ભાષા જાણીએ છીએ પણ ભાષા વિશે બહુ ઓછું જાણીએ છીએ. ભાષા જાણવી અને ભાષા વિશે જાણવું એ બે ભિન્ન વસ્તુઓ છે. ભાષા વિશે જાણવું એટલે ભાષાનાં ઘટકતત્ત્વો, એ તત્ત્વોનાં સંયોજનો અને એની કાર્ય કરવાની રીત વિશે જાણવું.

ટૂંકમાં, ભાષાનાં સ્વરૂપ, તંત્ર અને વ્યાપાર વિશે જાણવું. ભાષા વિશે જાણવાનો પ્રયત્ન કરવું અને એ જાણકારીને વ્યવસ્થિત રીતે મૂકી આપવું શાસ્ત્ર તે ભાષાશાસ્ત્ર કે ભાષાવિજ્ઞાન. જેને આપણે “વ્યાકરણ” તરીકે ઓળખીએ છીએ તે પણ ભાષા વિશેનો જ અભ્યાસ હોય છે. અહીં આપણે ભાષા વિશે કંઈક જાણવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે.

કોઈને એમ થાય કે ભાષા જાણીએ એ પૂરતું છે; ભાષા વિશે જાણવાનો શ્રમ કરવાની શી જરૂર ? ભાષા જાણવા માટે ભાષા વિશે જાણવું – ભાષાનું વ્યાકરણ જાણવું કંઈ જરૂરી નથી હોતું. વ્યાકરણમાં સામાન્ય રીતે આપણને રસ પણ નથી પડતો. પણ એક રીતે જોઈએ તો આ કેવી વિચિત્ર વાત છે ! ભાષા આપણા જીવન સાથે કેટલી બધી વણાયેલી છે ! બેસતાં-ઊઠતાં, હરતાંફરતાં આપણે સતત ભાષાનો ઉપયોગ કરીએ છીએ – બોલવા – સાંભળવા – વાંચવા – લખવા રૂપે. આપણે માટે આથી વધુ ઘનિષ્ઠ અનુભવનો બીજો કોઈ વિષય ભાગ્યે જ હશે. તો પછી એની કામગીરીનું આપણને કૌતુક ન થવું જોઈએ ? એ કામગીરીનું જ્ઞાન યોગ્ય રીતે આપવામાં આવે તો આપણને એમાં રસ ન પડવો જોઈએ ?

ભાષાવિજ્ઞાન ભાષાના રચનાતંત્રની ખૂબીઓને પ્રગટ કરીને આપણા કૌતુક અને રસને તૃપ્ત કરે છે; ભાષા વિશેના ઘણાબધા પ્રચલિત ભ્રામક ખ્યાલોનું નિરસન કરી આપણી સમજને ચોખ્ખી બનાવે છે અને એક પ્રકારનો બૌદ્ધિક આનંદ પણ પૂરો પાડે છે. વળી, હવે તો વ્યવહારમાં પણ ભાષાવિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાની ઘણી દિશાઓ ખૂલી રહી છે. ભાષા જાણવા માટે ભાષા વિશે જાણવું ભલે જરૂરી ન હોય, પણ ભાષા વિશે જાણવાથી ભાષાને આપણે વિભિન્ન વ્યવહારોમાં કાર્યસાધકતાથી પ્રયોજી શકીએ, નવા નવા વ્યવહારોને અનુરૂપ થઈ શકે એવી રીતે ભાષાઓની અંતર્ગત શક્તિને આપણે બહાર લાવી શકીએ; એટલે ભાષાનો વિકાસ સાધી શકીએ તથા ભાષા કેમ ઝડપથી અને સહેલાઈથી શીખવી શકાય (ખાસ કરીને પરભાષીઓને) એના તરીકાઓ શોધી શકીએ અને એ રીતે ભાષાશિક્ષણને વેગ આપી શકીએ. ભાષાંતરની કલાને ભાષાવિજ્ઞાન સહાયરૂપ થઈ શકે અને ચંત્રોથી થતાં ભાષાંતરો તો ભાષાવિજ્ઞાનના વિકાસની જ દેણ છે. ખાસ હેતુવાળી ભાષાકીય સંકેત-વ્યવસ્થાઓ ભાષાવિજ્ઞાનની સહાયથી નિપજાવી શકાય છે અને

સંદેશાવ્યવહારનાં-પ્રચારનાં સમૂજમાધ્યમોની કાર્યક્ષમતા વધારવામાં પણ ભાષાવિજ્ઞાન ઉપયોગથી થાય છે. ભાષાનાં શબ્દભંડોળ આદિ કેટલાંક તત્ત્વો સાંસ્કૃતિક પરિસ્થિતિ સાથે ગાઢ રીતે સંકળાયેલ હોય છે એટલે ભાષાનો અભ્યાસ તે-તે ભાષા સમાજની ભિન્નભિન્ન સમયની સાંસ્કૃતિક પરિસ્થિતિ ઉપર પણ પ્રકાશ પાડી શકે છે.

આ ઉપરાંત સમાજનાં ભાષાસંબંધી વલણો ઘણીવાર યોગ્યતાયુક્ત, સ્વસ્થ કે સુખદ નથી હોતાં (જેમકે, અમુક ભાષાસ્વરૂપને હલકું ગણવું, વગેરે). ભાષાવિજ્ઞાનની એ વલણોને સ્વસ્થ અને સમુચિત કરવામાં ભાગ ભજવી શકે છે. દ્વિભાષી કે ભિન્નભાષી પ્રદેશોમાં ભાષાકીય અસ્મિતાનાં સંઘર્ષો ઊભા થાય છે. ત્યાં શિક્ષણ, વહીવટ વગેરેમાં ભાષાઓમાં સ્થાન અંગેની રાજકીય નીતિ ઘડવામાં પણ ભાષાવિજ્ઞાનીનું માર્ગદર્શન ખૂબ કામ આવે છે. માનવવર્તનને સમજવાની કામગીરીમાં પણ ભાષાવિજ્ઞાની જ્ઞાનો આપી શકે, કેમ કે વાણી વ્યવહાર એ પણ એક માનવવર્તન જ છે.

૧.૪ માન્યભાષા અને બોલી:-

ભાષા માનવીની એક વિશેષતા છે. પ્રાણીઓ કે અન્ય જીવો પાસે આવી ભાષા નથી. પશુ-પક્ષી વગેરે જે બોલે છે તેનાથી સુખ, દુઃખ, ભય એટલું જ સમજાય છે. જ્યારે મનુષ્ય ભાષા વડે મનના ભાવો વિચારો પ્રગટ કરે છે. લાગણીઓ અને ઈચ્છાઓ બીજાને પહોંચાડે છે. બોલીને, લખીને કે સંકેથી આપણે મનના ભાવ વ્યક્ત કરીએ છીએ. ભાષા ન હોય તો આપણો મોટાભાગનો વ્યવહાર અટકી પડે. આપણે લખી ન વાંચી શકીએ. ન જ્ઞાન સંચિત કરી શકીએ. વેપારઉદ્યોગ, રાજ્યવહીવટ, શિક્ષણ અને સંશોધનનું આખું તંત્ર તૂટી પડે. માણસની બૌદ્ધિક, સાંસ્કૃતિક બધી પ્રગતિમાં ભાષાનો જ્ઞાનો ઘણો મોટો છે.

માન્ય ભાષા એટલે શું ?

સમાજનાં ભિન્ન ભિન્ન વર્ગો કે રાજ્યના ભિન્ન પ્રદેશો વચ્ચે વાગવ્યવહારની આવશ્યકતા હોય છે. એ આવશ્યકતાને લઈ વ્યાપક વ્યવહારનું કોઈ ભાષાસ્વરૂપ ઊભું થતું હોય છે. ઉ.ત.,

ગુજરાત પ્રદેશ અને ગુજરાતી ભાષા. આ સ્વરૂપને આપણા વ્યવહારોમાં આપણે આદર્શ કે નમૂના તરીકે રાખીએ છીએ. કોર્ટ-કચેરીઓમાં અને વાપરીએ છીએ. શાળા-મહાશાળાઓમાં અને શીખીએ છીએ. આ ભાષાને આપણે માન્ય ભાષા તરીકે ઓળખીએ છીએ.

બોલી એટલે શું ?

ગુજરાતી ભાષા બોલનારા સમાજમાં પણ સર્વત્ર એક સ્વરૂપે ભાષા બોલાતી નથી. સોરઠમાં કે ચરોતરમાં ભાષા બીજી રીતે બોલાય છે. કોલેજના વ્યાખ્યાનમાં અને ઘરની વાતચીતમાં આપણે કંઈક જુદી ભાષા સાંભળીએ છીએ. કોઈ પણ ભાષાસમાજમાં આ રીતે પ્રદેશ, વ્યવસાય, સામાજિક વર્ગના ભેદે ભાષાના અનેક સ્વરૂપભેદો અસ્તિત્વ ધરાવતા હોય છે. આમાંથી પ્રાદેશિક સ્વરૂપભેદો અને સ્પષ્ટ તથા મોટા સામાજિક સ્વરૂપભેદોને આપણે “બોલીએ” તરીકે ઓળખીએ છીએ. ઉદા., ચરોતરી, સુરતી, પટ્ટણી વગેરે.

માન્યભાષા અને બોલી વચ્ચે ભેદ: -

માન્યભાષા અને બોલી વચ્ચે તાત્વિક કે સ્વરૂપગત કશો જ ભેદ નથી. બોલી પણ ભાષાની જેમ અભિવ્યક્તિ-અવગમનનું જ માધ્યમ છે. ભાષા અને બોલી વચ્ચે માત્ર વિસ્તારનો જ ભેદ છે. ભાષા મોટા વિસ્તારમાં કામ આપે છે. બોલી એવું જ કામ નાના વિસ્તારમાં આપે છે.

એક માન્યતા એવી છે કે બોલી એ ભાષાનું વિકૃત કે ભ્રષ્ટ સ્વરૂપ છે. પણ એવું નથી . માન્ય ભાષાથીતે અશુદ્ધ, ઊતરતી કે હલકી નથી. બાળક મુખે આવતા બોલીના પ્રયોગોને “હલકા” કે “ગ્રામ્ય” કહીને ઉતારી ન પાડવા જોઈએ. વિદ્યાર્થી “કામ” ને બદલે “કૌમ” બોલે કે કોઈ સુરતી બાળક “હુંએ કીટું” બોલે તો “તને શુદ્ધ બોલતા ક્યારે આવડશે? એમ સીધું ક્યારેય ન કહેવું. પોતાના વર્ગના વિદ્યાર્થીઓમાં કોઈ સોરઠી હોય કે ઉત્તર ગુજરાતનું – એને ધીરે ધીરે માન્યભાષાનો પરિચય આપીને એ તરફ દોરી શકાય.

મહત્વ:-

કેળવણી એ માનવજીવન ઘડતરની પ્રક્રિયા છે. આ પ્રક્રિયા દ્વારા માનવજીવનને સંવારી અને સંસ્કારી શકાય છે. બાળકની કેળવણીની ઔપચારિક શરૂઆત પ્રાથમિક શિક્ષણથી થાય છે. પ્રાથમિક શિક્ષણ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓનો સર્વાંગી વિકાસનો પાયો નંખાય છે. સાથે સાથે સાક્ષરતાની વિધિસર શરૂઆત પણ બાળક પ્રાથમિક શિક્ષણથી કરે છે. પ્રાથમિક શિક્ષણના પાચારૂપ ત્રણ કૌશલ્યો – વાંચન, લેખન અને ગણન રહેલાં છે.

વ્યક્તિનાં સર્વાંગી વ્યક્તિત્વ ઘડતરમાં વાંચનનું સ્થાન સર્વસ્વીકૃત થઈ ચૂક્યું છે. વિદ્યાર્થીની કારકિર્દી અર્થપૂર્ણ વાંચન પર નિર્ભર છે. વાંચન દ્વારા જ વિશાળ જ્ઞાનભંડારને પામી શકાય છે. અર્થપૂર્ણ વાંચન તથા અસરકારક લેખનકાર્ય વ્યક્તિની સફળતાના આધારસ્તંભ સમાન છે. અધ્યયન, સંસ્કૃતિની જાળવણી તથા વ્યક્તિનાં વ્યક્તિત્વ વિકાસમાંપણ ગુણવત્તાસભર વાંચન તથા લેખનકાર્યનો સમાવેશ થાય છે. તમામ વિષયોનાં પણ ગુણવત્તાસભર વાંચન તથા લેખનકાર્યનો સમાવેશ થાય છે. તમામ વિષયોનાં અર્થગ્રહણ અને ગુણવત્તાનો મુખ્ય આધાર પણ વાંચન પર જ છે અને તેમાં પણ જેટલી માતૃભાષા સમૃદ્ધ હશે તેટલી બાળકની ગ્રહણક્ષમતા વધુ તેજ બની શકે છે. આ માટે બાળકોની વાંચન અને અર્થગ્રહણ ક્ષમતા કેવી છે તે જાણવું તે તેના વાંચન વિકાસનું પ્રથમ પગથિયું છે.

ભાષા એ કૌશલ્યનો વિષય છે. કથન, શ્રવણ, વાંચન અને લેખન તેનાં મુખ્ય કૌશલ્યો છે. લેખન દ્વારા વ્યક્તિ પોતાના સર્વ વ્યવહારો સરળતાથી, સ્પષ્ટતાથી, સચોટતાથી રજૂ કરી શકે છે. પોતાના વિચારો, લાગણીઓ, ઊર્મિઓ પ્રગટ કરી શકે છે. તેથી પ્રત્યાયનમાં વ્યાપકતા, ઊંડાણ અને સંસ્કારિતા આવે છે.

મનોવૈજ્ઞાનિકો અને કેળવણીકારોની માન્યતા છે કે, કથન, શ્રવણ, વાંચન અને લેખન આ ચતુર્વિધ સોપાનોના સૌજન્યથી જ ભાષા શિક્ષણનું ચણતર અને ઘડતર થાય છે. આ ચારેયને એકબીજા સાથેનો નજીકનો નાતો અને અનુબંધ છે. કથન-શ્રવણની ખિલવણી દૃઢ થઈ હશે તો બાળકને વાંચન સરળ પડશે. જેની વાણી અને વાંચન અર્થપૂર્ણ અને પ્રભાવશાળી હશે તેનું લેખન પણ

અસરકારક અને અર્થપૂર્ણ બને છે. ભાષા શિક્ષણમાં કોઈપણ કૌશલ્ય મંદ રહી જાય તો માઠી અસર ભાષાનાં પાસા પર પણ પડે છે.

ભાષાકૌશલ્ય એ શીખનારની ક્ષમતાના વિકાસને કારણે ભાષા સંરચના, પ્રયોજકતા, સંપ્રેષણ, અભિવ્યક્તિ, ગ્રહણશીલતા જેવા તેમજ શ્રવણ, કથન, વાંચન અને લેખન જેવા ભાષા વ્યવહારમાં કેટલાક વર્તન ફેરફારો લાવે છે. જે તેની ક્ષમતાના વિકાસની કે ક્ષાની પ્રતીતિ કરાવે છે. આમ, ભાષા કૌશલ્યને ક્ષમતાના વિકાસની પ્રવૃત્તિનું માધ્યમ, ભાષા વ્યવહારોની ગુણવત્તાભરી સિદ્ધિ સાથે સંબંધ છે. પરિણામે કોઈપણ ભાષા કૌશલ્ય પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્નો અનિવાર્ય ગણાય છે. વળી આ માટે ગુણવત્તાભર્યુ આયોજન – મહાવરો – સંસ્કરણ- સુધારણા – મૂલ્યાંકન તથા અનુકાર્ય જેવો અભિક્રમ પણ જાળવવો સાર્થક નીવડે છે.

ભાષા અધ્યયન સ્વયં શિક્ષનના ઊંચા મૂલ્યનું ઉત્પાદક છે. માતૃભાષા એ કેવળ વિષય નથી. પણ દરેક વિષયના શિક્ષણનો પાયો છે. એટલે જ માતૃભાષાનું શિક્ષણ અતિ મહત્વનું બનાવવું જરૂરી છે. માતૃભાષામાં જેનો પાયો નબળો તેને અન્ય વિષયોના અર્થગ્રહણમાં, તેનાં પાઠ્યપુસ્તકો અને સંદર્ભ સાહિત્યનો ગુરુત્તમ અને ફળદાયી ઉપયોગ કરવામાં મુશ્કેલી પડવાની જ. માતૃભાષાનું શિક્ષણ આપવું આવશ્યક ન નહિ પણ અનિવાર્ય છે. આથી જ કહેવાય છે કે મનુષ્ય દ્વારા થતાં અધ્યયનમાં ભાષાની અનન્ય ભૂમિકા છે અને વિભિન્ન વિષયો માટે કરવી પડતી ઉચ્ચ સ્તરની વિચારણામાં ભાષા અનિવાર્યપણે જરૂરી છે.

કથન, શ્રવણ, વાંચન, લેખન એ ભાષાના કૌશલ્યો છે. જે વિદ્યાર્થી સારું કથન કરી શકે તે પ્રશ્નોના મૌલિક ઉત્તર સારા આપી શકશે. જે વિદ્યાર્થીનું શ્રવણ કૌશલ સારું બનશે તે શિક્ષકના વક્તવ્ય, વાર્તાલાપ, સ્પષ્ટીકરણોનું અર્થગ્રહણ સારું કરી શકશે. વાંચન કૌશલ્ય પર અધિકારિતા ધરાવનાર વિદ્યાર્થી પુસ્તકોનું વાંચન કરી અર્થગ્રહણ કરી શકશે અને જેનું લેખન કૌશલ્ય વિકસિત તે પરીક્ષામાં સારો દેખાવ કરી શકશે, માહિતીઓ, સંદેશાઓ, વિચારો લેખન દ્વારા રજૂ કરી પ્રત્યાયન સારી રીતે કરી શકશે. શિક્ષણની સફળતા માટે ચારેય કૌશલ્યમાં પ્રાવીણ્ય જરૂરી છે.

લેખન ક્ષમતા અન્ય ક્ષમતાના સંદર્ભે ઉચ્ચ સ્તરની ક્ષમતા છે. લેખન દ્વારા અનુભૂતિને ભૌતિક સ્વરૂપે સર્જન કરવાની ક્ષમતા છે. લેખન દ્વારા વિદ્યાર્થી પોતાની સંવેદના, બોધ વગેરેને લિપિબદ્ધ કરે છે. લેખનની ટબછબ તેના વ્યક્તિત્વની ઓળખ આપે છે. લેખન ક્ષમતા વ્યક્તિની ભાવિ કારકિર્દી માટે નિર્ણાયક પાસુ બની રહે છે.

લેખન કૌશલ્ય માનવના શ્વાસોશ્વાસ અને લોહીના ધબકારા સાથે જડાયેલું છે. અત્યારના સમયમાં “લેખનકૃપાથી જીવન વ્યવહાર ચાલે છે.” લેખન એ હૃદયની અભિવ્યક્તિ છે. વ્યક્તિના આંતરિક વ્યક્તિની અર્થસભર કે નિશ્ચયાત્મક દૃષ્ટિ તે તેની લેખિત અભિવ્યક્તિ છે. તે દ્વારા માનવીની લાગણીની આવિષ્કાર શક્ય બને છે. માનવમનના આંતરિક સંવેદનોને વ્યક્ત કરવા માટેનું એ એક સાધન છે. તે દ્વારા વ્યક્તિ પોતાની ઉર્મિઓને શબ્દબદ્ધ કરે છે. વ્યક્તિ પોતાના વિચારો અને મંતવ્યોને અસરકારક રીતે રજૂ કરી શકે છે.

માતૃભાષા એ શિક્ષણક્ષેત્રમાં ચાળણી છે. જે માહિતી માતૃભાષા દ્વારા આપવામાં આવે છે તેને વિદ્યાર્થીઓ સારી રીતે સમજી યાદ રાખી શકે છે. જે અન્ય વિષયોને સમજવામાં પણ ઉપયોગી બને છે.

૧.૫ સંશોધનની જરૂરિયાત:-

દરેક શિક્ષક એ વાંચન, અર્થગ્રહણનો શિક્ષક છે. દરેક વિષયમાં અનિવાર્ય અને પ્રાથમિક વાંચન અને અર્થગ્રહણ છે. કોઈપણ વિષય શીખવવા માટે, જાણવા માટે અને સમજવા માટે વાંચન અર્થગ્રહણ થવું ખૂબ જરૂરી છે. વાંચન, અર્થગ્રહણ વગર કોઈપણ વિષય શીખવી શકાતો નથી. વિદેશમાં વાંચન, અર્થગ્રહણનો એક તાસ રોજ-બ-રોજ ફાળવવામાં આવે છે. કારણ કે, તમામ વિષયોની અર્થપૂર્ણ ગુણવત્તાનો મુખ્ય આધાર પણ વાંચન અને અર્થગ્રહણ પર જ છે. ગુજરાત રાજ્યમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ ક્ષેત્રે પ્રથમ ભાષા તરીકે માતૃભાષા ગુજરાતીના માધ્યમથી તમામ વિષયો શીખવવામાં આવી રહ્યા છે. ત્યારે બાળકો માટે માતૃભાષા જેટલી સમૃદ્ધ તેટલી બાળકોની ગ્રહણ કરવાની ક્ષમતા વધુ. આ વાક્યને સાર્થક બનાવવા માટે આ સંશોધન જરૂરી બન્યું છે.

૧.૬ સમસ્યા કથન: -

“ગુજરાત રાજ્યના જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન દ્વારા યોજાતા ગુજરાતી શિક્ષણ માટેના તાલીમી કાર્યક્રમોની અસરનો અભ્યાસ.”

૧.૭ શબ્દોની વ્યવહારુ વ્યાખ્યા

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં પ્રયોજવામાં આવેલ શબ્દોની વ્યવહારું વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવેલ છે.

ગુજરાત રાજ્ય :- ભારત દેશના ૨૯ રાજ્યો પૈકીનું ભારતની પશ્ચિમ દિશાએ આવેલું રાજ્ય એટલે ગુજરાત રાજ્ય, જેમાં તેત્રીસ જિલ્લાઓનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે.

જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન:- જિલ્લા કક્ષાએ પ્રાથમિક ઉચ્ચપ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોને જુદા-જુદા વિષયોની પૂર્વ સેવા અને સેવા તાલીમ આપતી જિલ્લા કક્ષાની સંસ્થા.

ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ:- પ્રાથમિક શાળામાં શીખવવામાં આવતા વિષયો પૈકી એક વિષય એટલે ગુજરાતી, ગુજરાત રાજ્યમાં વસતા વ્યક્તિઓની માતૃભાષા ગુજરાતી છે. જે ગુજરાતની પ્રાથમિક શાળાઓમાં પ્રથમ ભાષા તરીકે શીખવવામાં આવે છે.

તાલીમી કાર્યક્રમો:- વર્ષ દરમ્યાન શાળા અને શિક્ષકની ગુણવત્તા સુધારવા માટે યોજાયેલા જુદા-જુદા વર્ગો એટલે તાલીમી કાર્યક્રમો.

અસર:- પ્રસ્તુત સંશોધનમાં અસર એટલે વર્ષ ૨૦૧૪-૧૬ દરમ્યાન ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ અંગે મેળવેલ તાલીમનું વર્ગખંડમાં વિનિયોગ.

૧.૮ સંશોધન પ્રશ્નો:- પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધક હેતુ અનુરૂપ પ્રશ્નોની રચના કરી હતી.

- ગુજરાત રાજ્યમાં ગુજરાતી શિક્ષણ માટે શિક્ષક તાલીમ સંદર્ભે કયા-કયા ઈનપુટ અપાય છે?
- ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણમાં શિક્ષક તાલીમ દરમ્યાન મેળવેલ જ્ઞાનનો ઉપયોગ કેટલાક અંશે થાય છે.
- શિક્ષક-પ્રશિક્ષક અને તાલીમાર્થીઓનું ગુજરાતી ભાષા અધ્યયન-અધ્યાપન સંદર્ભે શું સમજણ કે દ્રષ્ટિ છે?

૧.૯ સંશોધનના હેતુઓ: - પ્રસ્તુત સંશોધન નીચે મુજબના હેતુઓને ધ્યાનમાં રાખી હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું.

- જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન દ્વારા યોજાતાં તાલીમી કાર્યક્રમો પૈકી ગુજરાતી શિક્ષણ પદ્ધતિ માટે પસંદગી પામેલ (નામાંકન કરાવેલ) તાલીમાર્થીઓનો અભ્યાસ કરવો.
- ડાયેટ દ્વારા ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે શિક્ષક તાલીમની નીચેના દર્શાવેલ મુદ્દા સંદર્ભે અસરનો અભ્યાસ કરવો.
  - શિક્ષણ પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ
  - શૈક્ષણિક કૌશલ્યોનો ઉપયોગ
  - શીખવા-શીખવવાની પ્રવૃત્તિઓ
  - સરંચનાવાદી અભિગમનો ઉપયોગ
  - મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયા
- શિક્ષક-પ્રશિક્ષક અને તાલીમાર્થીની ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ પ્રત્યે કેળવાયેલ સમજનો અભ્યાસ કરવો.
- ડાયેટ દ્વારા અપાતી શિક્ષક-તાલીમ સુધારણા માટે સૂચનોનો નિર્દેશ કરવો.

૧.૧૦ સંશોધનનું સીમાંકન: -

દરેક સંશોધનમાં સંશોધકની વ્યક્તિગત મર્યાદા ઉપરાંત સમય, નાણાં, માહિતી એકત્રીકરણની સંકુલતા, આકસ્મિક અનિચ્છનીય બનાવો અસર કરતા હોય છે. દરેક સંશોધનની ચોક્કસ મર્યાદા હોય છે અને એ મર્યાદાને ધ્યાને લઈ સંશોધનના તારણોનું સામાન્યીકરણ કરવું જોઈએ. સંશોધનની મર્યાદા સંશોધન સમસ્યા અને સંશોધનના હેતુને ધ્યાન લઈ નક્કી થતી હોય છે. પ્રસ્તુત સંશોધન પણ નીચેની જેવી મર્યાદાને ધ્યાને લઈને હાથ ધરવામાં આવેલ હતું.

- પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધક દ્વારા ગુજરાત રાજ્યમાં ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે અપાતી તાલીમ સંદર્ભે ફક્ત બે જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ હતું.

- પ્રસ્તુત સંશોધન ફક્ત શૈક્ષણિક વર્ષ ૨૦૧૪-૧૫ અને ૨૦૧૫-૧૬ દરમ્યાન યોજવામાં આવેલ ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે યોજાયેલ તાલીમ.

૧.૧૧ સંશોધનનું વ્યાપવિશ્વ:- પ્રસ્તુત સંશોધનનો વ્યાપવિશ્વ ગુજરાત રાજ્યના તમામ જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનો ગુજરાતી વિષયના શિક્ષક-પ્રશિક્ષકો અને ૨૦૧૪-૧૬ દરમ્યાન ડાટે દ્વારા તાલીમી કાર્યક્રમો પૈકી ગુજરાતી શિક્ષણ પદ્ધતિ માટે પસંદગી પામેલ તાલીમાર્થીઓ.

૧.૧૨ હવે પછીનાં પ્રકરણોની રૂપરેખા: પ્રસ્તુત સંશોધનમાં હવે પછીના પ્રકરણોની માહતી નીચે મુજબ છે.

પ્રકરણ-૨: સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા (Review of Literature)

આ પ્રકરણમાં પ્રસ્તાવના પૂર્વે થયેલા સંશોધનનો સારાંશ, પ્રસ્તુત સંશોધનનું ઔચિત્ય અને ઉપસંહારનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે.

પ્રકરણ-૩: સંશોધન યોજના (Research Methodology)

આ પ્રકરણમાં સંશોધન પદ્ધતિ, વ્યાપવિશ્વ, નમૂનો, ઉપકરણ, માહિતીનું એકત્રીકરણ અને આંકડાકીય વિશ્લેષણની રીત જેવી બાબતોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે.

પ્રકરણ-૪: માહિતીનું પૃથકરણ અને અર્થઘટન (Data collection and Interpretation)

આ પ્રકરણમાં યોગ્ય આંકડાશાસ્ત્રીય પદ્ધતિ દ્વારા માહિતીનું પૃથકરણ કરી તેનાં આધારે અર્થઘટન કરવામાં આવેલ છે.

પ્રકરણ-૫: સંશોધન તારણો અને ભલામણો (Research findings and Recommendation)

આ પ્રકરણમાં સંશોધનનો, હેતુઓ પ્રમાણે તારણો, સૂચનો તથા ભલામણો રજૂ કરવામાં આવેલ છે. છેલ્લે સંદર્ભસૂચિ અને પરિશિષ્ટ મૂકવામાં આવેલ છે.

प्रकरण : २

संबंधित साहित्यनी समीक्षा

(Review of Related Literature)

પ્રકરણ : ૨

સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા

૨.૧ પ્રસ્તાવના

સંશોધક કોઈપણ બાબત અંગે સંશોધન કાર્ય શરૂ કરે તે પહેલાં કાર્ય અંગે તે ક્ષેત્રને સ્પર્શતી હોય તેવી ઊંડાણપૂર્વકની માહિતી મેળવે છે. સંલગ્ન ક્ષેત્રમાં કેવું કાર્ય થયેલું છે અને કેવા સંશોધન કાર્યને અવકાશ છે તે જાણી લે છે. પૂર્વે થયેલાં સંશોધનોમાં કયા ઉદ્દેશો નજર સમક્ષ રાખવામાં આવ્યા હતા? કેવા નિષ્કર્ષો પ્રાપ્ત થયા હતા? હજી સંબંધિત ક્ષેત્રમાં કેટલું સંશોધન શક્ય છે? વગેરે જેવી બાબતોથી માહિતગાર થવા માટે સંશોધકે પ્રસ્તુત સંશોધન સંદર્ભે સૈદ્ધાંતિક માહિતી દ્વારા પ્રસ્તુત સંશોધનને ઊંડાણપૂર્વક સમજી શકાય છે. જ્યારે વ્યાવહારિક માહિતીમાં પૂર્વે થયેલાં સંશોધનોની સમીક્ષા દ્વારા આ ક્ષેત્રમાં અગાઉ થયેલા સંશોધનોથી માહિતગાર થઈ પ્રસ્તુત સંશોધનમાં કઈ રીતે આગળ વધી શકાય તેનું દિશાસૂચન પ્રાપ્ત થાય છે.

આ પ્રકરણમાં શૈક્ષણિક વર્ષ ૨૦૧૪-૧૬ દરમિયાન ડાયેટ દ્વારા યોજાતા વિવિધ સેવાતાલીમ શિક્ષક તાલીમો પૈકી ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે સંદર્ભે યોજાયેલ કાર્યક્રમો અંગેની પૂર્વે થયેલા સંશોધનોની સમીક્ષા રજૂ કરવામાં આવેલ છે.

અંબાસણા (૨૦૦૬) એ વિદ્યાર્થીઓની ગુજરાતી ભાષાની વાંચન, અર્થગ્રહણ ક્ષમતાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. જેમાં તેમણે વાંચન અર્થગ્રહણ ક્ષમતાનું માપન કરવા માટેની કલોઝ કસોટીની સંરચના કરી કસોટીને પ્રમાણિત કરી હતી તથા વિદ્યાર્થીઓની ગુજરાતી વાંચન અર્થગ્રહણ ક્ષમતા પર જાતિયતા, શૈક્ષણિક સિદ્ધિ, માતા-પિતાના અભ્યાસની તથા શાળાના પ્રકારની અસર તપાસી હતી. જેમાં ધોરણ-૧૧માં અભ્યાસ કરતાં ૩૬૩ વિદ્યાર્થીઓને નમૂનામાં પસંદ કર્યા હતા. સર્વેક્ષણ પ્રકારના આ અભ્યાસમાં સંશોધક રચિત કસોટી પરનાં પાત્રોનાં પ્રાપ્તાંકોનું વિતરણ ઋણ વિષમતા તથા કૂટ-કકૂદતા ધરાવતું હતું. જે કસોટી સરળ, વિશ્વસનીય તથા પ્રમાણભૂત હોવાના આધાર રજૂ કર્યા હતા. વાંચન

અર્થગ્રહણ ક્ષમતા પર જાતિયતાની અસર જોવા મળી હતી. માતા-પિતાના અભ્યાસની અસર તેમનાં સંતાનોની વાંચન અર્થગ્રહણ ક્ષમતા પર પડી હતી. એટલે કે જે માતાપિતાનો અભ્યાસ વધુ હતો, તેના સંતાનોની વાંચન-અર્થગ્રહણ ક્ષમતા ઉંચી જોવા મળી હતી. શૈક્ષણિક સિદ્ધિમાં નિમ્ન સિદ્ધિ ધરાવતાં વિદ્યાર્થીઓની વાંચન અર્થગ્રહણ ક્ષમતા પણ નીચે જોવા મળી હતી. શાળાના પ્રકારમાં સરકારી, અનુદાનિત તથા સ્વનિર્ભરમાં સરકારી શાળામાં અભ્યાસ કરતાં વિદ્યાર્થીઓની વાંચન અર્થગ્રહણ ક્ષમતા નીચે જોવા મળી હતી.

મકવાણા (૨૦૦૮) એ ધોરણ-૬ના વિદ્યાર્થીઓ માટે વાંચન શક્તિ કસોટીની રચના અને પ્રમાણીકરણનો અભ્યાસ કર્યો હતો. જેમાં તેમણે વાંચન કસોટીની રચના કરી પ્રમાણિત કરી હતી. વાંચન કસોટી પર જાતિયતા અને વિસ્તારની અસર તપાસી હતી. જેમાં ધોરણ-૬માં અભ્યાસ કરતા ૧૦૦ વિદ્યાર્થીઓને પસંદ કર્યા હતા. સંશોધન પદ્ધતિ તરીકે સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કર્યો હતો. અંકશાસ્ત્રીય પૃથક્કરણ માટે ટી-કસોટીનો ઉપયોગ કરેલ હતો. જેમાં વાંચન શક્તિમાં છોકરીઓએ છોકરાઓ કરતાં ચઢિયાતી જોવા મળી હતી. તેવી જ રીતે ગ્રામ્ય વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓ કરતાં શહેરી વિસ્તારના વિદ્યાર્થીઓની વાંચન શક્તિ વધુ જોવા મળી હતી. આમ જાતિયતા અને વિસ્તાર એ વાંચન શક્તિ પર અસર કરનાર પરિબલ જોવા મળેલ છે.

રાણા (૨૦૧૪) એ પ્રાથમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે વાંચન કૌશલ્યના વિકાસ કાર્યક્રમની રચના અને અજમાયશનો અભ્યાસ કર્યો હતો. જેમાં તેમણે ધોરણ-૮ ના વિદ્યાર્થીઓ માટે વાંચન કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમની રચના કરી તેની અજમાયશ કરી હતી. કસોટીના પ્રકાર અને વાંચન ભૂલો વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવામાં આવ્યો હતો. તેમ જ વાંચન કૌશલ્યના વિકાસ કાર્યક્રમની અસરકારકતા તપાસેલી હતી. જેમાં તેમણે ધોરણ-૮માં અભ્યાસ કરતા ૩૨ વિદ્યાર્થીઓ પૈકી ૨૦ વિદ્યાર્થીઓને નમૂનામાં પસંદ કર્યા હતા. રેકોર્ડિંગ વ્યવસ્થા દ્વારા વાંચન કૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમની પૂર્વ અને ઉત્તર કસોટીનો ઉપકરણ તરીકે કર્યો હ તો સંશોધન પદ્ધતિમાં પ્રાયોગિક પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરેલ છે. માહિતીના પૃથક્કરણ માટે સહસંબંધ, સરાસરી, પ્રમાણ વિચલન અને ટી-કસોટીનો ઉપયોગ કરેલ

હતો. ધોરણ-૮ના વિદ્યાર્થીઓની પૂર્વ કસોટી કરતાં ઉત્તર કસોટીમાં ભૂલોનું પ્રમાણ ઓછું જોવા મળેલ હતું. એટલે કે વાંચન કૌશલ્ય વિકાસકાર્યક્રમ અસરકારક રહ્યો હતો.

નકુમ (૧૯૯૮) એ વાંચન કૌશલ વિકાસાવવા માટે યોજનાત્મક શિક્ષણનો અભ્યાસ પી.એચ.ડી કક્ષાએ હાથ ધર્યો હતો. જેમાં ધોરણ-૮માં અભ્યાસ કરતા ઉચ્ચ બુદ્ધિઆંક તથા નિમ્ન બુદ્ધિઆંકવાળા કુમારોના અને કન્યાઓના અર્થગ્રહણ, તારવણી કૌશલ, વાંચનઝડપ અને વાંચનકૌશલ પર યોજનાત્મક કાર્યક્રમની અસર તપાસી હતી. આ ઉપરાંત પ્રાયોગિક જૂથના ઉચ્ચ બુદ્ધિઆંક તથા નિમ્ન બુદ્ધિઆંકવાળા કુમારો અને કન્યાઓના દૃશ્ય પ્રત્યક્ષીકરણ, વાંચન પૂર્વ તૈયારી, વિરામચિહ્નો, શબ્દભંડોળ, અનેકાર્થી ઘટક, તારવણી કૌશલ તથા શબ્દ પુનરાવહણ પર યોજનાત્મક કાર્યક્રમના સંબંધિત પેટા કાર્યક્રમની અસર પણ તપાસી હતી. આ પ્રાયોગિક સંશોધનમાં સંશોધકે વાંચન કૌશલ માપન સંશોધિની, ઘટકકસોટી તથા વાંચન કૌશલ વિકાસ માટે યોજનાત્મક કાર્યક્રમની રચના કરી હતી. અભ્યાસનાં તારણો આ પ્રમાણે હતાં. ઉચ્ચ બુદ્ધિઆંકવાળા કુમારો અને કન્યાઓના વાંચન અર્થગ્રહણ પર યોજનાત્મક વાંચનકૌશલ વિકાસાત્મક કાર્યક્રમની કોઈ અસર થઈ નથી. જ્યારે તારવણી કૌશલમાં નોંધપાત્ર સુધારો જોવા મળ્યો હતો. જ્યારે કન્યાઓમાં વાંચન ઝડપમાં અને કૌશલમાં ઊંચા યોજનાત્મક વાંચન કૌશલ વિકાસાત્મક કાર્યક્રમની કોઈ અસર થઈ નથી. જ્યારે તારવણી કૌશલ ઊંચું જોવા મળ્યું હતું. નિમ્ન બુદ્ધિઆંકવાળા કુમારો અને કન્યાઓના વાંચન અર્થગ્રહણ પર યોજનાત્મક વાંચન કૌશલ વિકાસાત્મક કાર્યક્રમની કોઈ અસર થઈ નથી. જ્યારે તારવણી કૌશલ ઊંચું જોવા મળ્યું હતું. કુમારોમાં વાંચન ઝડપમાં અને કૌશલમાં નોંધપાત્ર સુધારો જોવા મળ્યો હતો. જ્યારે કન્યાઓમાં વાંચનઝડપ કૌશલ ઊંચાં ગયેલા જોવા મળ્યા હતાં. આ કાર્યક્રમ વિદ્યાર્થીઓના દૃશ્ય પ્રત્યક્ષીકરણ, વાંચન પૂર્વતૈયારી, શબ્દભંડોળ વધારવા માટે અસરકારક રહ્યો હતો. જ્યારે વિરામચિહ્નો માટે અસરકારક રહ્યો નથી.

ચૌધરી (૨૦૧૧) પહેલાં ધોરણના વિદ્યાર્થીઓની ગુજરાતી વિષયની MLL ક્ષમતાની સિદ્ધિ અર્થે વાંચન કાર્યક્રમનો વિકાસ વિષય પર એમ.એડ્. કક્ષાએ અભ્યાસ હાથ ધર્યો હતો. જેમાં તેમણે પ્રાયોગિક સંશોધન પદ્ધતિ દ્વારા એક જૂથ પૂર્વકસોટી-ઉત્તર કસોટી યોજના અંતર્ગત ધોરણ-૧ના ૩૦

વિદ્યાર્થીઓ પર વાંચન કાર્યક્રમનું કુલ 30 દિવસ સુધી 30 મિનિટ માટે એમ ૧૫ કલાક અજમાયશ કર્યું હતું. આ માટે તેમના દ્વારા ધોરણ-૧માંથી વાંચનમાં નબળાં વિદ્યાર્થીઓની તારવણી કરવામાં આવી હતી. અભ્યાસના પરિણામો દર્શાવે છે કે વાંચન કાર્યક્રમ ધોરણ-૧ના વાંચનમાં નબળાં બાળકો પર અસરકારક પૂરવાર થયેલો હતો.

વાર્ષિક (૨૦૦૬) એ ધોરણ-૭માં અભ્યાસ કરતાં વિદ્યાર્થીઓના હસ્તાક્ષરો સુધારવાનો અભ્યાસ કર્યો હતો. જેમાં તેમણે ડૉ. જે.ડી.ભાલ રચિત અક્ષર સુધારણા માપદંડ કસોટીનો ઉપયોગ કર્યા હતા. ધોરણ-૭માં અભ્યાસ કરતાં વિદ્યાર્થીઓની નિબંધોની નોટો તેમજ સ્વધ્યાય કાર્યની નોટબુકો તપાસી ગુણભાર આપવામાં આવ્યા હતા. ધો-૭ ના ૨૫ કુમાર અને ૨૫ કન્યાઓને નમૂનામાં પસંદ કર્યા હતા. આ પ્રાયોગિક પ્રકારનો સંશોધનમાં પૂર્વ કસોટી લેવામાં આવી હતી. પ્રયોગ બાદ ઉત્તર કસોટી લઈ સરાસરી કાઢવામાં આવી હતી. વિદ્યાર્થીઓના અનુલેખનમાં સુધારો જોવા મળ્યો હતો. જ્યારે છોકરા અને છોકરીઓના અક્ષરોમાં તફાવત જોવા મળ્યો ન હતો.

માતડ(૨૦૦૬) એ આણંદ જિલ્લાનાં સી.આર.સી. કો.ઓર્ડિનેટર સૌના ભાષા સામર્થ્યનો અભ્યાસ કર્યો હતો. જેમાં તેમણે સ્વરચિત કસોટીની રચના કરી હતી. સર્વેક્ષણ પ્રકારનો આ સંશોધનમાં માહિતીનાં આધારે પ્રશ્નાવલીના વિભાગોનું ગુણાંકન કરવામાં આવ્યું હતું. જેમાં ટકાવારી કાઢવામાં આવી હતી. સૌથી વધુ ગુણાંક પ્રથમ વિભાગમાં એટલે કે શબ્દ ભંડોળમાં વિદ્યાર્થીઓએ મેલવેલ હતા. સૌથી ઓછા ગુણાંક લેખિત અભિવ્યક્તિ (વ્યાકરણ)માં મેળવેલ હતા. જ્યારે પુરૂષ અને સ્ત્રી સી.આર.સી.કો.ઓર્ડિનેટરની ભાષા સામર્થ્ય પૈકી પુરૂષ કો.ઓર્ડિનેટરની ભાષા સામર્થ્ય વધુ જોવા મળી હતી.

જોષી (૨૦૦૬) એ ધોરણ ચારના ગુજરાતી વિષયના દ્વિતીય અજમાયશી પાઠ્યપુસ્તક (શિક્ષક આવૃત્તિ)ની સમીક્ષા હાથ ધરી હતી. જેમાં તેમણે પ્રશ્નાવલી/અભિપ્રાયાવલીનો ઉપયોગ કરેલ હતો. સર્વેક્ષણ પ્રકારનો આ સંશોધનમાં ૨૦૦ શિક્ષકોને નિદર્શ તરીકે પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. માહિતીના

वर्गीकरणना आधारे पुस्तकना लजाणामां २० मुद्रण ढोष जेवा मळ्या हता. पूरक गीत, वार्ता, रमत प्रवृत्तिओ वगरे योग्य रीते आपवामां आव्यो हतो. तेमणे चित्रो जाजते सुधारो सूचव्यो हतो.

Report (2016): Evaluation of In-service training programmes of NCERT. A total 238 in service training programmes for various stakeholders were conducted in last 3 three years (2012-15) by different constituent units of NCERT. 10 out of 20 departments/constituent units used need assessment procedure in all programmes while planning various components of the in-service training programmes. It is revealed that in 70% cases, almost all departments/constituent units was conducted various types of need assessment organized by them during this period except RIE Ajmer where need assessment was conducted in 37.5% programmes.

Lodh (2000). Language Content and Form of the Pre-School Children in a Pictorially Stimulated Condition. PhD., Education. University of Calcutta, Objectives: (i) To study the age-wise development of language form and content in the pre-school children; (ii) to study the gender difference in the development of language form and content in the pre-school children; (iii) to study the rural urban difference of language form and content in the pre-school children; (iv) to study the language form and content in the pre-school children in terms of economic background of the family; and (v) to study the language form and content in the pre-school children in terms of birth order of the children. Method: The sample comprised of 570 children from 3- 5 plus years along with their respective fathers from Tripura. The sample was divided age wise into three sub-categories and then

habitat wise within each sub-category. Tools used in the study were, first. Pictures from the Children Aptitude test as I.U.Chaudhary by way of picture stimuli: and second. Guardian Information Schedule to get data from the father about parent's level of education, family structure, etc. Research design was survey type. Statistical techniques were ANNOVA, t-test and three way ANNOVA with two levels of sex three levels of habitat and sibling pattern. Findings: (1) The result indicated development and form of language varies due to habitat and sex. (2) Environment also influences language development (3) In average rural children performed better than the urban children and female children than male children as regards correct structural regularities of sentences.

ડૉ. જે. જે. મોદીના એક સંશોધનાત્મક લેખ ૧૯૭૨ના વર્ષમાં મ.સ. વિશ્વવિદ્યાલય, ફેકલ્ટી ઓફ એજ્યુકેશન અને સાયકોલોજીના વાર્ષિક અંકમાં પ્રસિદ્ધિ અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો. આ લેખ વ્યાકરણ નાં જુદાં-જુદાં પાસાંઓને આવરી લઈને દરેક પાસાંને, ઉદાહરણ સહિત પૃથકકરણ પદ્ધતિએ ચર્ચા કરી વર્તવતો વિસ્તૃત લેખ હતો. આ લેખમાં ચર્ચા દ્વારા એ હેતુ સિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે કે વ્યાકરણના બધા જ નિયમો દરેક ઉદાહરણ માટે અનુકૂળ નથી તેમ સાબિત કરવું. એ તો સ્પષ્ટ જ છે કે જો આમ હોય તો અપવાદનો પ્રશ્ન જ ન રહેત. વળી દરેક ભાષામાં ભાષાની વિશેષતાઓ તો રહેવાની જ એ નિર્ણય પર લેખક આવે છે.

૨.૨ પૂર્વે થયેલાં સંશોધનોની સમીક્ષા

પૂર્વે થયેલાં સમીક્ષિત સંશોધનોમાં પટેલ (૨૦૦૩) એ ધોરણ-નવના વિદ્યાર્થીઓ માટે વાંચન અર્થગ્રહણ વિકસાવવા, અંબાસણા (૨૦૦૬) એ વાંચન અર્થગ્રહણ કસોટીની રચના અને પ્રમાણીકરણ વિષય પર, મકવાણા (૨૦૦૮) એ વાંચન શક્તિ કસોટીની રચના પ્રમાણીકરણ પર, રાના (૨૦૧૩-૧૪)

એ વાંચન કૌશલ્યના વિકાસ કાર્યક્રમની રચના અને અજમાયશ વિષય પર અને નકુમ (૧૯૯૮) એ વાંચનકૌશલ્ય વિકાસ કાર્યક્રમનો અભ્યાસ તથા ચૌધરી (૨૦૦૧) એ પણ વાંચન કાર્યક્રમના વિકાસ પર સંશોધન હાથ ધરેલ છે.

પટેલ (૨૦૦૩)નો હેતુ ધોરણ-નવના વિદ્યાર્થીઓ માટે વાંચન અર્થગ્રહણ ક્ષમતા વિકસાવવા કાર્યક્રમની રચના અને અસરકારકતાનો અભ્યાસ કરવો. અંબાસણા (૨૦૦૬)નો હેતુ ધોરણ-૧૧ ના વિદ્યાર્થીની વાંચન અર્થગ્રહણ ક્ષમતા પર જાતિયતા, શૈક્ષણિક સિદ્ધિ, માતાપિતાનો અભ્યાસ તથા શાળાના પ્રકારની અસર તપાસવાનો હતો. મકવાણા (૨૦૦૮) નો હેતુ ધોરણ-૬ ના વિદ્યાર્થીઓ માટે વાંચન શક્તિ કસોટીની રચના અને પ્રમાણીકરણ કરી વાંચનશક્તિ પર જાતિયતા અને વિસ્તારની અસર તપાસવાનો હતો. રાણા (૨૦૧૩-૧૪) નો હેતુ ધોરણ-૮ના વિદ્યાર્થીઓ માટે વાંચન કાર્યક્રમની રચના કરી કસોટીના પ્રકાર અને વાંચન ભૂલો વચ્ચેનો સંબંધ તપાસવાનો હતો. નકુમ (૧૯૯૮) એ ધોરણ-૮માં અભ્યાસ કરતા ઉચ્ચ બુદ્ધિઆંક તથા નિમ્નબુદ્ધિઆંકવાળા કુમારો અને કન્યાઓના દૃશ્ય પ્રત્યક્ષીકરણ, વાંચન પૂર્વ તૈયારી, વિરામચિન્હોનો, શબ્દભંડોળ, અનેકાર્થ ઘટક, તારવણીકૌશલ તથા શબ્દ પુનરાવર્તન પર યોજનાત્મક કાર્યક્રમના સંબંધિત પેટા કાર્યક્રમની અસર તપાસી હતી. જ્યારે ચૌધરી (૨૦૧૧) નો હેતુ ધોરણના વિદ્યાર્થીઓ માટે વાંચન કાર્યક્રમની અસરકારકતા તપાસવાનો હતો.

ઉપકરણની રીતે જોતાં પટેલ (૨૦૦૩), રાણા(૨૦૧૩-૧૪), નકુમ (૧૯૯૮) તથા ચૌધરી (૨૦૧૧) એ વાંચન અર્થગ્રહણ કાર્યક્રમની રચના કરેલ છે. જ્યારે અંબાસણા (૨૦૦૬), મકવાણા (૨૦૦૮) એ વાંચન અર્થગ્રહણ કસોટીની રચના અને પ્રમાણીકરણ કરેલ છે.

માહિતી પૃથક્કરણમાં સંશોધકોએ સરાસરી, પ્રમાણ વિચલન, સહસંબંધ અને ટી-કસોટીનો ઉપયોગ કરેલ છે.

તારણોના સંદર્ભે જોઈએ તો વાંચન અર્થગ્રહણ વિકાસ કાર્યક્રમનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મેળવાનાર વિદ્યાર્થીઓ કરતાં અર્થગ્રહણ ક્ષમતામાં ચટ્ટિયાતા માલુમ પડ્યા હતા. કુમારો કરતાં કન્યાઓની વાંચન અર્થગ્રહણ ક્ષમતા ઊંચી જોવા મળી હતી. વધુ અભ્યાસ કરનાર માતાપિતાના સંતાનોની વાંચન

અર્થગ્રહણ ક્ષમતા ઊંચી જોવા મળી હતી. ઉચ્ચ બુદ્ધિઆંકવાળા કુમારો અને કન્યાઓમાં તારવણી કૌશલ્ય ઊંચું જોવા મળ્યું હતું.

- લખાણ કરતી વખતે હાંસિયો રાખવો.
- જોડણીકોશનો ઉપયોગ કરવો.
- વાક્યરચના વિષયના મુદ્દા સાથે સુસંગત હોવી જોઈએ. વાક્યમાં કર્તા, ક્રિયાપદ અને વિભક્તિનો સુમેળ સાધવો જોઈએ.
- વિચારનું પુનરાવર્તન ન થાય તેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ.
- લેખનમાં આરંભ, મધ્ય અને અંતના વિચારોને ક્રમમાં રજૂ કરવા.
- વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ વાક્યરચના શુદ્ધ હોવી જોઈએ.
- શબ્દો, રૂઢિપ્રયોગો, કહેવતો અને અલંકારનો યથોચિત્ત ઉપયોગ કરવો જોઈએ.
- અન્ય ભાષાની કહેવતો, સુવાક્ય, રત્નકણિકા, કાવ્યપંક્તિ વગેરેના ઉપયોગ અવતરણચિન્હમાં જ કરોવ.
- લેખનનો પ્રારંભ સુંદર પંક્તિ, કહેવત કે સુવાક્યથી કરવો.
- લેખિત અભિવ્યક્તિમાં તુલનાત્મક અને વિવેચનાત્મક દૃષ્ટિ જરૂરી છે. લેખનની ભાષા મૌલિક, પ્રવાહી, લાલિત્યસભર અને ઊર્મિપ્રધાન હોવી જોઈએ.

આમ, ઉપરોક્ત પ્રમાણે વાંચન, અર્થગ્રહણ અને લેખન સંદર્ભેની વિગતે રજૂઆત કરવામાં આવી છે. હવે પછી પૂર્વે થયેલા સંશોધનનો સારાંશ રજૂ કરેલ છે.

૨.૩ પૂર્વે થયેલા સંશોધનોનો સારાંશ

અભ્યાસ વિષય સાથે સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા અર્થે અભ્યાસકર્તાએ પૂર્વે થયેલા પી.એચ.ડી., એમ.ફીલ. અને એમ.એડ્. તથા અન્ય સંશોધન પ્રોજેક્ટનો અભ્યાસ કરી તેનો સારામશ નીચે મુજબ રજૂ કરેલ છે.

૨.૪ પ્રસ્તુત સંશોધનનું ઔચિત્ય

ઉપરોક્ત સંશોધનની સમીક્ષા કરતાં જણાય છે કે, મોટાભાગના સંશોધકોએ કોઈ એક જ ક્ષમતાને ચકાસવાનો પ્રયત્ન કરેલ છે. જ્યારે પ્રસ્તુત સંશોધન પૂર્વે થયેલાં સંશોધનો કરતાં નીચે મુજબના મુદ્દાઓની બાબતમાં જૂદું પડે છે.

- ગુજરાતી ભાષા શિક્ષક તાલીમમાં વિવિધ પદ્ધતિઓ, કૌશલ્યો, શીખવા-શીખવવાની પ્રવૃત્તિઓ, સંરચનાવાદી અભિગમ તથા મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયાની ચકાસણી માટે સ્વરચિત કસોટીનો ઉપયોગ કરેલ છે.
- શિક્ષક-પ્રશિક્ષકો તથા તાલીમાર્થીઓનું ગુજરાતી ભાષાની તાલીમ પ્રત્યેની દ્રષ્ટિની ચકાસણી માટે પરશેપશનની સ્કેલ તૈયાર કરવામાં આવેલ છે.

૨.૫ શોધથી રાજ્ય અને એન.સી.ઈ.આર.ટીને થતો ફાયદો

પ્રસ્તુત શોધ નિબંધ દ્વારા માતૃભાષા (ગુજરાતી)માં કેવા પ્રકારની તાલીમોનું આયોજન થયેલ છે. અને એ આયોજન દ્વારા શિક્ષકોની ભાષા સજ્જતામાં કેટલો વધારો થયો છે. તે જાણી શકાય છે. આ ઉપરાંત વર્ગખંડના શૈક્ષણિક કાર્યમાં પણ આ તાલીમો દ્વારા ખૂબ ફરક જોવા મળ્યો છે. જેને પરિણામે વાંચન, લેખન, ગણન અને સમગ્ર મૂલ્યાંકન પર આ પ્રકારની તાલીમની અસર દેખાય છે. વળી, ગુણોત્સવના પરિણામમાં પણ ભાષા સજ્જતાની આ તાલીમથી સુધારો થયેલો જોવા મળે છે.

હજુ આ પ્રકારની તાલીમોનું પ્રાદેશિક કક્ષાએ વધુ માત્રામાં આયોજન થાય તો તમામ ભાષા શિક્ષકો સુધી પહોંચી શકાય. કેટલાક શિક્ષકો એવા પણ છે કે જે ગુજરાતી ભાષા સિવાયની ભાષામાં સ્નાતક છે અને ગુજરાતીનું અધ્યાપન કાર્ય કરાવે છે.તો આવા શિક્ષકોને શોધીને આ પ્રકારની તાલીમ આપવામાં આવે તો હજી આપણે ઊંચા લક્ષ્યાંકો સિદ્ધ કરી શકીએ અને જેની માતૃભાષા સારી તેના બધા જ વિષયોમાં ગુણાત્મક સુધારો કરી શકાય. વળી આ પ્રકારનું સંશોધનો તરફ પણ અભ્યાસુઓ

વળે તો પણ વાસ્તવિક પરિસ્થિતિનો પણ ખ્યાલ આવે અને એ પરિસ્થિતિને આધારે જરૂરિયાત આધારિત તાલીમ કરી શકાય.

ગુણોત્સવ, ગુજરાત એચીવમેન્ટ સર્વે તેમજ નેશનલ એચીવમેન્ટ સર્વે ના આધારે પણ ભાષાના પરિણામમાં સરેરાશ અસરકારકતા જોવા મળેલ છે.

ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ આ પ્રકારના સંશોધનના તારણોને આધારે કેવા પ્રકારના તાલીમી સાહિત્યનું નિર્માણ કરવું. સ્વ-અધ્યયન પોથી તૈયાર કરવું, શિક્ષકોની ભાષાકીય સજ્જતામાં વધારો કરવા કેવા-કેવા પ્રશિક્ષણ કાર્યક્રમો યોજી શકાય તે માટેની દિશા સૂચન મળશે.

એનસીઈઆરટીને પણ આ સંશોધનને આધારે ભાષા શિક્ષણ માટે કઈ-કઈ પ્રયુક્તિઓ-પ્રવિધિઓ વર્ગ શિક્ષણ કાયમાં અસરકારક નીવડેલ છે તે માટે મોડ્યુલ્સ નિર્માણ તથા અભ્યાસક્રમ વિકાસની દિશા મળશે.

૨.૬ ઉપસંહાર

આમ, સંશોધકે પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં જરૂરી સંદર્ભ સાહિત્યની તથા પૂર્વે થયેલ સંશોધનોની સમીક્ષા કરેલ છે. હવે પછીના પ્રકરણમાં સંશોધનની યોજના વિગરે દર્શાવેલ છે.

प्रकरण 3
संशोधन योजना
(Research Methodology)

પ્રકરણ ૩ સંશોધન યોજના

૩.૧ પ્રસ્તાવના

શિક્ષણમાં વિવિધ પાસાઓને આવરી લઈને તેની સમસ્યઓ હલ કરવા અને શિક્ષણનો વિકાસ કરવા શૈક્ષણિક સંશોધનો હાથ ધરવામાં આવે છે. શિક્ષણના વિવિધ પાસાંઓની કારગતતા અને ફળદ્રુપતા, વિવિધ શૈક્ષણિક સાધનોની ઉચિતતા, શિક્ષણમાં સુધારા-નવીનીકરણ વિશેના સંશોધનો દ્વારા થાય છે. સંશોધનની સફળતાનો આધાર આયોજન પર રહેલ છે. આયોજન દ્વારા સંશોધનનું ચિત્ર સ્પષ્ટ બનતા સંશોધન કાર્યને ચોક્કસ દિશા અને વેગ મળી રહે છે. ચોકસાઈપૂર્વક કરેલ આયોજનથી સંશોધન કાર્યમાં આવનાર ભાવિ મુશ્કેલીઓ અંગે પૂર્વવિચારણા કરી તેના નિવારણ અને ઉપાયો અગાઉથી યોજી સમય, શક્તિ અને નાણાંનો વ્યય અટકાવી શકાય છે. બોર્ગે (૧૯૮૩)ના મતે....

“The factor that most often differentiates between good and poor researches is not the funds available, the size of the sample or the sophistication of the statistics, it is the care and thought that goes into the research plan.”

આયોજન એ સમગ્ર સંશોધન કાર્યમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરવા માટે માર્ગદર્શકરૂપ છે. સંશોધકે સંશોધન માટે પસંદ કરેલ સમસ્યા ક્ષેત્રે પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિનો સ્પષ્ટ ચિતાર રજૂ કરવા પ્રસ્તુત પ્રકરણ-ત્રણમાં સંશોધનની યોજના સંદર્ભે વિષયનો ઉદ્ગમ, વ્યાપવિશ્વ અને નમૂનાની પસંદગી, સંશોધન પદ્ધતિ, માહિતીનું એકત્રીકરણ અને પૃથક્કરણની રીત જેવા મુદ્દાઓની વિગતે ચર્ચા હાથ ધરવામાં આવી છે.

વિષયનો ઉદ્ગમ

સંશોધન આપમેળે પ્રગટ થતી કોઈ સાહજિક પ્રક્રિયા નથી. સામાન્ય રીતે કોઈપણ સંશોધન સંશોધકના મનમાં ઊભા થયેલાં સંઘર્ષની નીપજ છે. સંશોધન સંશોધકના મનના સંઘર્ષને વાચા આપે

છે. વળી, સમસ્યા વાસ્તવમાં આપોઆપ ઉદ્ભવતી નથી પરંતુ પરોક્ષરૂપે પરિસ્થિતિમાં અસ્તિત્વ ધરાવે છે. સમસ્યા સાથે સંકળાયેલાં પાસાંઓની પૂર્વવિચારના કરવાથી અને સમસ્યા સાથેની સંશોધકની સંવેદનશીલતા અને ઉકેલ શોધવાની ઉત્કટતામાંથી જ સંશોધન સમસ્યાની ઓળખ થાય છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનના વિષય અને નમૂના પંસદગીની બાબતો આરઆઈઈ રીજ્યુનલ ઈન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ એજ્યુકેશન ભોપાલ દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ ગુજરાતનાં ૨૬ જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનો પૈકી ૨ તાલીમ ભવનો (વડોદરા અને દાહોદ) દ્વારા મળેલ ડેટાને આધારે સંશોધન હાથ ધરવામાં આવ્યું.

૩.૨ સંશોધન પદ્ધતિ

સંશોધનને કોઈપણ ક્ષેત્રના વિકાસની જનની કહેવામાં આવે છે. જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રે ઝડપથી થઈ રહેલા પરિવર્તન સાથે શિક્ષણમાં પણ પરિવર્તન આવશ્યક છે. તેથી શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં રહેલી મૂંઝવણો અને પ્રશ્નોનો ઉકેલ લાવવા માટે તેમજ વર્તમાન પરિસ્થિતિને લક્ષમાં રાખી સતત સંશોધન કરતાં રહેવું પડશે. શૈક્ષણિક સંશોધન કરતાં પહેલા સંશોધનની વિવિધ પદ્ધતિઓની જાણકારી સંશોધક પાસે હોવી જરૂરી છે. વર્તમાન સમયમાં સંશોધનની પ્રચલિત પદ્ધતિઓ-ઐતિહાસિક પદ્ધતિ, સર્વેક્ષણ પદ્ધતિ, સંબંધાત્મક પદ્ધતિ અને પ્રાયોગિક પદ્ધતિ છે.

ભૂતકાળમાં બનેલ બનાવોનું અથવા અનુભવોનું વિવેચનાત્મક સંશોધન કરવાની વિચારણા એટલે ઐતિહાસિક સંશોધન પદ્ધતિ. તેમાં પુરાતત્વ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. જ્યારે વર્તમાન પરિસ્થિતિની ઊંડાણપૂર્વકની માહિતી એકત્રિત કરી તેનું વિશ્લેષણ કરી વર્તમાન સ્થિતિ કેટલે અંશે યોગ્ય છે. તેની ચકાસણી કરવા સર્વેક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ થાય છે. વ્યાપવિશ્વમાંથી ચલો એકબીજા સાથે કેટલી હદે સંબંધ ધરાવે છે તેનો અંદાજ કાઢવાનો અભ્યાસ એટલે સંબંધાત્મક સંશોધન પદ્ધતિ. કોઈપણ પ્રકારની નવીન પ્રણાલી કે પદ્ધતિની અસરકારકતા તપાસવા અર્થે કે પ્રયોગ કરીને સંશોધન હાથ ધરવામાં આવે તો તે પ્રાયોગિક સંશોધન પદ્ધતિ છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ઉપકરણ દ્વારા માહિતી એકત્રિત કરવામાં આવી. પ્રાપ્ત માહિતીનું વિશ્લેષણ અને વર્ગીકરણ કરી અંકશાસ્ત્રીય પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન દ્વારા તારણો મેળવવામાં આવ્યા. પ્રસ્તુત સંશોધન સર્વેક્ષણ પદ્ધતિ પ્રકારનું છે.

3.2.1 વ્યાપવિશ્વ

વ્યાપવિશ્વ એ કોઈ પણ એવું જૂથ છે કે જેની એક કે તેથી વધુ લાક્ષણિકતાઓ સામાન્ય હોય છે કે જેમાં સંશોધકને રસ હોય છે. પાંડેના મત અનુસાર “વ્યાપવિશ્વ એટલે સામાન્ય અર્થમાં કોઈપણ સુવ્યાખ્યાયિત કરાયેલા વર્ગના લોકો, બનાવો કે વસ્તુઓના બધા જ સભ્યો.” સંશોધનમાં જે સમગ્ર વ્યાપવિશ્વને આવરી લેવામાં આવે તો તેના પરિણામો ચોક્કસ અને વિશ્વનીય હોય છે અને ભૂલની સંભાવના મહદ્અંશે નહિવત્ બને છે.

પંડ્યાના મત મુજબ, “સંશોધન જેને માટે કરાયું હોય, એટલે કે સંશોધનના તારણો જે સમૂહને લાગું પાડવાની ધારણા હોય તે સમૂહને સમષ્ટી કહે છે.”

વ્યાપવિશ્વની બધી જ વિગતોને આવરી લેવામાં આવે તો તેને સમગ્ર તપાસ કહે છે અને ખૂબ જ ઉચ્ચ ચોકસાઈ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ આવા પ્રકારની તપાસમાં પુષ્કળ સમય, શક્તિ એ નાણાંનો વ્યય થાય છે. ઘણી વખત આવી તપાસ શક્ય પણ નથી હોતી. આથી સંશોધનના હેતુસર આપણે મોટે ભાગે વ્યાપવિશ્વમાંથી થોડી જ વિગતો નમૂના તરીકે પસંદ કરતા હોઈએ છીએ. નમૂનો એ સમષ્ટીનો એવો ભાગ છે કે જે પોતાનામાં સમષ્ટી કે વ્યાપવિશ્વની તમામ લાક્ષણિકતાઓનું સ્પષ્ટ ચોક્કસ પ્રતિબિંબ દર્શાવે.

કર્લિંજરના મત મુજબ “નમૂનો એટલે વ્યાપવિશ્વનો એવો ભાગ કે જે વ્યાપવિશ્વનું પ્રતિનિધિત્વ કરતો હોય.” નમૂનાની પસંદગી એ સંશોધનની આવશ્યક પૂર્વશરત છે. વૈજ્ઞાનિક સંશોધનની ઘણી સમસ્યઓ નમૂનાના ઉપકરણોનો ઉપયોગ કર્યા વિના ઉકેલી શકાય એમ નથી. સંશોધક સમગ્ર સમુદાય માટે સામાન્યીકરણો કરવા કે તારણો પ્રાપ્ત કરવા અને તેમાંથી માહિતી પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્યાખ્યાયિત કરેલા સમુદાયમાંથી ઉચિત માત્રામાં પાત્રો પસંદ કરે છે. આ રીતે પસંદ થયેલા પાત્રો “નમૂના” તરીકે ઓળખાય છે.

3.2.2 નમૂનો

નમૂનો હંમેશા પ્રતિનિધિત્વરૂપ હોય છે. જ્યારે નમૂનો વ્યાપવિશ્વના બધા લક્ષણો વ્યક્ત કરતો હોય અને વ્યાપવિશ્વમાં એ લક્ષણો જે પ્રમાણમાં રહેલા હોય તે પ્રમાણમાં વ્યક્ત કરતો હોય, ત્યારે તેને પ્રતિનિધિત્વરૂપ નમૂનો કહેવાય છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ગુજરાત રાજ્યમાં આવેલી તમામ જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનો દ્વારા ૨૦૧૪-૧૬ દરમિયાન થયેલા તાલીમવર્ગો પૈકી ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટેના તાલીમવર્ગોનાં તાલીમાર્થીઓ તથા શિક્ષક-પ્રશિક્ષકો વ્યાપવિશ્વ બને છે. સંશોધકે ગુજરાત રાજ્યમાં આવેલ ૨૬ તાલીમ ભવનો પૈકી ૨ તાલીમ ભવનો ને યાદચ્છિક રીતે પસંદ કરવામાં આવ્યા હતા. પસંદ પામેલી નમૂનાની વિગત નીચે સારણી ૩.૧માં દર્શાવવામાં આવેલી છે.

સારણી ૩.૧ નમૂનાની વિગત

ક્રમ	વિસ્તાર	તાલીમાર્થીની સંખ્યા	તજજ્ઞનોની સંખ્યા	શિક્ષક-પ્રશિક્ષકની સંખ્યા	કુલ
૧.	વડોદરા	75	05	10	90
૨.	દાહોદ	75	05	10	90
	કુલ	150	10	20	180

3.2.3 સંશોધન ઉપકરણ

સંશોધન કાર્યની સફળતા માટે પ્રતિનિધિરૂપ નમૂનો તો જરૂરી છે જ. સાથે માહિતી એકત્ર કરવા માટે ઉપયોગમાં લેવામાં આવતું ઉપકરણ પણ યોગ્ય હોવું જોઈએ. “ઉપકરણ એટલે કે સાધન, જે દ્વારા વિશિષ્ટ પ્રકારની માહિતી એકત્ર કરી શકાય છે.”

સંશોધન માટે વિવિધ પ્રકારના ઉપકરણ તૈયાર કરવામાં આવે છે. જેમાં પ્રશ્નાવલિ, અભિપ્રાયાવલિ, ઓળખયાદી, વલણમાપદંડ, ક્રમમાપદંડ, રૂબરૂ મુલાકાત, મનોવૈજ્ઞાનિક કસોટી અને

અવલોકન તથા દસ્તાવેજો વગેરેનો ઉપકરણોનો સમાવેશ થાય છે. પરંતુ સંશોધકે પ્રસ્તુત સંશોધનના હેતુઓ અને જરૂરિયાતને ધ્યાનમાં રાખીને પસંદ કરવાની હોય છે. માહિતી એકત્ર કરવાના ઉપકરણની પસંદગી અને રચના અનિવાર્ય બાબત ગણાય છે.

સંશોધકે પોતાના સંશોધનના હેતુને ધ્યાનમાં રાખી યોગ્ય ઉપકરણની પસંદગી કરવી જોઈએ. સંશોધક સંશોધનના હેતુને અનુરૂપ જે માહિતી મેળવવા ઈચ્છે છે કે તે જ માહિતી સંશોધક દ્વારા પસંદ થયેલા ઉપકરણ દ્વારા પ્રાપ્ત બનવી જોઈએ. યોગ્ય માહિતી એકત્રીકરણ એ સંશોધનનું એક અગત્યનું પાસું છે. કારણ કે માહિતીના પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન પરથી જ તારણો પર જવાતું હોય છે. આથી હેતુને ધ્યાનમાં રાખી યોગ્ય માહિતી એકત્ર કરવા પર સંશોધનની સફળતાનો આધાર છે. સંશોધનના હેતુ અનુરૂપ યોગ્ય ઉપકરણની પસંદગી કરવી જરૂરી છે. સંશોધનના હેતુ અનુરૂપ યોગ્ય માહિતી એકત્ર કરવા માટે જો કોઈ ઉપકરણ પહેલથી અસ્તિત્વમાં ન હોય તો સંશોધક તેનો સીધો ઉપયોગ કરી શકે નહીં તો સંશોધકને જાતે ઉપકરણ તૈયાર કરવું પડે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ઉપકરણ તરીકે સંશોધકે ડાયેટ પ્રાચાર્ય માટે સ્વચરિત માહિતી અનુસૂચિની રચના કરવામાં આવી. અભ્યાસક્રમનું વિનિયોગ સંદર્ભે શિક્ષકો માટે પ્રશ્નાવલી અને અભિપ્રાયાવલીની રચના કરવામાં આવી. શિક્ષક-પ્રશિક્ષકો અને તાલીમાર્થીઓ માટે પરશેપશન સ્કેલની પણ રચના કરવામાં આવી.

3.3 માહિતી એકત્રીકરણ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધકે સંખ્યાત્મક અને ગુણાત્મક સર્વેક્ષણ પ્રકારનાં સંશોધનનાં ભાગરૂપે સમગ્ર રાજ્યમાંથી જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનો દ્વારા શૈક્ષણિક વર્ષ ૨૦૧૪-૧૬ દરમિયાન યોજાયેલ જુદા-જુદા તાલીમવર્ગો પૈકી ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે યોજાયેલ તાલીમવર્ગો પ્રત્યે શિક્ષક-પ્રશિક્ષકો તેમજ તાલીમાર્થીઓનો અભિપ્રાય મેળવવામાં આવ્યો. જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવનનાં વાર્ષિક અહેવાલનાં આધારે જુદા-જુદા વિષયોમાં મેળવેલ તાલીમની વિગતો તારવામાં આવી. તાલીમ

આપનાર તજજ્ઞો પાસેથી પણ અભિપ્રાયો મેળવવામાં આવ્યા. તમામ ઉપકરણ પરિશિષ્ટ – ૩ થી પરિશિષ્ટ – ૬ માં મૂકવામાં આવ્યા છે.

શિક્ષકો માટેની પ્રશ્નાવલિ :- શિક્ષકો માટેની પ્રશ્નાવલિ દ્વારા ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે યોજાયેલ તાલીમ કાર્યક્રમોની અસરકારકતા, ઉપયોગમાં લેવાયેલ શૈક્ષણિક પ્રદ્ધતિઓ અને પ્રવિધિઓ, શૈક્ષણિક સાધનો તેમજ ગદ્ય-પદ્ય શિક્ષણમાં પડતી મુશ્કેલીઓ પ્રત્યે અભિપ્રાયો મેળવવામાં આવ્યા. આ પ્રશ્નાવલિ માં કુલ ૩૦ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા હતા. જેમાંથી ૧૫ પ્રશ્નો હેતુલક્ષી, ૮ પ્રશ્નો મુક્ત જવાબી તથા ૭ પ્રશ્નો રેટીંગ સ્કેલ પ્રકારના પૂછવામાં આવ્યા હતા. (પરિશિષ્ટ – ૩)

શિક્ષકો માટેની અભિપ્રાયવલી :શિક્ષકો માટેની અભિપ્રાયવલી ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણની તાલીમમાં શિક્ષકોને પડતી મુશ્કેલીઓ અને તાલીમ કાર્યક્રમની અસરકારકતા જાણવા માટે તૈયાર કરવામાં આવી હતી. આ અભિપ્રાયવલી દ્વારા તાલીમ દરમ્યાન શૈક્ષણિક ચર્ચા, પ્રશ્નો રજૂ કરવાની તક, મૂળંવતા પ્રશ્નો અને સમસ્યાઓના નિરાકરણ, શૈક્ષણિક સાધનોનો ઉપયોગ, વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રવિધિઓનો ઉપયોગ, ગુણવત્તા સુધારણા માટે તાલીમોની જરૂરીયાત, વર્ગખંડમાં તાલીમનો વિનિયોગ, તાલીમી કાર્યક્રમો દ્વારા શિક્ષકોમાં થતા ફેરફાર, શિક્ષક તાલીમથી ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણની શૈક્ષણિક સિદ્ધિમાં વધારો વગેરે કેટલાક પેટાપ્રશ્નો સહિત કુલ-૧૮ મુખ્ય પ્રશ્નો પુછવામાં આવ્યા હતાં. (પરિશિષ્ટ – ૪)

તજજ્ઞો માટેની પ્રશ્નાવલી :- તજજ્ઞો માટેની પ્રશ્નાવલી દ્વારા તજજ્ઞોની તાલીમ પૂર્વેની તૈયારી, તાલીમનાં આયોજન, શૈક્ષણિક સાધનોની ઉપલબ્ધતા, ભાષા શિક્ષણને લગતી ચર્ચાનો અવકાશ, વિષય મુદ્દાની પસંદગીની તક, મોડ્યુલ્સની ઉપલબ્ધતા તેમજ અન્ય સંદર્ભ સાહિત્યો વગેરે કેટલાક પેટાપ્રશ્નો સહિત કુલ – ૧૩ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા હતા. જેમાં ૯ પ્રશ્નો વિધાન સ્વરૂપ ના હતા ૩ પ્રશ્નો મુક્ત જવાબી હતા તથા ૧ પ્રશ્ન તાલીમ વર્ગોની માહિતી અંગે પૂછવામાં આવ્યો હતો. (પરિશિષ્ટ – ૫)

તાલીમ ભવનનાં અધ્યાપકો માટેની પ્રશ્નાવલી:- તાલીમ ભવનનાં અધ્યાપકો માટેની પ્રશ્નાવલીમાં તાલીમ વર્ગોની ઉપયોગીતા, ભાષાશિક્ષણનાં નવા પ્રવાહો જાણવા, અધ્યાપન પદ્ધતિઓમાં નવીનતા, ઈન્ફોર્મેશન કોમ્યુનિકેશન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ, શૈક્ષણિક સાધનો પ્રાપ્યતા ભાષાશિક્ષણ તાલીમ વર્ગનાં આયોજનમાં પડતી મુશ્કેલીઓ, તાલીમ દરમ્યાન શિક્ષકોનો સાથ-સહકાર, તજજ્ઞોની સજ્જતા, તાલીમનાં હેતુઓની સિદ્ધિ, તાલીમ વર્ગનાં મૂલ્યાંકન, તાલીમ વર્ગોની અસરકારકતા તેમજ શૈક્ષણિક કાર્યને લગતા પ્રશ્નો ઉકેલવામાં તેઓની ભૂમિકા વગેરે કેટલાંક પેટાપ્રશ્નો સહિત કુલ – ૨૦ પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા હતા. જેમાં ૩ પ્રશ્નો મુક્ત જવાબી પૂછવામાં આવ્યા હતા, જ્યારે ૧૭ પ્રશ્નો હેતુ લક્ષી કે, વિધાન સ્વરૂપે પૂછવામાં આવ્યા હતા. (પરિશિષ્ટ – ૬)

૩.૪ માહિતીનું પૃથક્કરણ

એકત્ર માહિતીને યોગ્ય અંકશાસ્ત્રીય પદ્ધતિ થકી મૂલવણી એ સંશોધનના કાર્યનું મહત્વનું કાર્ય સોપાન ગણી શકાય. સંશોધક માટે ઉપકરણની પસંદગી કરવાની સાથે જ તેના થકી પ્રાપ્ત માહિતી નું પૃથક્કરણ કેવી રીતે થઈ શકે અને તારણો મેળવવા શું કરવું પડશે તે અગેનો ખ્યાલ રાખવાનો હોય છે. પ્રસ્તુત સંશોધનમાં તાલીમાર્થીઓ પાસેથી તાલીમાર્થીઓ અને શિક્ષક-પ્રશિક્ષકો પાસેથી મેળવેલ અભિપ્રાયો સંદર્ભે ટકાવારી નક્કી કરવામાં આવી હતી.

૩.૫ ઉપસંહાર

પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં સંશોધન યોજનાની પસંદગી વ્યાપવિશ્વ અને નમૂના પસંદગી, માહિતી એકત્રીકરણ તેમજ અંકશાસ્ત્રીય પૃથક્કરણની રીત સંદર્ભે ચર્ચા કરી. હવે પછીના પ્રકરણમાં માહિતીનું પૃથક્કરણ અને અર્થઘટનની વિગતે ચર્ચા હાથ ધરવામાં આવી છે.

પ્રકરણ ૪
માહિતીનું પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન
(Data Collection and Interpretation)

પ્રકરણ ૪

માહિતીનું પૃથક્કરણ અને અર્થઘટન

૪.૧ પ્રસ્તાવના

માહિતીનું અર્થઘટન એ સંશોધન અહેવાલનો શાસ્ત્રીય ભાગ ગણાય છે. સંશોધન સમસ્યા ઉકેલ આ પ્રકરણમાંથી મળે છે. માહિતી એટલે પ્રાપ્તાંકો જે રીતે મળ્યા હોય તે સ્વરૂપમાં કરેલી નોંધ. આ રીતે માહિતીના આધારે ચોક્કસ તારણ પર પહોંચવા માટે તેને યોગ્ય સ્વરૂપમાં ગોઠવી દેવામાં આવે તો ઝડપથી જ્યાલ મેળવી શકાય છે.

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં નિશ્ચિત કરેલા પાત્રોએ મેળવેલ પ્રાપ્તાંકો એ મુખ્ય બાબત છે. અભ્યાસની અર્થસૂચકતા જાણી શકાય. આમ, માનવ શરીરમાં જેટલી અગત્યતા હૃદયની છે તેટલી જ અગત્યતા કોઈપણ સંશોધનમાં પ્રસ્તુત પ્રકરણની છે.

૪.૨ માહિતીનું વિશ્લેષણ

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં માહિતી વિશ્લેષણ માટે પ્રાપ્ત અભિપ્રાયાવલીનાં પ્રાપ્તાંકોના આધારે કરવામાં આવેલ છે. જેની વિગત નીચે દર્શાવેલ છે.

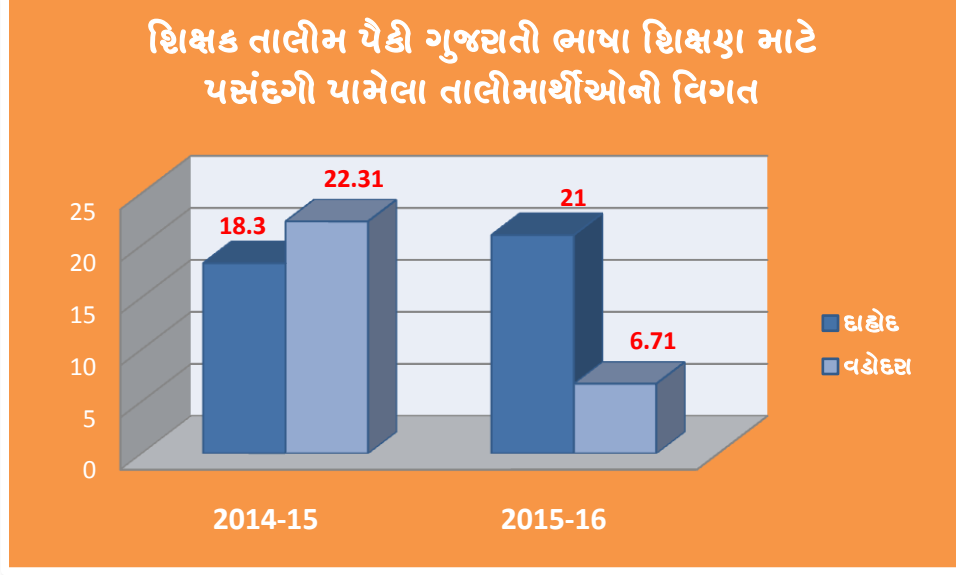
૪.૨.૧ શિક્ષકો માટેની પ્રશ્નાવલીનાં અભિપ્રાયોનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન

સારણી - ૪.૧ શિક્ષક તાલીમ પૈકી ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે પસંદગી પામેલા તાલીમાર્થીઓની વિગત

ડાટે	કુલ સંખ્યા	૨૦૧૪-૧૫		કુલ સંખ્યા	૨૦૧૫-૧૬	
		સંખ્યા	ટકા		સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	71	13	18.30	100	21	21
વડોદરા	121	27	22.31	149	10	6.71

સ્ત્રોત - જિલ્લા શિક્ષણ તાલીમ ભવન, વાર્ષિક અહેવાલ ૨૦૧૪-૧૫, દાહોદ, જિલ્લા શિક્ષણ તાલીમ ભવન, વાર્ષિક અહેવાલ ૨૦૧૫-૧૬, દાહોદ
જિલ્લા શિક્ષણ તાલીમ ભવન, વાર્ષિક અહેવાલ ૨૦૧૪-૧૫, વડોદરા, જિલ્લા શિક્ષણ તાલીમ ભવન, વાર્ષિક અહેવાલ ૨૦૧૫-૧૬, વડોદરા

Figure-4.1

સારણી-૪.૧ ઉપરથી જણાય છે કે શિક્ષક તાલીમ પૈકી ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે વર્ષ ૨૦૧૪-૧૫ દાહોદ જિલ્લાનાં ડામેટ દ્વારા જે કુલ તાલીમો કરતા ખૂબ જ ઓછી કહી શકાય તથા એવી ૧૧૮.૩૦% તેમજ ૨૦૧૫-૧૬ માં ૨૧% તાલીમો યોજવાનાં આવી જે કુલ યોજાયેલ તાલીમી પૈકી માતૃભાષા માટે ઓછી તાલીમો થયેલી જોવા મળી હતી. જ્યારે વડોદરા જિલ્લામાં ૨૦૧૪-૧૫ માં ૨૨.૩૧% અને ૨૦૧૫-૧૬ માં માત્ર ૬.૭૧% જ તાલીમો ખાસ ભાષા શિક્ષણ માટે યોજવામાં આવી હતી.

સારણી-૪.૨ ગુજરાતી વિષયની તાલીમ સંદર્ભે તાલીમના હેતુ આધારિત અભિપ્રાયોવલી.

ક્રમ	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	69	92.00	6	8.00
વડોદરા	75	64	85.00	11	14.66
કુલ	150	133	86.66	17	11.33

સારણી ૪.૨ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે દાહોદ જિલ્લાના ૯૨% શિક્ષકો જણાવે છે કે ગુજરાતી વિષયની તાલીમનાં હેતુઓ તાલીમના આદેશમાં સ્પષ્ટપણે દર્શાવેલ હતા. જ્યારે વડોદરા જિલ્લાના ૮૫% શિક્ષકો આ વાત સાથે સંમત હતા.

સારણી-૪.૩ ગુજરાતી વિષયમાં તાલીમી કાર્યક્રમનાં માળખા વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	5	6.7	70	93.33
વડોદરા	75	71	95	4	5.33
કુલ	150	76	50.66	74	49.33

સારણી ૪.૩ ઉપર થી જણાય છે કે વડોદરા જિલ્લાનાં ૯૫% શિક્ષકો ગુજરાતી વિષયમાં યોજવામાં આવતા તાલીમી કાર્યક્રમના માળખા વિશે સારા અભિપ્રાય આપ્યા હતા જ્યારે દાહોદ જિલ્લામાં ૯૩.૩૩% શિક્ષકોએ “ના” માં અભિપ્રાય આપ્યા હતા.

સારણી-૪.૪ તાલીમી કાર્યક્રમનાં મોડ્યુલ સંદર્ભે મેળવેલા અભિપ્રાયો

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	0	0.00	75	100.00
વડોદરા	75	59	79.00	16	21.33
કુલ	150	59	39.33	91	60.65

સારણી ૪.૪ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ જિલ્લાના ૧૦૦% શિક્ષકો માને છે કે તાલીમી કાર્યક્રમના મોડ્યુલ સંદર્ભે તજજ્ઞોના અભિપ્રાય મેળવવામાં આવેલ નહતો જ્યારે ૭૯.૦૦% શિક્ષકો જણાવે છે કે અભિપ્રાય મેળવવામાં આવ્યા હતા.

સારણી-૪.૫ તજજ્ઞ અને શિક્ષકો માટે અલગ-અલગ મોડ્યુલ વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	32	43.00	43	57.33
વડોદરા	75	67	89.00	08	10.65
કુલ	150	99	66.00	51	34.00

સારણી ૪.૫ ઉપરથી જણાય છે કે વડોદરા જિલ્લામાં ૮૯.૦૦% શિક્ષકો જણાવે છે કે તજજ્ઞ અને શિક્ષકો માટે અલગ-અલગ મોડ્યુલ હોય છે. જ્યારે દાહોદ જિલ્લાના ૫૭.૩૩% શિક્ષકો જણાવે છે કે તજજ્ઞ અને શિક્ષક માટે અલગ-અલગ મોડ્યુલ આપવામાં આવતા નહોતા.

સારણી-૪.૬ તાલીમ મોડ્યુલની ઉપયોગિતા વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	32	43.00	43	57.33
વડોદરા	75	71	95.00	04	5.33
કુલ	150	103	68.65	47	31.33

સારણી ૪.૬ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ જિલ્લાના ૫૭.૩૩% શિક્ષકો જણાવે છે કે મોડ્યુલનો ઉપયોગિતા જણાતી નહોતી. જ્યારે વડોદરા જિલ્લાના ૯૫% શિક્ષકો તાલીમ, મોડ્યુલ ઉપયોગ હતા.

સારણી-૪.૭ તાલીમ દરમિયાન શિક્ષકોની ભાગીદારી અંગે અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	03	4.00	72	96.00
વડોદરા	75	68	91.00	07	9.33
કુલ	150	71	47.33	79	52.65

સારણી ૪.૭ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ જિલ્લામાં ૯૬.૦૦ % શિક્ષકોને તાલીમ, દરમિયાન ભાગીદારી આપવામાં આવતી નહોતી. જ્યારે વડોદરા જિલ્લામાં ૯૧% શિક્ષકો જણાવે છે કે ભાગીદારી આપવામાં આવતી હતી. આમ બંને જિલ્લામાંથી ૫૨.૬૫% શિક્ષકોએ “ના” માં અભિપ્રાય આપ્યા હતા.

સારણી-૪.૮ તાલીમના સમયગાળા વિશે અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	37	49.00	38	50.65
વડોદરા	75	57	76.00	18	24.00
કુલ	150	94	62.65	56	37.33

સારણી ૪.૮ ઉપરથી જણાય છે કે વડોદરા જિલ્લા ના ૭૬% શિક્ષકો “હા” માં અભિપ્રાય આપ્યા હતા. જ્યારે દાહોદ જિલ્લાના ૫૬.૬૫ % શિક્ષકો “ના” માં અભિપ્રાય આપ્યા હતા.

સારણી-૪.૯ શૈક્ષણિક સાધન-સામગ્રી અંગેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	27	36.00	39	52.00
વડોદરા	75	68	91.00	07	9.33
કુલ	150	95	63.33	46	30.66

સારણી ૪.૯ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ જિલ્લાના પર% શિક્ષકો જણાવે છે કે તાલીમ દરમ્યાન શૈક્ષણિક સાધન સામગ્રીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યા નહોતો. જ્યારે વડોદરા જિલ્લાના ૯૧% શિક્ષકો જણાવે છે કે સાધન – સામગ્રી નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

સારણી-૪.૧૦ તાલીમના સ્થળ વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	02	2.7	73	97.33
વડોદરા	75	66	88.00	09	12.00
કુલ	150	68	45.33	82	54.65

સારણી ૪.૧૦ ઉપરથી જણાય છે કે ૮૮% વડોદરા જિલ્લાના શિક્ષકો જણાવે છે કે તાલીમના સ્થળ યોગ્ય હતા. જ્યારે દાહોદ ના ૯૭.૩૩% શિક્ષકો તાલીમના સ્થળ યોગ્ય નહોતો તેમ જણાવે છે.

સારણી-૪.૧૧ તાલીમની ગુણવત્તા અંગેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	50	67.00	25	33.33
વડોદરા	75	73	97.00	02	2.65
કુલ	150	123	82.00	27	18.00

સારણી ૪.૧૧ ઉપરથી જણાય છે કે વડોદરા જિલ્લાના ૯૭% શિક્ષકો જણાવે છે કે તાલીમ ગુણવત્તા સભર આપવામાં આવી હતી. જ્યારે દાહોદ જિલ્લામાં પણ ૬૭% તાલીમની ગુણવત્તા અંગે સકારાત્મક અભિપ્રાય આપ્યા હતા.

સારણી-૪.૧૨ તાલીમ દરમિયાન ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી પદ્ધતિઓ અંગે અભિપ્રાયો.

પદ્ધતિ	કુલ	મોટે ભાગે		કોઈકવાર		ક્યારેય નહિ	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ							
કથન પદ્ધતિ	75	62	83	13	17	0	0
પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ		20	27	38	51	13	17
સેમિનાર પદ્ધતિ		14	19	19	25	31	41
ચર્ચા પદ્ધતિ		55	73	19	25	0	0
સ્વાધ્યાય પદ્ધતિ		35	47	33	44	0	0
પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ		53	71	20	27	0	0
અન્ય		15	20	8	11	11	15

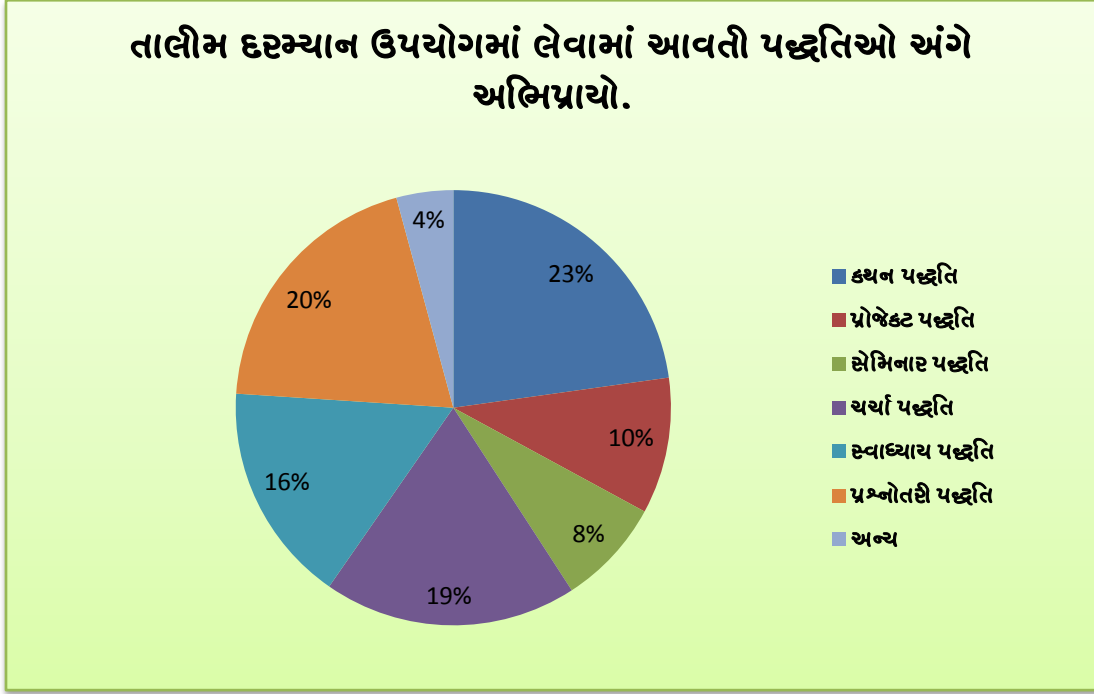
વડોદરા							
કચન પદ્ધતિ	75	73	97	0	0	1	1.3
પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ		40	53	29	39	4	5.3
સેમિનાર પદ્ધતિ		33	44	25	33	13	17
ચર્ચા પદ્ધતિ		64	85	10	13	0	0
સ્વાધ્યાય પદ્ધતિ		62	83	11	15	1	1.3
પ્રશ્નોતરી પદ્ધતિ		64	85	9	12	0	0
અન્ય		10	13	4	5.3	5	6.7

સારણી ૪.૧૨ ઉપરથી જણાવેલ છે કે દાહોદ જિલ્લાના ૮૩% મોટે ભાગે શિક્ષકો કચન પદ્ધતિના ઉપયોગ કરતા હતા. જ્યારે સૌથી ઓછું ૧૯% સેમીનાર પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરતા હતા.વડોદરા જિલ્લાના ૯૭% શિક્ષકો કચન પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરતા હતા. ૮૫% ચર્ચા પદ્ધતિ, પ્રશ્નોતરી તેમજ ૮૩% સ્વાધ્યાય પદ્ધતિ ના તેમજ ૩૩% શિક્ષકો કોઈકવાર સેમીનાર પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરતા હતા. તેમ જણાવેલ છે.

સારણી-૪.૧૩ તાલીમ દરમિયાન ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી પદ્ધતિઓ અંગે અભિપ્રાયો.

પદ્ધતિ	કુલ	મોટે ભાગે		કોઈકવાર		ક્યારેય નહિ	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
(દાહોદ/વડોદરા)							
કચન પદ્ધતિ	150	135	90	13	8.66	1	0.66
પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ		60	40	67	44.66	17	11.33
સેમિનાર પદ્ધતિ		47	31.3	44	29.33	44	24.33
ચર્ચા પદ્ધતિ		19	74.33	29	19.33	0	0
સ્વાધ્યાય પદ્ધતિ		97	64.66	44	29.33	1	0.66
પ્રશ્નોતરી પદ્ધતિ		117	78	29	19.23	0	0
અન્ય		25	16.66	12	8.00	16	10.66

Figure-4.2

સારણી ૪.૧૩ ઉપરથી જણાવેલ છે કે બન્ને જિલ્લાના ૯૦% શિક્ષકો મોટે ભાગે કચન પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરતા હતા. જ્યારે ચર્ચા પદ્ધતિ (૭૯.૩૩%) સ્વાધ્યાય પદ્ધતિ (૬૪.૬૬%), પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ (૭૮%) અને સૌથી ઓછું સેમીનાર પદ્ધતિ (૩૧.૩૩%)નો ઉપયોગ કરતા હતા.

સારણી-૪.૧૪ તજજ્ઞો દ્વારા મેળવેલ જ્ઞાન વિશે અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	દા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	22	29.00	53	70.66
વડોદરા	75	41	55.00	34	45.33
કુલ	150	63	42.00	87	50.00

સારણી ૪.૧૫ ઉપરથી જણાવે છે કે દાહોદ જિલ્લાના ૭૦.૬૬% શિક્ષકો તજજ્ઞો દ્વારા મેળવેલ જ્ઞાન અધ્યાયન કાર્ય માટે ઉપયોગી નહોતો. જ્યારે ૫૫% શિક્ષકો, વડોદરા જિલ્લા ના તાલીમમાં મેળવેલ જ્ઞાન શિક્ષણકાર્યના ઉપયોગી હતા, તેમ જણાવે છે.

સારણી-૪.૧૫ બહારથી આવતા તજજ્ઞો વિશે અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	0	0.00	0	0.00
વડોદરા	75	61	81.00	14	18.60
કુલ	150	61	81.00	14	18.60

સારણી ૪.૧૫ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ જિલ્લાના બહારથી તજજ્ઞો બોલાવવામાં આવતા નહોતા. જ્યારે વડોદરા જિલ્લામાં ૮૧% તજજ્ઞો બહારથી બોલાવવામાં આવતા હતા.

સારણી-૪.૧૬ તાલીમના અમલીકરણ વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	0	0.00	75	100.00
વડોદરા	75	72	96.00	03	4.00
કુલ	150	72	48.00	78	52.00

સારણી ૪.૧૬ ઉપરથી જણાય છે કે વડોદરાના ૯૬% શિક્ષકો શાળા કક્ષાએ તાલીમનું અમલીકરણ કરવામાં આવતા હતા. જ્યારે દાહોદ જિલ્લાના ૧૦૦% શિક્ષકો તાલીમના અમલીકરણ અંગે “ના” માં અભિપ્રાય આપેલ હતા.

સારણી-૪.૧૭ તાલીમ દરમ્યાન જણાવેલી બાબતો શિક્ષક વર્તુળમાં ચર્ચાય છે?

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	9	12.00	66	88.00
વડોદરા	75	73	97.00	02	2.65
કુલ	150	82	54.65	68	45.33

સારણી ૪.૧૭ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ જિલ્લાના ૮૮% શિક્ષકો તાલીમ દરમ્યાન જણાવેલ મુદ્દાઓની શિક્ષકો વચ્ચે ચર્ચા કરવામાં આવતી નહોતી. જ્યારે ૯૭% શિક્ષકો વડોદરાના તાલીમના મુદ્દાઓની ચર્ચા કરવામાં આવતી હતી.

સારણી-૪.૧૮ તાલીમની જરૂરિયાત વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	06	08.00	69	92.00
વડોદરા	75	35	47.00	40	53.33
કુલ	150	41	27.33	109	72.65

સારણી ૪.૧૮ ઉપરથી જણાય છે કે ૯૨% શિક્ષકો દાહોદ જિલ્લાના તાલીમની જરૂરિયાત વિશે “ના” માં અભિપ્રાય આપેલ હતા. જ્યારે માત્ર ૪૭% શિક્ષકો વડોદરા જિલ્લાના “હા” માં અભિપ્રાય આપ્યા હતા.

સારણી-૪.૧૯ તાલીમ બાદ કરાયેલા અધ્યાપન કાર્ય વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	દા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	0	0.00	75	100.00
વડોદરા	75	74	99.00	01	1.33
કુલ	150	74	49.33	76	50.65

સારણી ૪.૧૯ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ જિલ્લાના ૧૦૦% શિક્ષકો તાલીમ બાદ કરવામાં આવતું અધ્યાપન કાર્ય તાલીમ અનુસાર કરવામાં આવતું નથી. જ્યારે ૯૯% શિક્ષકો વડોદરા જિલ્લાના તાલીમ અનુસાર શૈક્ષણિક કાર્ય કરાવવામાં આવતું હતું, તેમ જણાવેલ છે.

સારણી-૪.૨૦ ગદ્ય શિક્ષણની પદ્ધતિઓ વિશેના અભિપ્રાયો.

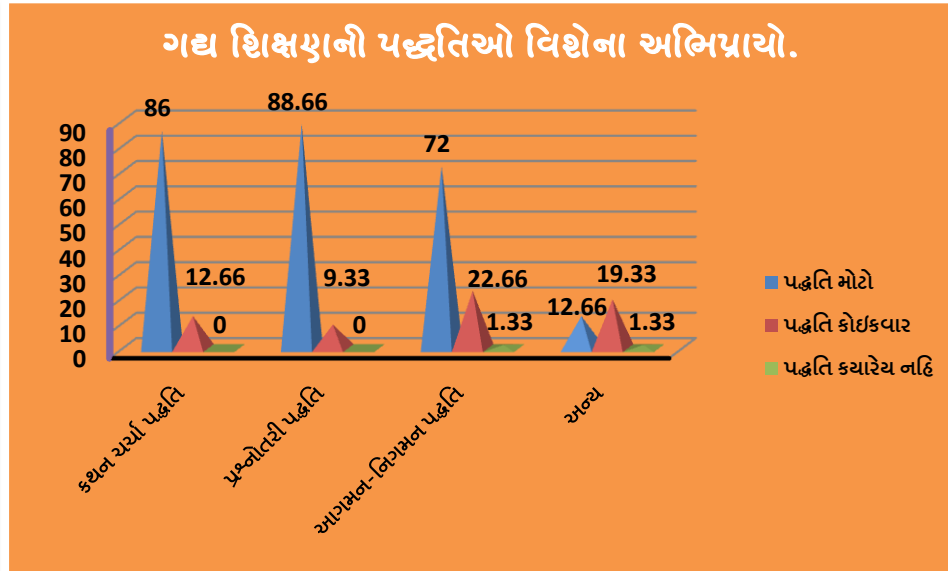
પદ્ધતિ	મોટે ભાગે		કોઈકવાર		ક્યારેય નહિ	
	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ						
કથન ચર્ચા પદ્ધતિ	63	84	12	16	0	0
પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ	60	80	13	17	0	0
આગમન-નિગમન પદ્ધતિ	46	61	22	29	2	2.7
અન્ય	13	17	15	20	0	0
વડોદરા						
કથન ચર્ચા પદ્ધતિ	66	88	7	9.3	0	0
પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ	73	97	1	1.3	0	0
આગમન-નિગમન પદ્ધતિ	62	83	12	16	0	0
અન્ય	6	8	14	19	2	2.7

સારણી ૪૨૦ ઉપરથી જણાવે છે કે દાહોદ જિલ્લામાં ગદ્ય શિક્ષણની પદ્ધતિઓ પૈકી કથન ચર્યા પદ્ધતિ (૮૪%), પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ (૮૦%), તથા આગમન નિગમન પદ્ધતિ(૬૧%) નો ઉપયોગ કરવામાં આવતી હતી. જ્યારે વડોદરા જિલ્લામાં સૌથી વધુ પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ (૯૭%), કથન ચર્યા પદ્ધતિ (૮૮%), અને સૌથી ઓછી આગમન નિગમન પદ્ધતિ (૮૩%) નો ઉપયોગ કરતા હતા.

સારણી ૪.૨૧ ગદ્ય શિક્ષણની પદ્ધતિઓ વિશેના અભિપ્રાયો.

પદ્ધતિ	મોટે ભાગે		કોઈકવાર		ક્યારેય નહિ	
	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
કથન ચર્યા પદ્ધતિ	129	86	19	12.66	0	0
પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ	133	88.66	14	9.33	0	0
આગમન-નિગમન પદ્ધતિ	108	72	34	22.66	2	1.33
અન્ય	19	12.66	29	19.33	2	1.33

Figure-4.3

સારણી ૪.૨૧ ઉપરથી જણાય છે કે વડોદરા અને દાહોદ જિલ્લાના શિક્ષકો ગદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિ ના ઉપયોગ સૌથી વધુ પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ (૮૮.૬૬%) કથન પદ્ધતિ (૮૬%) અને આગમન નિગમન પદ્ધતિ (૭૨%) નો અભિપ્રાયો આપ્યા હતા.

સારણી-૪.૨૨ વ્યાકરણ શિક્ષણ પદ્ધતિ વિશેના અભિપ્રાયો.

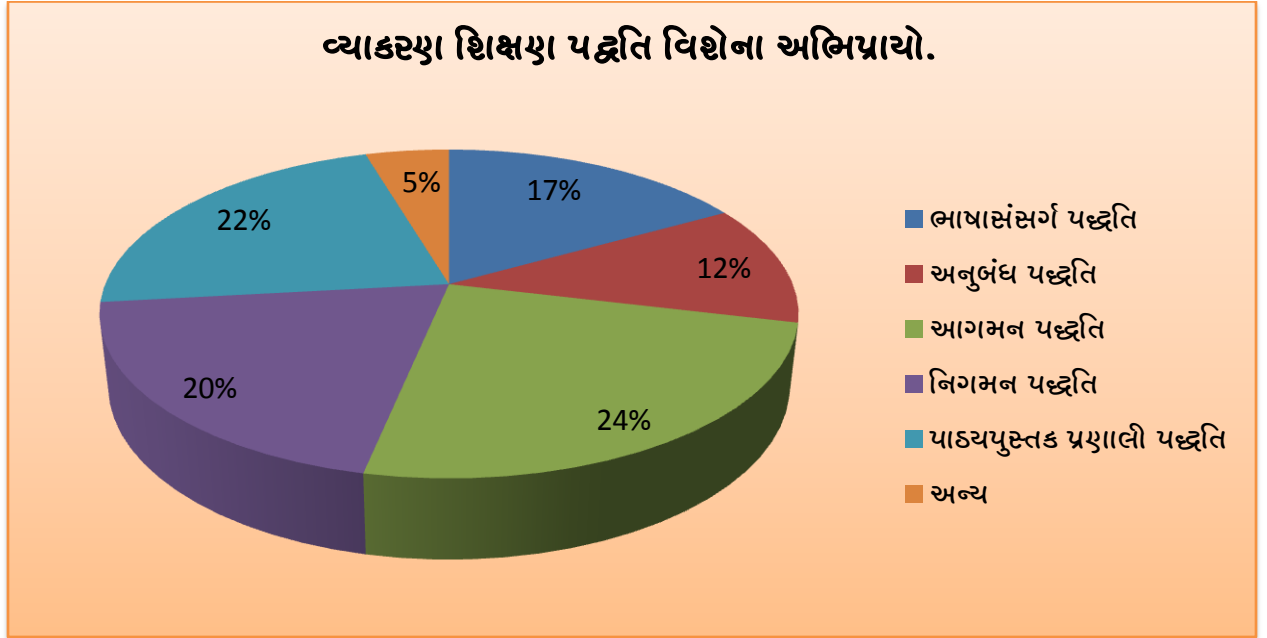
પદ્ધતિ	મોટે ભાગે		કોઈકવાર		ક્યારેય નહિ	
	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ						
ભાષાસંસર્ગ પદ્ધતિ	20	27	38	51	13	17
અનુબંધ પદ્ધતિ	14	19	19	25	31	41
આગમન પદ્ધતિ	55	73	19	25	0	0
નિગમન પદ્ધતિ	35	47	33	44	0	0
પાઠ્યપુસ્તક પ્રણાલી પદ્ધતિ	53	71	20	27	0	0
અન્ય	15	20	8	11	11	15
વડોદરા						
ભાષાસંસર્ગ પદ્ધતિ	57	76	15	20	0	0
અનુબંધ પદ્ધતિ	40	53	26	35	0	0
આગમન પદ્ધતિ	57	76	14	19	0	0
નિગમન પદ્ધતિ	56	75	11	15	1	1.3
પાઠ્યપુસ્તક પ્રણાલી પદ્ધતિ	48	64	18	24	1	1.3
અન્ય	6	8	7	9.3	3	4

સારણી ૪.૨૨ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ જિલ્લામાં સૌથી વધારે વ્યાકરણ શિક્ષણ માટે આગમન પદ્ધતિ (૭૩%), સૌથી ઓછું ભાષા સંસર્ગ પદ્ધતિ (૨૭%), તેમજ વડોદરા જિલ્લામાં સૌથી વધારે આગમન પદ્ધતિ, ભાષા સંસર્ગ પદ્ધતિ (૭૬%) સૌથી ઓછું અનુબંધ પદ્ધતિ (૫૩%)નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

સારણી-૪.૨૩ વ્યાકરણ શિક્ષણ પદ્ધતિ વિશેના અભિપ્રાયો.

પદ્ધતિ	મોટે ભાગે		કોઈકવાર		ક્યારેય નહિ	
	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
(દાહોદ/વડોદરા)						
ભાષાસંસર્ગ પદ્ધતિ	77	51.33	53	35.33	13	8.66
અનુબંધ પદ્ધતિ	54	36.00	45	30	31	20.66
આગમન પદ્ધતિ	112	74.66	33	22	0	0
નિગમન પદ્ધતિ	91	60.66	44	29.33	01	0.66
પાઠ્યપુસ્તક પ્રણાલી પદ્ધતિ	101	67.33	38	25.33	01	0.66
અન્ય	21	14	15	10.00	14	9.33

Figure-4.4

સારણી ૪.૨૩ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ / વડોદરા જિલ્લાના શિક્ષકોએ વ્યાકરણ શિક્ષણ પદ્ધતિના ઉપયોગ મોટે ભાગે સૌથી વધારે આગમન પદ્ધતિ (૭૪.૬૬%), પાઠ્ય પુસ્તક પ્રણાલી પદ્ધતિ (૬૭.૩૩%), તેમજ સૌથી ઓછું અનુબંધ પદ્ધતિ (૩૬%) નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

સારણી-૪.૨૪ ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે જ્ઞાનાત્મક, ભાવાત્મક અને મનોશારીરિક હેતુઓ વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	49	65.33	26	34.66
વડોદરા	75	65	86.66	10	13.33
કુલ	150	114	76.00	36	24.00

સારણી ૪.૨૪ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ જિલ્લાના ૬૫.૩૩% શિક્ષકો જ્ઞાનાત્મક, ભાવાત્મક અને મનોશારીરિક હેતુઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો. જ્યારે વડોદરા જિલ્લાના શિક્ષકો ૮૬.૬૬% આ હેતુઓના ઉપયોગ કરતા હતા.

સારણી-૪.૨૫ ગુજરાતી ભાષામાં બાળકોની સર્જનાત્મકતા વિશેના અભિપ્રાયો.

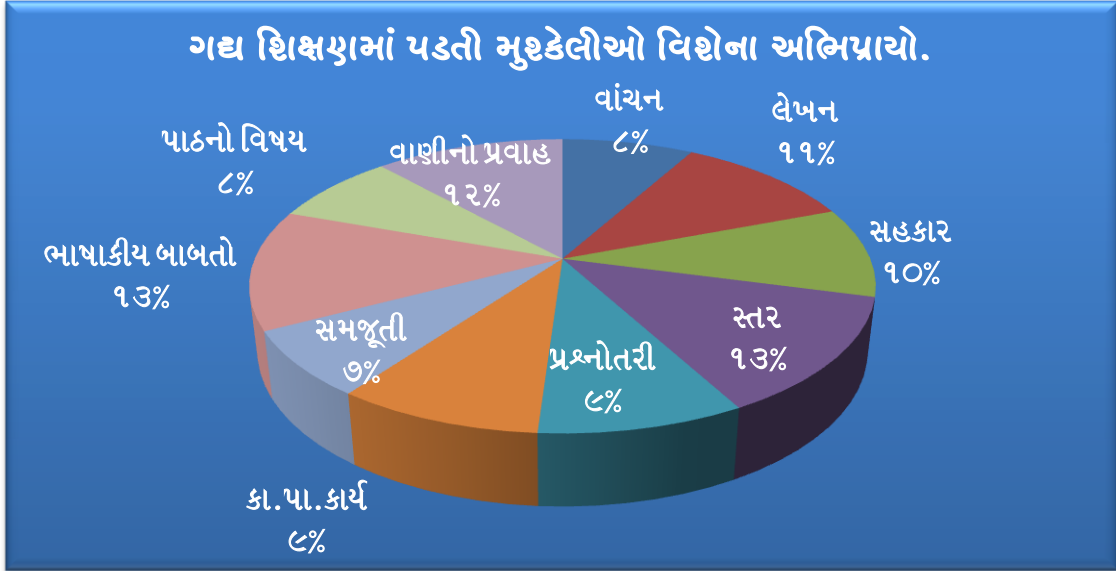
ક્રમ	કુલ	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	75	64	85.33	11	14.66
વડોદરા	75	66	88.00	09	12.00
કુલ	150	130	86.66	20	13.33

સારણી ૪.૨૫ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ જિલ્લાના શિક્ષકો ગુજરાતી ભાષામાં બાળકોની સર્જનાત્મકતા વિશેના ૮૫.૩૩% “હા” માં અભિપ્રાય આપ્યા હતા. જ્યારે વડોદરા જિલ્લાના ૮૮.૦૦% શિક્ષકો પણ “હા” માં અભિપ્રાય આપ્યો હતો.

સારણી-૪.૨૬ ગદ્ય શિક્ષણમાં પડતી મુશ્કેલીઓ વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	મુશ્કેલીઓ	વડોદરા		દાહોદ		કુલ	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
૧	વાંચન	27	36	16	21.33	43	28.66
૨	લેખન	37	49.33	15	20.00	52	34.66
૩	સહકાર	33	44.00	11	14.66	44	29.33
૪	સ્તર	43	57.33	16	21.33	59	39.33
૫	પ્રશ્નોતરી	30	40.00	16	21.33	46	30.66
૬	કા.પા.કાર્ય	30	40.00	06	08.00	36	24.00
૭	સમજૂતી	24	32.00	05	06.66	29	19.33
૮	ભાષાકીય બાબતો	44	58.66	20	26.66	64	42.66
૯	પાઠનો વિષય	26	34.66	01	01.33	27	18.00
૧૦	વાણીનો પ્રવાહ	39	52.00	05	06.66	44	29.33

Figure-4.5

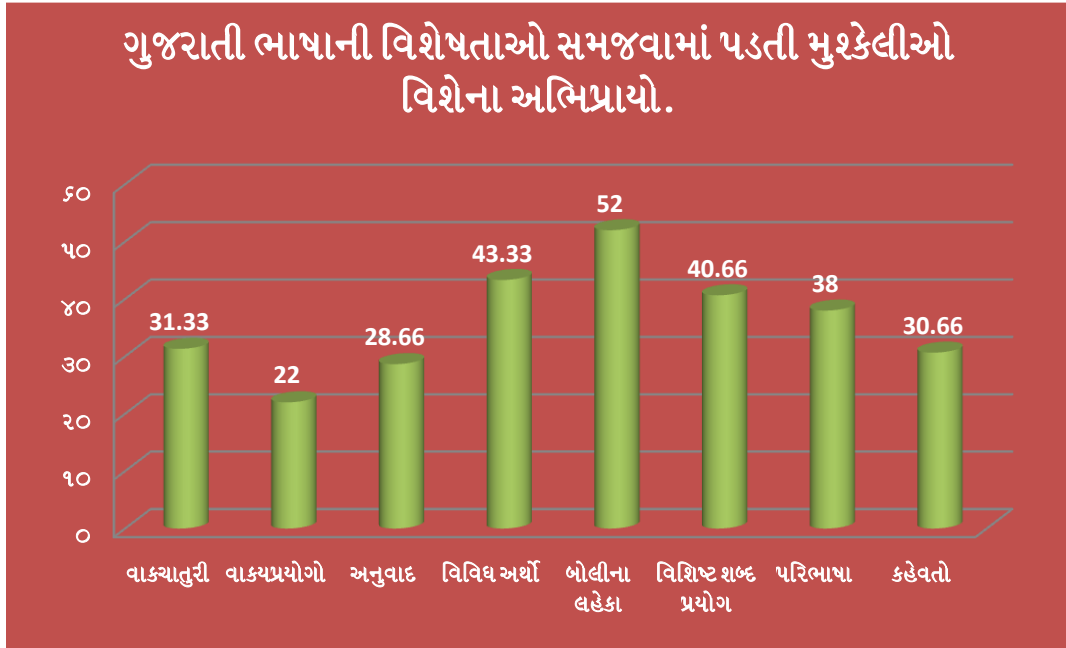

સારણી ૪.૨૬ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ અને વડોદરા જિલ્લામાં શિક્ષકોને ગદ્ય શિક્ષણમાં પડતી મુશ્કેલીઓ માં સૌથી વધુ લેખન (૫૨%). સ્તર વિશે (૫૯%), ભાષાકીય બાબતો (૬૪%), વાણીનો પ્રવાહ (૪૪%) અને સહકાર (૪૪%) અને વાંચનમાં (૪૩%) મુશ્કેલીઓ જોવા મળી હતી. જ્યારે સૌથી ઓછુ પાઠનો વિષય(૨૭%), સમજૂતી (૨૯%) અને કાપા કાર્ય (૩૬%) મુશ્કેલીઓ જોવા મળી હતી.

સારણી-૪.૨૭ ગુજરાતી ભાષાની વિશેષતાઓ સમજવામાં પડતી મુશ્કેલીઓ વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	મુશ્કેલીઓ	વડોદરા		દાહોદ		કુલ	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
૧	વાક્યાતુરી	૩૪	૪૫.૩૩	૧૩	૧૭.૩૩	૪૭	૩૧.૩૩
૨	વાક્યપ્રયોગો	૨૬	૩૪.૬૬	૦૭	૯.૩૩	૩૩	૨૨.૦૦
૩	અનુવાદ	૩૮	૫૦.૬૬	૦૫	૬.૬૬	૪૩	૨૮.૬૬
૪	વિવિધ અર્થો	૪૪	૫૮.૬૬	૨૧	૨૮.૦૦	૬૫	૪૩.૩૩
૫	બોલીના લહેકા	૪૮	૬૪.૦૦	૩૦	૪૦.૦૦	૭૮	૫૨.૦૦
૬	વિશિષ્ટ શબ્દ પ્રયોગ	૫૦	૬૬.૬૬	૧૧	૧૯.૬૬	૬૧	૪૦.૬૬
૭	પરિભાષા	૩૮	૫૦.૬૬	૧૯	૨૫.૩૩	૫૭	૩૮.૦૦
૮	કહેવતો	૩૪	૪૫.૩૩	૧૨	૧૬.૦૦	૪૬	૩૦.૬૬

Figure-4.6

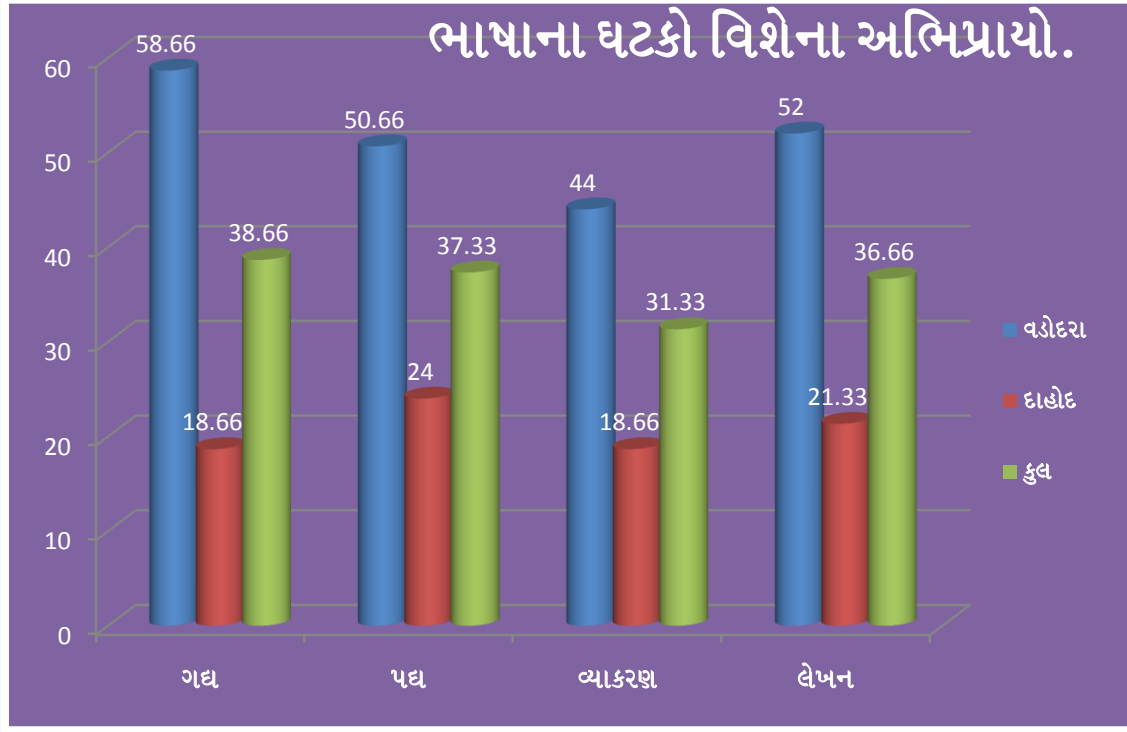

સારણી ૪.૨૭ ઉપરથી જણાય છે કે વડોદરા અને દાહોદ જિલ્લામાં શિક્ષકોને ગુજરાતી ભાષાની વિશેષતાઓ સમજાવવામાં સૌથી વધુ મુશ્કેલીઓ બોલીના લહેકા (૫૨%), ભાષાના વિવિધ અર્થો (૪૩%), પરિભાષા (૩૮%), વાક્યાતુરી (૩૧.૩૩%) જોવા મળી હતી. જ્યારે સૌથી ઓછી મુશ્કેલી વાક્ય પ્રયોગો (૨૨%) અને અનુવાદ (૨૮.૬૬%) જોવા મળી હતી.

સારણી-૪.૨૮ ભાષાના ઘટકો વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	મુશ્કેલીઓ (સાહિત્ય વિભાગોની પસંદગી)	વડોદરા		દાહોદ		કુલ	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
૧	ગદ્ય	44	58.66	14	18.66	58	38.66
૨	પદ્ય	38	50.66	18	24.00	56	37.33
૩	વ્યાકરણ	33	44.00	14	18.66	47	31.33
૪	લેખન	39	52.00	16	21.33	55	36.66

Figure-4.7

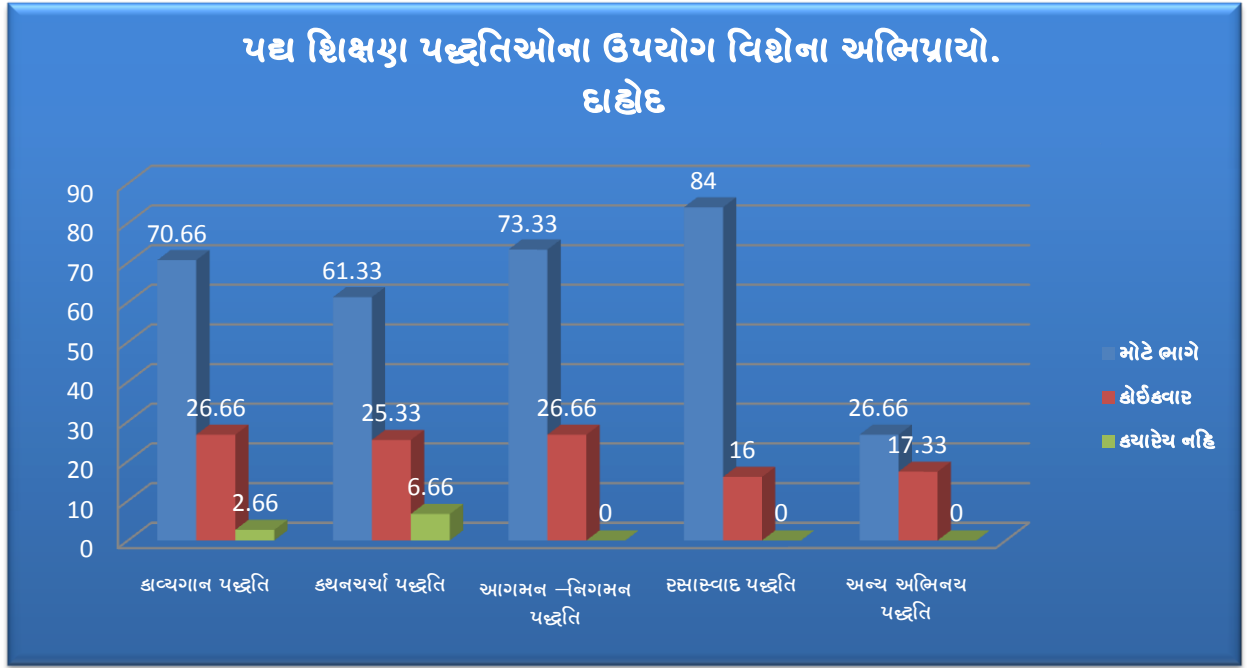

સારણી ૪.૨૮ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ અને વડોદરા જિલ્લામાં ભાષાના ઘટકો વિશે પડતી મુશ્કેલીઓમાં સૌથી વધુ ગદ્ય (૩૮.૬૬%), પદ્ય (૩૭.૩૩%), લેખન (૩૬.૬૬%) તથા સૌથી ઓછું વ્યાકરણ (૩૧.૩૩%) મુશ્કેલીઓ જોવા મળી હતી.

સારણી-૪.૨૯ પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓના ઉપયોગ વિશેના અભિપ્રાયો. દાહોદ

પદ્ધતિ	મોટે ભાગે		કોઈકવાર		ક્યારેય નહિ	
	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
કાવ્યગાન પદ્ધતિ	53	70.66	20	26.66	2	2.66
કથનચર્યા પદ્ધતિ	46	61.33	19	25.33	5	6.66
આગમન –નિગમન પદ્ધતિ	55	73.33	20	26.66	0	0
રસાસ્વાદ પદ્ધતિ	63	84.00	12	16.00	0	0
અન્ય(અભિનય પદ્ધતિ)	20	26.66	13	17.33	0	0

Figure-4.8

સારણી ૪.૨૯ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ જિલ્લામાં પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓના ઉપયોગ અંગે મોટે ભાગે સૌથી વધુ રસાસ્વાદ પદ્ધતિ (૮૪%), આગમન નિગમન પદ્ધતિ (૭૩.૩૩%) અને સૌથી ઓછું અન્ય જેવી કે અભિનય પદ્ધતિ (૨૬.૬૬%)નો ઉપયોગ કરવામાં આવતું હતું.

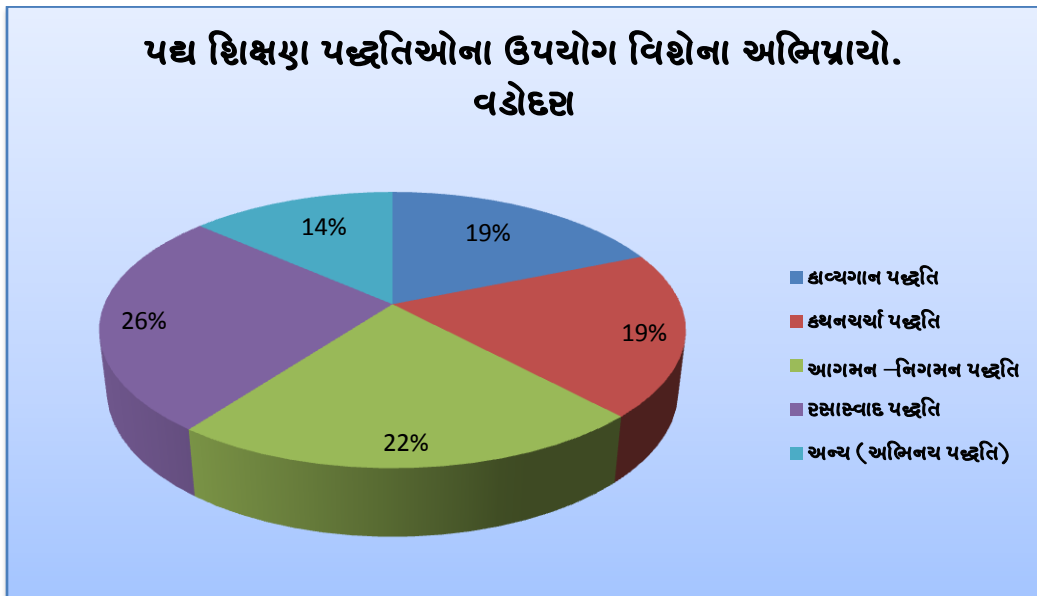
સારણી-૪.૩૦ પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓના ઉપયોગ વિશેના અભિપ્રાયો.

વડોદરા

પદ્ધતિ	મોટે ભાગે		કોઈકવાર		ક્યારેય નહિ	
	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
કાવ્યગાન પદ્ધતિ	43	57.33	30	40.00	2	2.66
કથનચર્યા પદ્ધતિ	44	58.66	21	28.00	5	6.56
આગમન –નિગમન પદ્ધતિ	51	68.00	22	29.33	2	2.66
રસાસ્વાદ પદ્ધતિ	60	80.00	14	18.66	1	1.33
અન્ય (અભિનય પદ્ધતિ)	31	41.33	38	50.66	5	6.66

સારણી ૪.૩૦ ઉપરથી જણાય છે કે વડોદરા જિલ્લામાં પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓના ઉપયોગ અંગે મોટે ભાગે સૌથી વધારે રસાસ્વાદ પદ્ધતિ (૮૦%), આગમન નિગમન પદ્ધતિ (૬૮%), કથન ચર્યા પદ્ધતિ(૫૮%) તથા સૌથી ઓછું અભિનય પદ્ધતિ (૪૧.૩૫%) જ ઉપયોગ કરવામાં આવતી હતી.

Figure-4.9

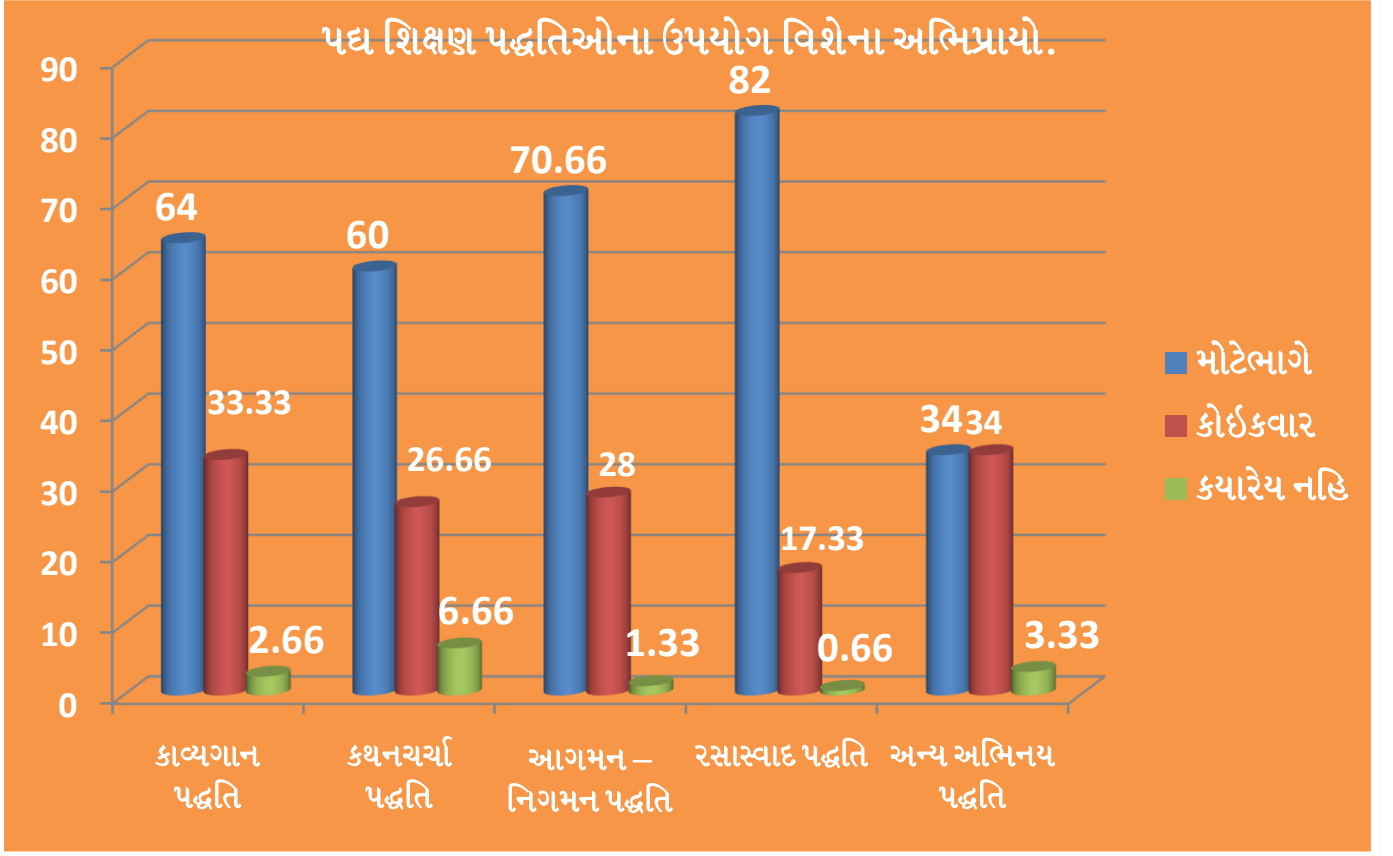

સારણી-૪.૩૧ પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓના ઉપયોગ વિશેના અભિપ્રાયો.

(વડોદરા/ દાહોદ)

પદ્ધતિ	મોટે ભાગે		કોઈકવાર		ક્યારેય નહિ	
	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
કાવ્યગાન પદ્ધતિ	96	64.00	50	33.33	4	2.66
કથનચર્યા પદ્ધતિ	90	60.00	40	26.66	10	6.66
આગમન –નિગમન પદ્ધતિ	106	70.66	42	28.00	2	1.33
રસાસ્વાદ પદ્ધતિ	123	82.00	26	17.33	1	0.66
અન્ય અભિનય પદ્ધતિ	51	34.00	51	34.00	5	3.33

Figure-4.10

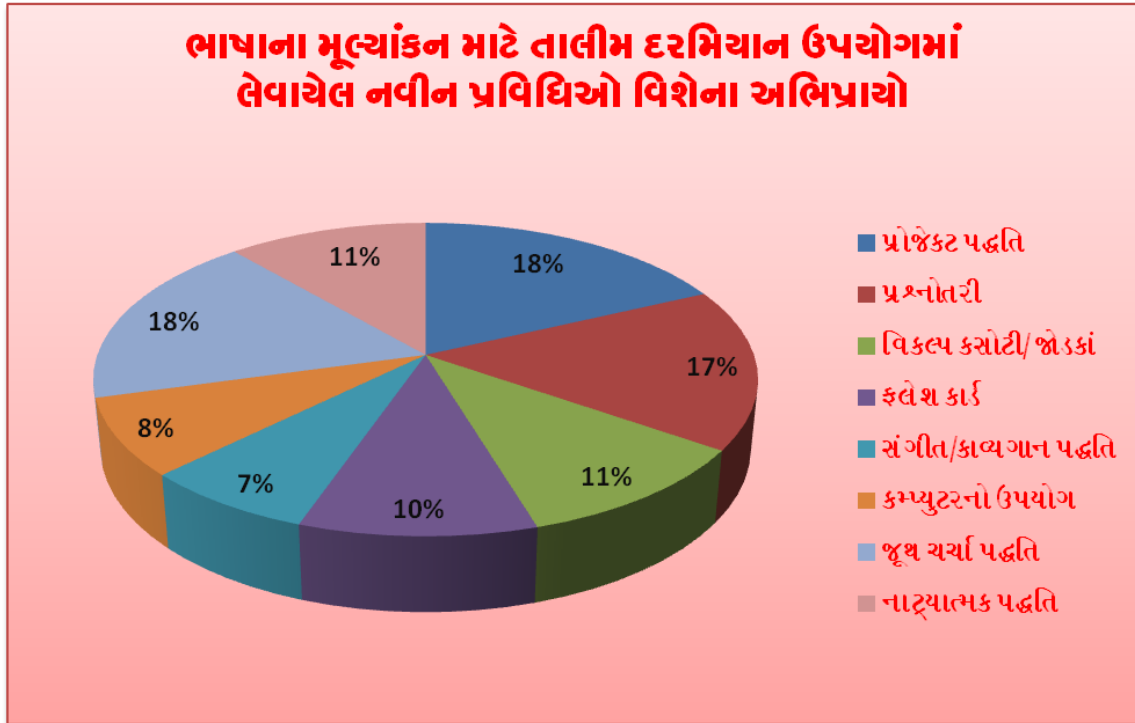

સારણી : ૪.૩૧ ઉપરથી જણાય છે કે વડોદરા / દાહોદ જિલ્લાનાં પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ સૌથી વધારે રસસ્વાદ પદ્ધતિ (૮૨%), અકાગમન નિગમન પદ્ધતિ (૭૦.૬૬%), કાવ્યગાન પદ્ધતિ (૬૪%) અને સૌથી ઓછું અભિનય પદ્ધતિ (૩૪%) ઉપયોગ કરતા હતા.

સારણી-૪.૩૨ ભાષાના મૂલ્યાંકન માટે તાલીમ દરમિયાન ઉપયોગમાં લેવાયેલ નવીન પ્રવિધિઓ વિશેના અભિપ્રાયો

ક્રમ	મૂલ્યાંકનની પ્રવિધિઓ વિશેના અભિપ્રાયો	કુલ (દાહોદ/વડોદરા)	
		સંખ્યા	ટકા
૧	પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ	27	18.00
૨	પ્રશ્નોતરી	25	16.66
૩	વિકલ્પ કસોટી/ જોડકાં	16	10.66
૪	ફ્લેશ કાર્ડ	75	10.00
૫	સંગીત/કાવ્યગાન પદ્ધતિ	11	7.33
૬	કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ	12	8.00
૭	જૂથ ચર્ચા પદ્ધતિ	27	18.00
૮	નાટ્યાત્મક પદ્ધતિ	17	11.33
	કુલ	150	100

Figure-4.11

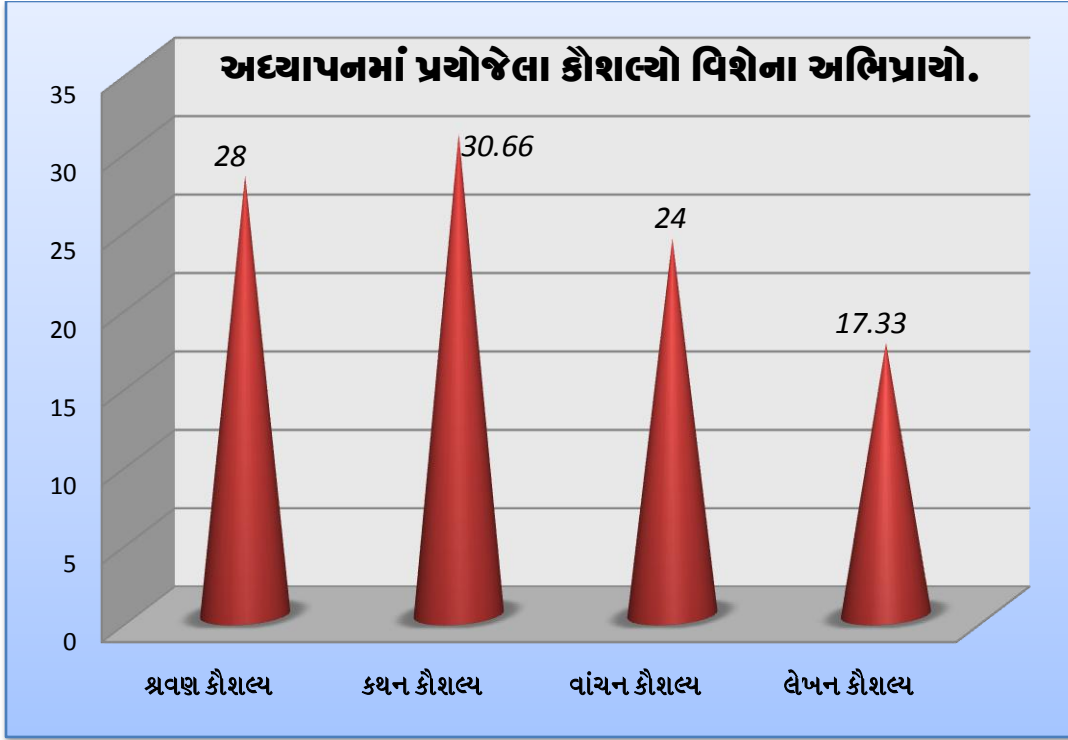

સારણી ૪.૩૨ ઉપરથી જણાય છેકે ભાષાના મૂલ્યાંકન માટે તાલીમ દરમિયાન ઉપયોગમાં લેવાયેલ નવીન પ્રવિધિઓ અંગે પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ (૧૮%), પ્રશ્નોતરી (૧૬%), વિકલ્પ કસોટી, ફ્લેશકાર્ડ (૧૦%) તથા સૌથી ઓછું મૂલ્યાંકનમાં લેવાયેલ પ્રવિધિઓમાં સંગીત/કાવ્યગાન (૭.૩૩%) તથા કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ (૮%) કરવામાં આવ્યો હતો.

સારણી-૪.૩૩ અધ્યાપનમાં પ્રયોજેલા કૌશલ્યો વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	અધ્યાપનના કૌશલ્યો	કુલ (દાહોદ/વડોદરા)	
		સંખ્યા	ટકા
૧	શ્રવણ કૌશલ્ય	42	28.00
૨	કથન કૌશલ્ય	46	30.66
૩	વાંચન કૌશલ્ય	36	24.00
૪	લેખન કૌશલ્ય	26	17.33
	કુલ	150	100

Figure-4.12

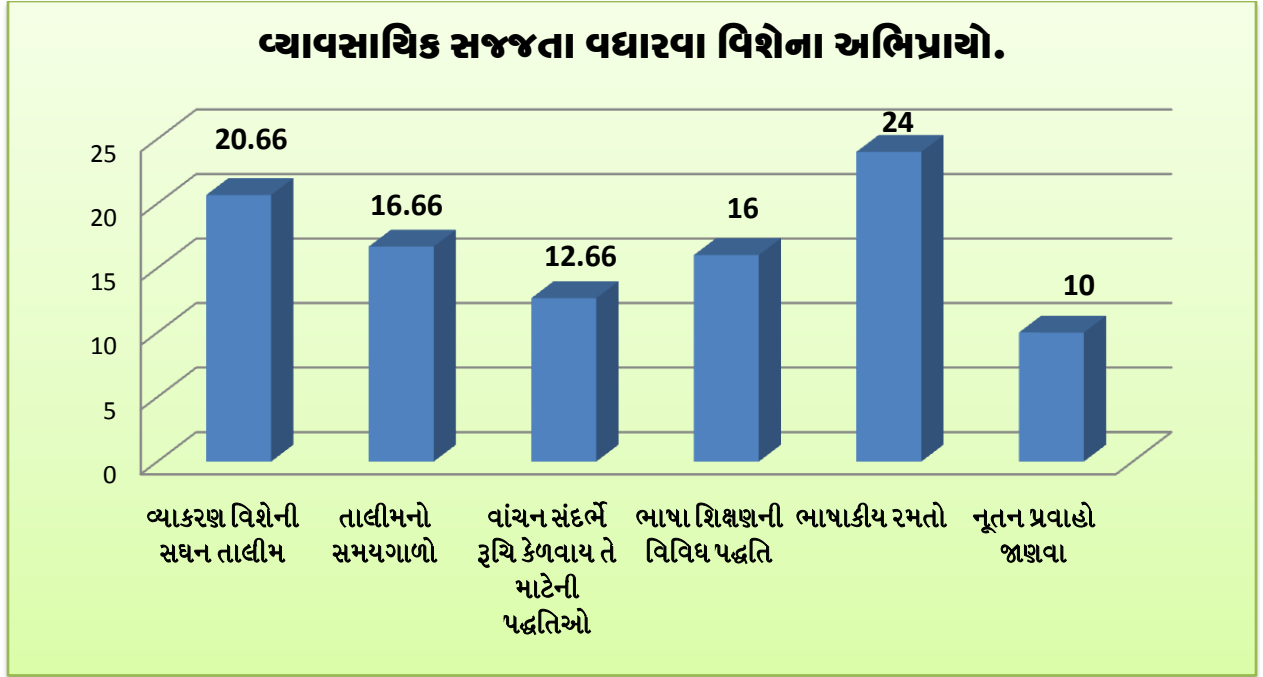

સારણી ૪.૩૩ ઉપરથી જણાય છે કે વડોદરા /દાહોદ જિલ્લામાં તાલીમ દરમ્યાન અધ્યાયનમાં પ્રયોજેલ કૌશલ્યો પૈકી સૌથી વધારે કથન કૌશલ (૩૦.૬૬%), શ્રવણ કૌશલ્ય (૨૮%), વાંચન કૌશલ્ય (૨૪%) તથા સૌથી ઓછુ લેખન કૌશલ્ય (૧૭.૩૩%) નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો.

સારણી-૪.૩૪ વ્યાવસાયિક સજ્જતા વધારવા વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	શિક્ષકની વ્યાવસાયિક સજ્જતા	કુલ (દાહોદ/વડોદરા)	
		સંખ્યા	ટકા
૧	વ્યાકરણ વિશેની સઘન તાલીમ	૩૧	૨૦.૬૬
૨	તાલીમનો સમયગાળો	૨૫	૧૬.૬૬
૩	વાંચન સંદર્ભે રૂચિ કેળવાય તે માટેની પદ્ધતિઓ	૭૯	૧૨.૬૬
૪	ભાષા શિક્ષણની વિવિધ પદ્ધતિ	૨૪	૧૬.૦૦
૫	ભાષાકીય રમતો	૩૬	૨૪.૦૦
૬	નૂતન પ્રવાહો જાણવા	૧૫	૧૦.૦૦
	કુલ	૧૫૦	૧૦૦

Figure-4.13

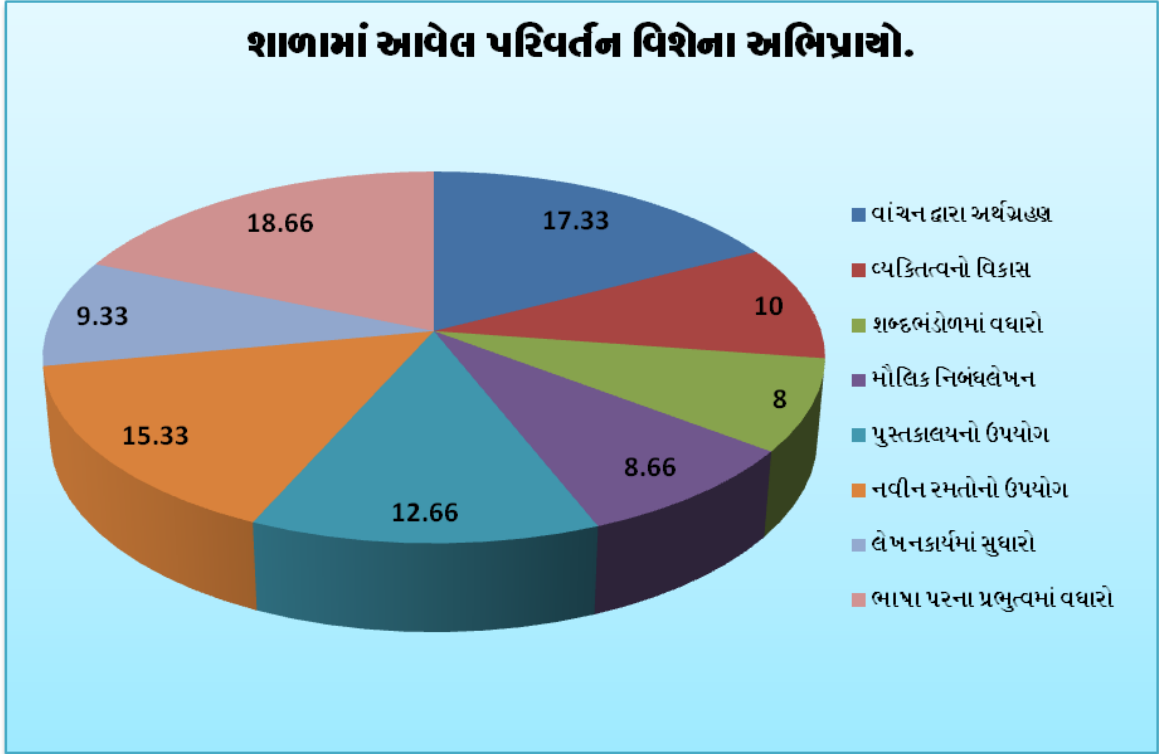

સારણી : ૪.૩૪ ઉપરથી જણાય છે કે વડોદરા / દાહોદ જિલ્લામાં શિક્ષકની વ્યાવસાયિક સવજ્જતા વધારવા માટે સૌથી વધારે ભાષાકીય રમતો વિશે તાલીમ (૨૪%), વ્યાકરણ વિશેની સઘન તાલીમ, (૨૦.૬૬%) અક્ષર સુધારણા (૧૬.૬૬), ભાષા શિક્ષણની વિવિધ પદ્ધતિઓ (૧૨.૬૬%) વિશે અભિપ્રાય આપવામાં આવ્યા હતા.

સારણી-૪.૩૫ શાળામાં આવેલ પરિવર્તન વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	શાળામાં આવેલ પરિવર્તન	કુલ (દાહોદ/વડોદરા)	
		સંખ્યા	ટકા
૧	વાંચન દ્વારા અર્થગ્રહણ	26	17.33
૨	વ્યક્તિત્વનો વિકાસ	15	10.00
૩	શબ્દભંડોળમાં વધારો	12	8.00
૪	મૌલિક નિબંધલેખન	13	8.66
૫	પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ	19	12.66
૬	નવીન રમતોનો ઉપયોગ	23	15.33
૭	લેખનકાર્યમાં સુધારો	14	9.33
૮	ભાષા પરના પ્રભુત્વમાં વધારો	28	18.66
	કુલ	150	100

Figure-4.14

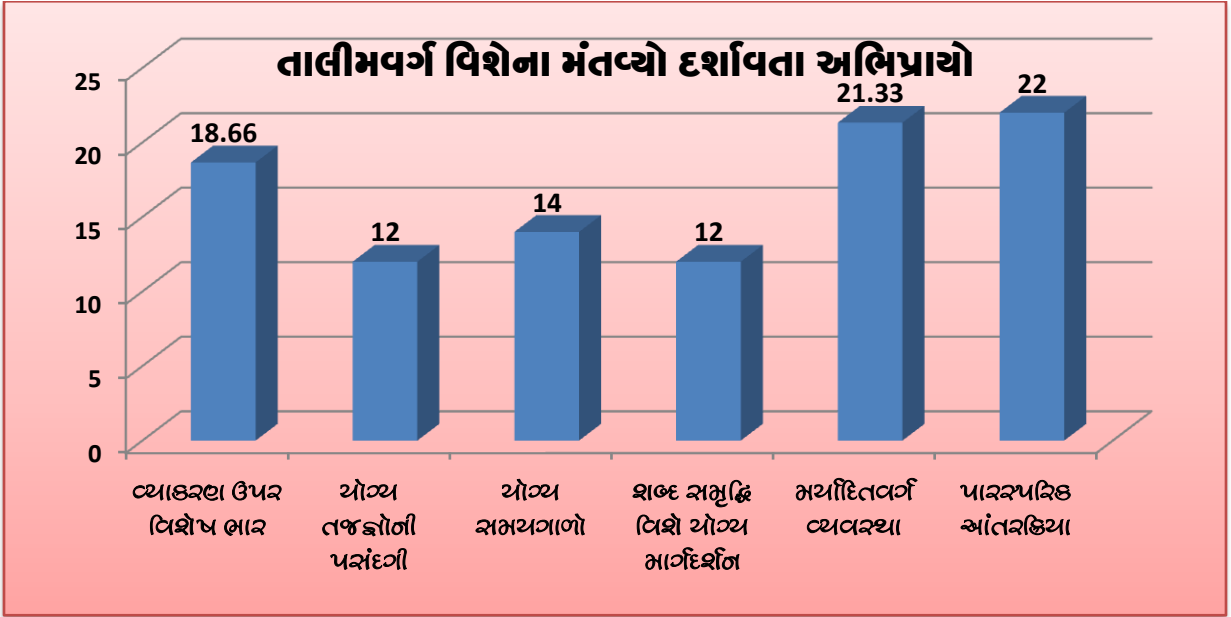

સારણી ૪.૩૫ ઉપરથી જણાય છે કે તાલીમ દ્વારા શાળામાં આવેલ પરિવર્તન વિશેના જણાવેલ નિર્દેશકોમાંથી સૌથી વધારે વાંચન દ્વારા અર્થગ્રહણ (૧૭.૩૩%), નવીન રમતોનો ઉપયોગ (૧૫.૩૩%), પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ (૧૨.૬૬%) તેમજ વ્યક્તિત્વનો વિકાસ (૧૦%) અંગે શિક્ષકોએ અભિપ્રાય આપ્યા હતા.

સારણી-૪.૩૬ તાલીમવર્ગ વિશેના મંતવ્યો દર્શાવતા અભિપ્રાયો.

ક્રમ	તાલીમવર્ગ વિશેના મંતવ્યો દર્શાવતા અભિપ્રાયો.	કુલ (દાહોદ/વડોદરા)	
		સંખ્યા	ટકા
૧	વ્યાકરણ ઉપર વિશેષ ભાર	28	18.66
૨	યોગ્ય તજજ્ઞોની પસંદગી	18	12.00
૩	યોગ્ય સમયગાળો	21	14.00
૪	શબ્દ સમૃદ્ધિ વિશે યોગ્ય માર્ગદર્શન	18	12.00
૫	મર્યાદિતવર્ગ વ્યવસ્થા	32	21.33
૬	પારસ્પરિક આંતરક્રિયા	33	22.00
	કુલ	150	100

Figure-4.15

સારણી ૪.૩૬ ઉપરથી જણાય છે કે દાહોદ / વડોદરા જિલ્લાના શિક્ષકોએ તાલીમને અસરકારક બનાવવા માટે આપવામાં આવેલ મંતવ્યો પૈકી શિક્ષકો વચ્ચે પારસ્પરિક આંતરક્રિયા (૨૨%), મર્યાદિત વર્ગવ્યવસ્થા (૨૧.૩૩%), વ્યાકરણ શિક્ષણ ઉપર વિશેષ ભાર (૧૮.૬૬%), શબ્દ સમૃદ્ધિ વિશે યોગ્ય માર્ગદર્શન (૧૨%) આ મંતવ્યો શિક્ષકો દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવ્યા હતા.

૪.૨.૨ શિક્ષકો માટેની અભિપ્રાયવલીનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન

શિક્ષકોની અભિપ્રાયવલી માટે કુલ 18 વિધાનો 150 શિક્ષકો પાસેથી પૂછવામાં આવ્યા હતા. વિગતવાર વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન અત્રે રજૂ કરવામાં આવ્યા છે.

સારણી-૪.૩૭ તાલીમવર્ગ શિક્ષકોના અભિપ્રાયો

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશતઃ સંમત	તટસ્થ	અંશતઃ અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	105	23	20	2	0	248.60
%	70	15.33	13.33	1.33	0	

સારણી- 4.37 પર જણાય છે કે 70 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 50.33 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન શૈક્ષણિક ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 248.00 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૩૮ પ્રશ્ન રજૂ કરવાની તક

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશતઃ સંમત	તટસ્થ	અંશતઃ અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	95	30	15	5	5	190.00
%	63.33	20	10	3.33	3.33	

સારણી- 4.38 પર જણાય છે કે 63.33 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 20 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન શિક્ષકોને પ્રશ્નો રજૂ કરવાની તક આપવામાં આવતી નહતી. આગળ Chi-Square Value 190.00 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૩૯ મૂંઝવતા પ્રશ્નોની ચર્ચા

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશત: સંમત	તટસ્થ	અંશત: અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	97	25	13	14	1	196.67
%	64.66	16.66	8.66	9.33	0.66	

સારણી- 4.39 પર જણાય છે કે 64.66 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 16.66% શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન મૂંઝવતા પ્રશ્નોની ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 196.67 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૪૦ સમસ્યાઓનું નિરાકરણ

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશત: સંમત	તટસ્થ	અંશત: અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	85	42	23	0	0	167.27
%	56.66	28	15.33	0	0	

સારણી- 4.40 પર જણાય છે કે 56.66 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 28 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન સમસ્યાઓનું નિરાકરણ અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 167.27 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૪૧ શિક્ષક પ્રતિભાવ

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશત: સંમત	તટસ્થ	અંશત: અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	66	33	23	18	10	63.27
%	44	22	15.33	12	6.66	

સારણી- 4.41 પર જણાય છે કે 44 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 22 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન શિક્ષક પ્રતિભાવ આપવાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 63.27 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૪૨ શૈક્ષણિક સાધનોની ઉપયોગિતા

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશતઃ સંમત	તટસ્થ	અંશતઃ અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	102	32	11	4	1	235.53
%	68	21.33	7.33	2.66	0.66	

સારણી- 4.41 પર જણાય છે કે 68 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 21.33 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન શૈક્ષણિક ચર્ચાનો અવકાસ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 235.53 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૪૩ પ્રચુકિતઓ તથા પ્રવિધિઓ

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશતઃ સંમત	તટસ્થ	અંશતઃ અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	90	44	11	3	2	189.00
%	60	29.33	7.33	2	1.33	

સારણી- 4.43 પર જણાય છે કે 60 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 29.33 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન પ્રચુકિતઓ તથા પ્રવિધિઓ ના ઉપયોગ નો અવકાસ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 189.00 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૪૪ નવા ભાષાકીય મુદ્દા

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશતઃ સંમત	તટસ્થ	અંશતઃ અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	84	35	7	24	0	146.87
%	56	23.33	4.66	16	0	

સારણી- 4.44 પર જણાય છે કે 56 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 23.33 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન નવા ભાષાકીય મુદ્દાઓની ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 146.87 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૪૫ અઘરા મુદાનું સરળીકરણ

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશત: સંમત	તટસ્થ	અંશત: અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	96	18	30	4	2	196.33
%	64	12	20	2.66	1.33	

સારણી- 4.45 પર જણાય છે કે 64 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 12 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન અઘરા મુદાનું સરળીકરણ માટે અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 196.33 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૪૬ પ્રવૃત્તિમય વાતાવરણ નિર્માણ

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશત: સંમત	તટસ્થ	અંશત: અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	95	18	19	9	9	213.10
%	63.33	12	12.66	6	4	

સારણી- 4.46 પર જણાય છે કે 63.33 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 12 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન પ્રવૃત્તિમય વાતાવરણ નિર્માણ માટે ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 213.10 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૪૭ બાળકોની શૈક્ષણિક ગુણવત્તા સુધારવા તાલીમ

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશત: સંમત	તટસ્થ	અંશત: અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	90	25	12	18	5	157.27
%	60	16.66	8	12	3.33	

સારણી- 4.47 પર જણાય છે કે 60 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 16.66 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન બાળકોની શૈક્ષણિક ગુણવત્તા સુધારવા તાલીમમાં ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 157.27 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૪૮ તાલીમમાં શીખેલ મુદ્દાઓનું અમલીકરણ

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશત: સંમત	તટસ્થ	અંશત: અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	90	24	21	10	5	158.07
%	60	16	14	6.66	3.33	

સારણી- 4.48 પર જણાય છે કે 60 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 16 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન તાલીમમાં શીખેલ મુદ્દાઓનું અમલીકરણ માટે ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 158.07 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૪૯ શાળા પર્યાવરણ

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશત: સંમત	તટસ્થ	અંશત: અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	87	44	16	2	1	175.53
%	58	29.33	10.66	1.33	0.66	

સારણી- 4.49 પર જણાય છે કે 58 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 29.33 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન શાળા પર્યાવરણ અંગે ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 175.53 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૫૦ તાલીમ કાર્યક્રમોમાં પરિવર્તન

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશત: સંમત	તટસ્થ	અંશત: અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	96	21	20	12	1	190.07
%	64	14	13.33	8	0.66	

સારણી- 4.50 પર જણાય છે કે 64% શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે ૧૪ % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન તાલીમ કાર્યક્રમોમાં પરિવર્તન માટે ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 190.07 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૫૧ તાલીમ દ્વારા શિક્ષકમાં બદલાવ

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશતઃ સંમત	તટસ્થ	અંશતઃ અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	98	28	17	6	1	207.13
%	65.33	18.66	11.33	4	0.66	

સારણી- 4.51 પર જણાય છે કે 65.33 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 18.66 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન તાલીમ દ્વારા શિક્ષકમાં બદલાવ માટે ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 207.13 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૫૨ અસરકારક તજજ્ઞો

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશતઃ સંમત	તટસ્થ	અંશતઃ અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	106	28	12	2	2	255.73
%	70.66	18.66	8	1.33	1.33	

સારણી- 4.52 પર જણાય છે કે 70.66 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 18.66 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન અસરકારક તજજ્ઞોની પસંદગી માટે ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 255.73 જે 0.01% કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૫૩ વિદ્યાર્થીઓની શૈક્ષણિક સિદ્ધિ

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશતઃ સંમત	તટસ્થ	અંશતઃ અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	81	51	14	3	1	162.27
%	54	34	9.33	2	0.66	

સારણી- 4.53 પર જણાય છે કે 54 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 34 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન વિદ્યાર્થીઓની શૈક્ષણિક સિદ્ધિ માટે ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 162.27 જે 0.01 કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને બોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

સારણી-૪.૫૪ ભાષા અધ્યાપનની અસરકારકતા

કુલ સંખ્યા	સંપૂર્ણ સંમત	અંશતઃ સંમત	તટસ્થ	અંશતઃ અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત	Chi-Square
150	94	19	29	6	2	185.93
%	62.66	12.66	19.33	4	1.33	

સારણી- 4.54 પર જણાય છે કે 62.66 % શિક્ષકો સંપૂર્ણ સંમત જ્યારે 12.66 % શિક્ષકો વિધાન સાથે અંશતા સંમત હતા. જ્યારે બીજાને તાલીમ દરમ્યાન ભાષા અધ્યાપનની અસરકારકતા માટે ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો. આગળ Chi-Square Value 185.93 જે 0.01% કક્ષાએ સાર્થક જોવા મળી. જે દર્શાવે છે કે જે શિક્ષકોને જોલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓના અભિપ્રાયોમાં તફાવત જોવા મળે છે.

૪.૨.૩ તજજ્ઞો માટેની પ્રશ્નાવલીનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન

સારણી-૪.૫૫ તજજ્ઞની પૂર્વ તૈયારી વિશેના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	05	05	100	0	0
વડોદરા	05	05	100	0	0
કુલ	10	10	100	0	0

સારણી ૪.૫૭ ઉપરથી જણાય છે કે ૧૦૦% તજજ્ઞો પૂર્વ તૈયારી કરતા હતા.

સારણી-૪.૫૬ તાલીમના હેતુઓ વિશેના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	05	05	100	0	0
વડોદરા	05	05	100	0	0
કુલ	10	10	100	0	0

સારણી ૪.૫૮ ઉપરથી જણાય છે કે ૧૦૦% તજજ્ઞો તાલીમ વર્ગ દરમ્યાન શિક્ષકો સાથે ભાષા શિક્ષણને લગતી ચર્ચા કરતા હતા.

સારણી-૪.૫૭ શૈક્ષણિક સાધનો વિશેના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	05	03	60	02	40
વડોદરા	05	03	60	02	40
કુલ	10	06	100	04	40

સારણી ૪.૫૭ ઉપરથી જણાય છે કે ૬૦% તજજ્ઞો શૈક્ષણિક સાધનોના ઉપયોગ કરતા હતા. જ્યારે ૪૦% તજજ્ઞો એ શૈક્ષણિક સાધનોનો ઉપયોગ કરતા ન હોતા.

સારણી-૪.૫૮ તાલીમવર્ગ દરમિયાન ભાષાશિક્ષણને લગતી ચર્ચા વિશેના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	05	05	100	0	0
વડોદરા	05	05	100	0	0
કુલ	10	10	100	0	0

સારણી ૪.૫૮ ઉપરથી જણાય છે કે ૧૦૦% તજજ્ઞો તાલીમ વર્ગ દરમિયાન શિક્ષકો સાથે ભાષા શિક્ષણને લગતી ચર્ચા કરતા હતા.

સારણી-૪.૫૯ તજજ્ઞને આપેલ સમય વિશેના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	05	03	60	02	40
વડોદરા	05	04	80	01	20
કુલ	10	07	70	3	30

સારણી ૪.૫૯ ઉપરથી જણાય છે કે ૭૦% તજજ્ઞો માને છે કે તજજ્ઞોને આપવામાં આવેલ સમય યોગ્ય હતો.

સારણી-૪.૬૦ તજજ્ઞની વિષય પસંદગી વિશેના અભિપ્રાયો.

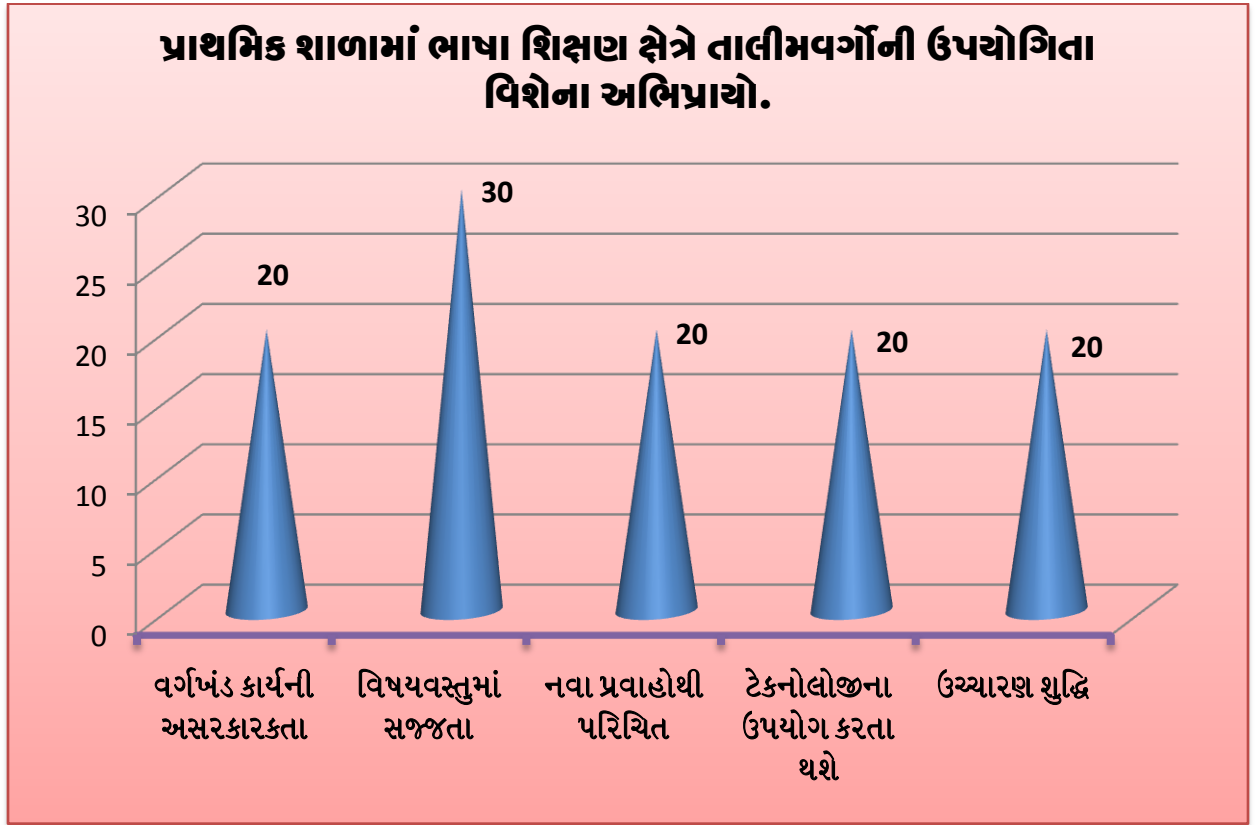
જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	05	03	60	02	40
વડોદરા	05	04	80	01	20
કુલ	10	07	70	03	30

સારણી ૪.૬૦ ઉપરથી જણાય છે કે વડોદરા જિલ્લાના ૮૦% તજજ્ઞોની વિષય પસંદગી યોગ્ય હતી. જ્યારે દાહોદ જિલ્લાના ૬૦% જ તજજ્ઞોની વિષય પસંદગી યોગ્ય હતી. જ્યારે ૩૦% તજજ્ઞોને વિષય પસંદગીનો સમય આપવામાં આવેલો નહોતો.

સારણી-૪.૬૧ પ્રાથમિક શાળામાં ભાષા શિક્ષણ ક્ષેત્રે તાલીમવર્ગોની ઉપયોગિતા વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	તાલીમવર્ગોની ઉપયોગિતા	સંખ્યા	ટકા
૧.	વર્ગખંડ કાર્યની અસરકારકતા	02	20
૨.	વિષયવસ્તુમાં સજ્જતા	03	30
૩.	નવા પ્રવાહોથી પરિચિત	02	20
૪.	ટેકનોલોજીના ઉપયોગ કરતા થશે	01	20
૫.	ઉચ્ચારણ શુદ્ધિ	02	20
	કુલ	10	100

Figure-4.16

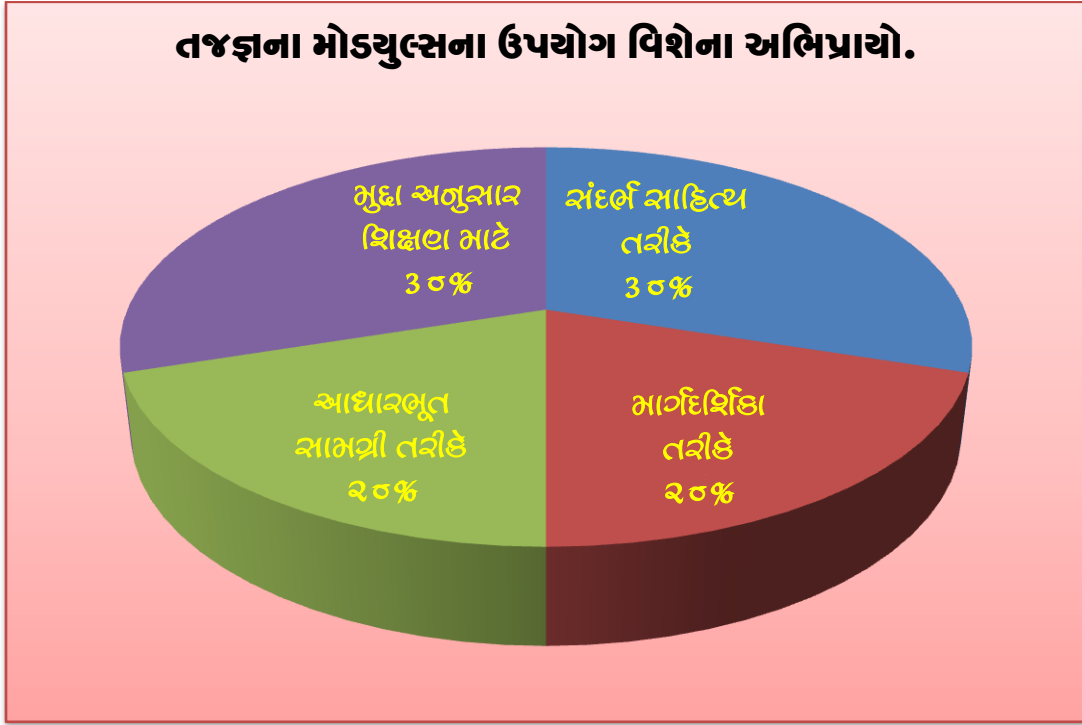
સારણી ૪.૬૧ ઉપરથી જણાય છે કે પ્રાથમિક શિક્ષણ અને ભાષા શિક્ષણ ક્ષેત્રે તાલીમ વર્ગોની ઉપયોગિતા વિશે તજજ્ઞોના મતાનુસાર વિષય વસ્તુમાં સજ્જતા (૩૦%), વર્ગખંડ કાર્યની અસરકારકતા (૨૦%), ઉચ્ચારણ શુદ્ધિ (૨૦%), તેમજ શિક્ષકો ટેકનોલોજીના ઉપયોગ કરતા થશે (૨૦%) એવો અભિપ્રાય આપ્યા હતા.

સારણી-૪.૬૨ તજજ્ઞના મોડ્યુલ્સના ઉપયોગ વિશેના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	મોડ્યુલ્સના ઉપયોગ	સંખ્યા	ટકા
૧.	સંદર્ભ સાહિત્ય તરીકે	૦૩	૩૦
૨.	માર્ગદર્શિકા તરીકે	૦૨	૨૦
૩.	આધારભૂત સામગ્રી તરીકે	૦૨	૨૦
૪.	મુદ્દા અનુસાર શિક્ષણ માટે	૦૩	૩૦
	કુલ	૧૦	૧૦૦

Figure-4.17

સારણી ૪.૬૨ ઉપરથી જણાય છે કે મોડ્યુલ્સના ઉપયોગ વિશે (૩૦%) સંદર્ભ સાહિત્ય તરીકે (૨૦%) મુદ્દા અનુસાર શિક્ષણ માટે (૨૦%) તથા આધારભૂત સામગ્રી તરીકે માર્ગદર્શિકા તરીકે ઉપયોગ કરતા હતા.

સારણી-૪.૬૩ તજજ્ઞ દ્વારા શિક્ષકોને તાલીમમાં આવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવા વિશેના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	05	04	80	01	20
વડોદરા	05	06	80	01	20
કુલ	10	10	100	02	20

સારણી ૪.૬૩ ઉપરથી જણાય છે કે ૮૦% તજજ્ઞો શિક્ષકોને તાલીમમાં આવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરેલ હતા.

સારણી-૪.૬૪ તાલીમ સાહિત્યની પૂરતા પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધતા વિશેના તજજ્ઞના અભિપ્રાયો.

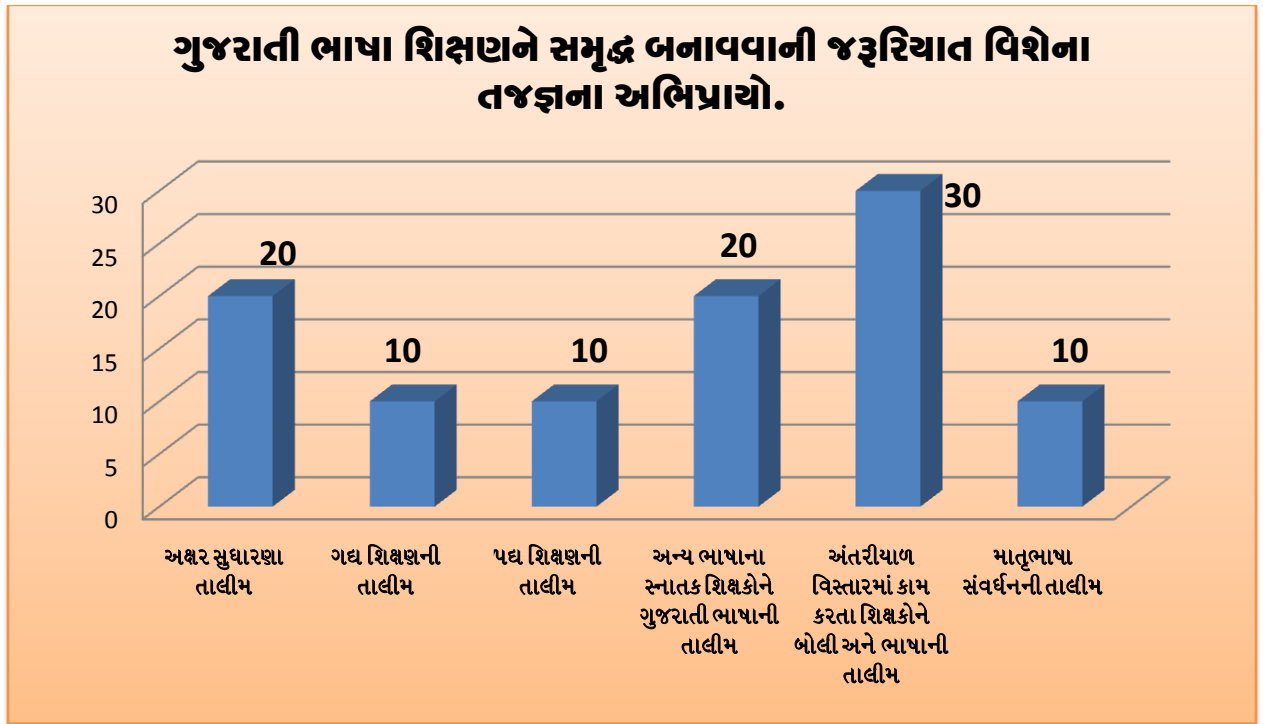
જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	05	03	60	02	40
વડોદરા	05	04	80	01	20
કુલ	10	07	70	03	30

સારણી ૪.૬૪ ઉપરથી જણાય છે કે ૭૦% તજજ્ઞોના મતાનુસાર તાલીમ સાહિત્ય પૂરતા પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવતા હતા.

સારણી-૪.૬૫ ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણને સમૃદ્ધ બનાવવાની જરૂરિયાત વિશેના તજજ્ઞના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	ભાષા શિક્ષણને સમૃદ્ધ બનાવવા તાલીમવર્ગો પ્રયોજી શકાય	સંખ્યા	ટકા
૧.	અક્ષર સુધારણા તાલીમ	૦૨	૨૦
૨.	ગદ્ય શિક્ષણની તાલીમ	૦૧	૧૦
૩.	પદ્ય શિક્ષણની તાલીમ	૦૧	૧૦
૪.	અન્ય ભાષાના સ્નાતક શિક્ષકોને ગુજરાતી ભાષાની તાલીમ	૦૨	૨૦
૫.	અંતરીયાળ વિસ્તારમાં કામ કરતા શિક્ષકોને બોલી અને ભાષાની તાલીમ	૦૩	૩૦
૬.	માતૃભાષા સંવર્ધનની તાલીમ	૦૧	૧૦
	કુલ	૧૦	૧૦૦

Figure-4.18

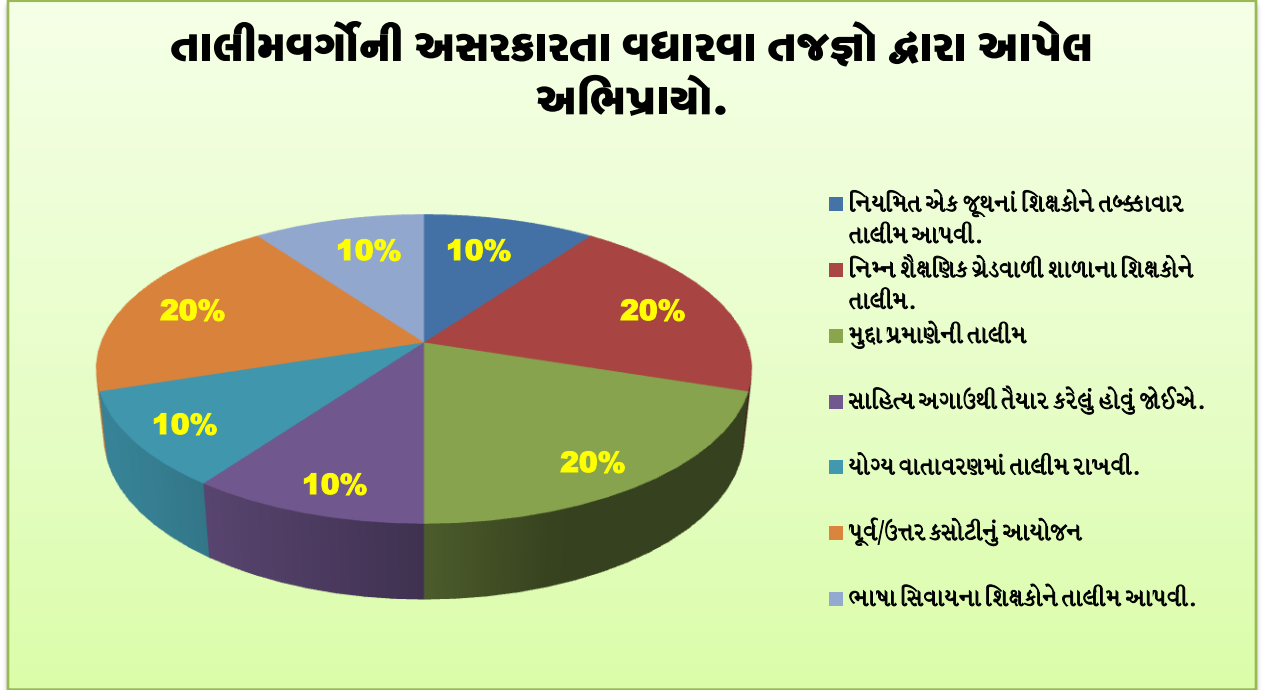

સારણી ૪.૬૫ ઉપરથી જણાય છે કે ભાષા શિક્ષણ ને સમૃદ્ધ બનાવવા તાલીમ વર્ગો પૈકી અક્ષર સુધારણા તાલીમ (૨૦%), અંતરીયાળ વિસ્તારમાં કામ કરતા શિક્ષકોને બોલી અને ભાષાની તાલીમ (૩૦%), અન્ય ભાષાના સ્થાનિક શિક્ષકોને ગુજરાતી ભાષાની તાલીમ (૨૦%), ગદ્ય-પદ્ય શિક્ષણની તાલીમ તથા માતૃભાષા સંવર્ધનની તાલીમ (૧૦%) કરવા માટે અભિપ્રાય આપ્યા હતા.

સારણી-૪.૬૬ તાલીમવર્ગોની અસરકારતા વધારવા તજજ્ઞો દ્વારા આપેલ અભિપ્રાયો.

ક્રમ	તાલીમવર્ગોની અસરકારકતા વધારવા માટેનાં મંતવ્યો	સંખ્યા	ટકા
૧.	નિયમિત એક જૂથનાં શિક્ષકોને તબક્કાવાર તાલીમ આપવી.	01	10
૨.	નિમ્ન શૈક્ષણિક ગ્રેડવાળી શાળાના શિક્ષકોને તાલીમ.	02	20
૩.	મુદ્દા પ્રમાણેની તાલીમ	02	20
૪.	સાહિત્ય અગાઉથી તૈયાર કરેલું હોવું જોઈએ.	01	10
૫.	યોગ્ય વાતાવરણમાં તાલીમ રાખવી.	01	10
૬.	પૂર્વ/ઉત્તર કસોટીનું આયોજન	02	20
૭.	ભાષા સિવાયના શિક્ષકોને તાલીમ આપવી.	01	10
	કુલ	10	100

Figure-4.19

સારણી ૪.૬૬ ઉપરથી જણાય છે કે તજજ્ઞોએ તાલીમ વર્ગોની અસરકારકતા વધારવા માટે મુદ્દા પ્રમાણેની તાલીમ (૨૦%), પૂર્વ-ઉત્તર કસોટીનું આયોજન (૨૦%), નિમ્ન ગ્રેડવાળી શાળાના શિક્ષકોને તાલીમ (૨૦%), સાહિત્ય અગાઉથી તૈયાર કરેલું હોવું જોઈએ તેવા અભિપ્રાયો આપ્યા હતા.

૪.૨.૪ તાલીમ ભવનનાં વ્યાખ્યાતાઓ માટેની પ્રશ્નાવલીનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન

સારણી-૪.૬૭ પ્રાથમિક શિક્ષણ અને ભાષા શિક્ષણની ઉપયોગિતા વિશેના તાલીમ ભવનના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	10	07	70	03	30
વડોદરા	10	08	80	02	20
કુલ	20	15	75	05	25

સારણી ૪.૬૭ ઉપરથી જણાય છે કે ૭૫% તાલીમ ભવનના વ્યાખ્યાતાઓ પ્રાથમિક શિક્ષણ અને ભાષા શિક્ષણની ઉપયોગિતા વિશે પોતાના અભિપ્રાયો વ્યક્ત કર્યા હતા.

સારણી-૪.૬૮ નવા પ્રવાહોને પહોંચીવળવા તાલીમ વર્ગોની સક્ષમતા વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	10	07	70	03	30
વડોદરા	10	07	70	03	30
કુલ	20	14	40	06	30

સારણી ૪.૬૮ ઉપરથી જણાય છે કે નવા પ્રવાહોને પહોંચીવળવા માટે તાલીમવર્ગો હોવા જોઈએ. તેવું ૭૦% વ્યાખ્યાતાઓએ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યા હતા.

સારણી-૪.૬૯ ભાષા શિક્ષણની અધ્યાપન પદ્ધતિઓમાં નવીનતા વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	10	07	70	03	30
વડોદરા	10	09	90	01	10
કુલ	20	16	80	04	20

સારણી ૪.૬૯ ઉપરથી જણાય છે કે ૮૦% વ્યાખ્યાતાઓને તાલીમ વર્ગોમાં અધ્યાપન પદ્ધતિઓમાં નવીનતા જોવા મળી હતી.

સારણી-૪.૭૦ ભાષા શિક્ષણ માટે ICT ના ઉપયોગ વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

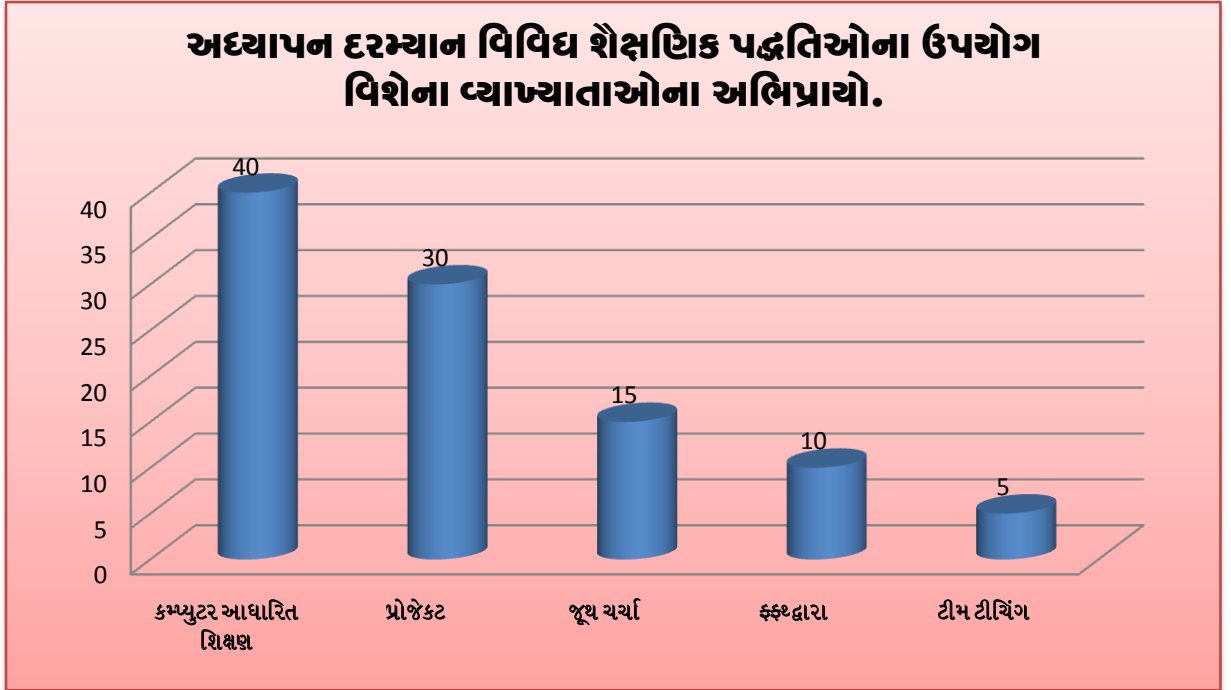
જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	10	06	60	04	40
વડોદરા	10	07	70	03	30
કુલ	20	13	65	07	35

સારણી ૪.૭૦ ઉપરથી જણાય છે કે ભાષા શિક્ષણ માટે આઈ.સી.ટી. (ઇન્ફોર્મેશન કમ્યુનિકેશન ટેકનોલોજી) નો ઉપયોગ તાલીમ વર્ગોમાં ૬૫% કરવામાં આવતા હતા. તેવું માનતા હતા.

સારણી-૪.૭૧ અધ્યાપન દરમ્યાન વિવિધ શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓના ઉપયોગ વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	વિવિધ શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓના વિનિયોગ	સંખ્યા	ટકા
૧.	કમ્પ્યુટર આધારિત શિક્ષણ	૦૮	૪૦
૨.	પ્રોજેક્ટ	૦૬	૩૦
૩.	જૂથ ચર્ચા	૦૩	૧૫
૪.	PPT દ્વારા	૦૨	૧૦
૫.	ટીમ ટીચિંગ	૦૧	૦૫
	કુલ	૨૦	૧૦૦

Figure-4.20

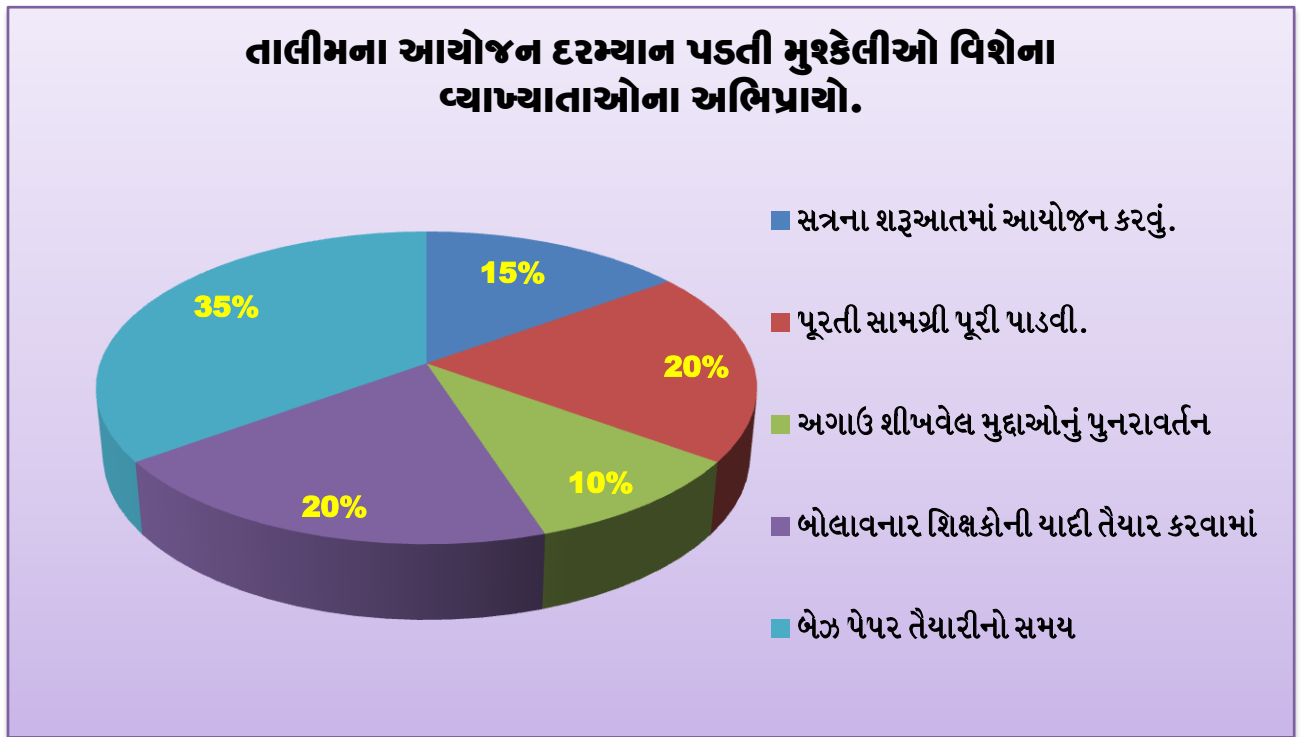

સારણી ૪.૭૧ ઉપરથી જણાય છે કે અધ્યાપન દરમ્યાન વિવિધ શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓનો જેવી કે કમ્પ્યુટર આધારિત શિક્ષણ પદ્ધતિ (૪૦%), પ્રોજેક્ટ (૩૦%), જૂથ ચર્ચા (૧૫%) તથા પી.પી.ટી. દ્વારા (૧૦%) ઉપયોગ થતો જોવા મળ્યો હતો.

સારણી-૪.૭૨ તાલીમના આયોજન દરમ્યાન પડતી મુશ્કેલીઓ વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	તાલીમવર્ગના આયોજન દરમ્યાન પડતી મુશ્કેલીઓ	સંખ્યા	ટકા
૧.	સત્રના શરૂઆતમાં આયોજન કરવું.	03	15
૨.	પૂરતી સામગ્રી પૂરી પાડવી.	04	20
૩.	અગાઉ શીખવેલ મુદ્દાઓનું પુનરાવર્તન	02	10
૪.	બોલાવનાર શિક્ષકોની યાદી તૈયાર કરવામાં	04	20
૫.	બેઝ પેપર તૈયારીનો સમય	07	35
	કુલ	20	100

Figure-4.21

સારણી ૪.૭૨ ઉપરથી જણાય છે કે તાલીમ વર્ગના આયોજન દરમ્યાન પડતી મુશ્કેલીઓ પૈકી બેઝ પેપર તૈયારીનો સમય (૩૫%) પૂરતી સામગ્રી પૂરી પાડવી(૨૦%), તાલીમનું આયોજન સત્રની શરૂઆતમાં કરવું (૧૫%) તેમજ અગાઉ શીખવેલ મુદ્દાઓનું પુનરાવર્તન (૧૦%) થવું જોઈએ તેવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યા હતા.

સારણી-૪.૭૩ તાલીમ દરમ્યાન શિક્ષકોના સહકાર વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	10	08	80	02	20
વડોદરા	10	08	80	02	20
કુલ	20	10	50	04	20

સારણી ૪.૭૩ ઉપરથી જણાય છે કે ૮૦% શિક્ષકોના તાલીમ દરમ્યાન સહકાર મળે છે તેવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યા હતા.

સારણી-૪.૭૪ તાલીમવર્ગ દરમ્યાન શિક્ષકો સાથે વિચાર-વિમર્શ વિશે વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	10	07	70	03	30
વડોદરા	10	08	80	02	20
કુલ	20	15	75	05	25

સારણી ૪.૭૪ ઉપરથી જણાય છે કે ૭૫% શિક્ષકો દ્વારા તાલીમ, વર્ગ દરમ્યાન એક બીજા સાથે વિચાર – વિમર્શ કરવામાં આવતા હતા.

સારણી-૪.૭૫ શિક્ષકોને તેમના પ્રશ્નો રજૂ કરવાની તક વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	10	08	80	02	20
વડોદરા	10	09	90	01	10
કુલ	20	17	85	03	15

સારણી ૪.૭૫ ઉપરથી જણાય છે કે ૮૫% વ્યાખ્યાતાઓ માને છે કે શિક્ષકોને તેમના પ્રશ્નો રજૂ કરવાની તક આપવામાં આવતી હતી.

સારણી-૪.૭૬ તજજ્ઞોની પસંદગી કરવામાં પડતી મુશ્કેલીઓ વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	10	06	60	04	40
વડોદરા	10	08	80	02	20
કુલ	20	14	70	06	30

સારણી ૪.૭૬ ઉપરથી જણાય છે કે ૭૦% વ્યાખ્યાતાઓ જણાવે છે કે તજજ્ઞોની પસંદગી કરવામાં કોઈ મુશ્કેલીઓ પડતી ન હતી. જ્યારે ૩૦% નું માનવું છે કે મુશ્કેલીઓ પડતી હતી.

સારણી-૪.૭૭ તજજ્ઞોની સજ્જતા વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	10	06	60	04	40
વડોદરા	10	06	60	04	40
કુલ	20	12	60	08	40

સારણી ૪.૭૭ ઉપરથી જણાય છે કે ૭૦% વ્યાખ્યાતાઓ જણાવે છે કે તાલીમ વર્ગ માટે તજજ્ઞોની સજ્જતા જોવા મળી હતી.

સારણી-૪.૭૮ તાલીમવર્ગમાં જે તાલીમ આપવાની હોય છે તે વિશે મેળવેલ જ્ઞાન તાલીમ અંગે વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	10	07	70	03	30
વડોદરા	10	08	80	02	20
કુલ	20	15	75	05	25

સારણી ૪.૭૮ ઉપરથી જણાય છે કે ૭૫% વ્યાખ્યાતાઓના મતાનુસાર તાલીમ વર્ગમાં જે તાલીમ આપવાની હોય છે તે વિશે મેળવેલ જ્ઞાનનો ઉપયોગ વર્ગખંડમાં કરવામાં આવતા હતા.

સારણી-૪.૭૯ આવતા તજજ્ઞો દ્વારા ઉપયોગમાં લેવાયેલ શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ વિશે વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	10	06	60	04	40
વડોદરા	10	06	60	04	40
કુલ	20	12	60	08	40

સારણી ૪.૭૯ ઉપરથી જણાય છે કે ૭૦% વ્યાખ્યાતાઓના મતાનુસાર તજજ્ઞો દ્વારા શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ ઉપયોગમાં લેવામાં આવતી હતી.

સારણી-૪.૮૦ તાલીમવર્ગના હેતુઓની સિદ્ધિ વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

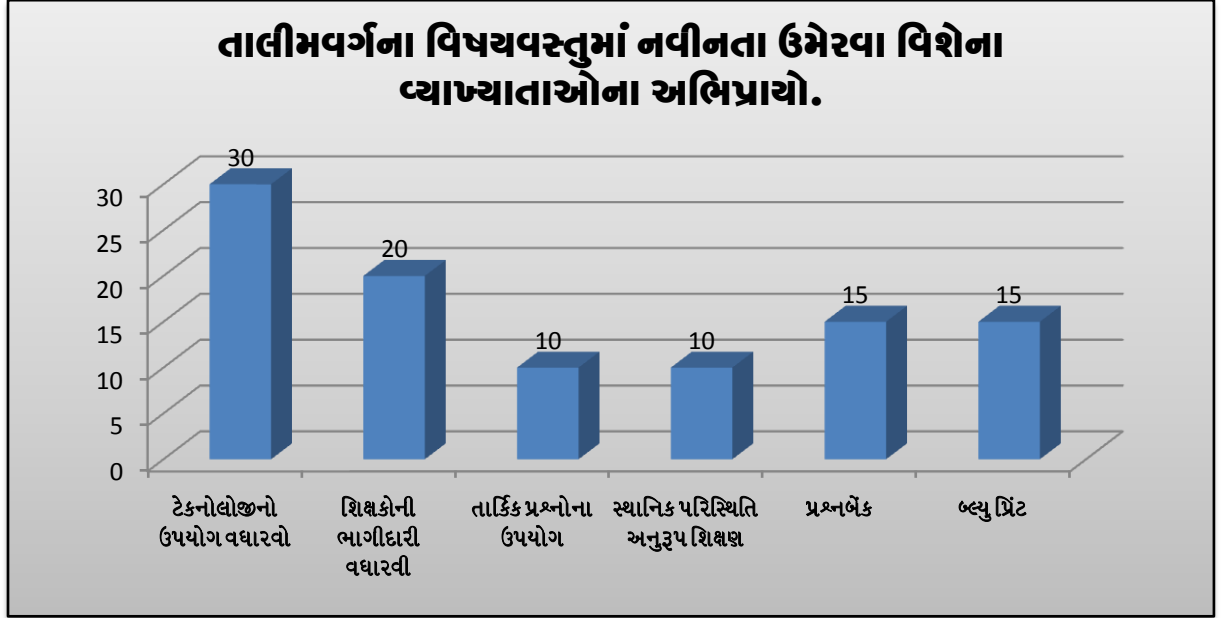
જિલ્લો	કુલ સંખ્યા	હા		ના	
		સંખ્યા	ટકા	સંખ્યા	ટકા
દાહોદ	10	07	70	03	30
વડોદરા	10	08	80	02	20
કુલ	20	15	75	05	25

સારણી ૪.૮૦ ઉપરથી જણાય છે કે ૭૫% વ્યાખ્યાતાઓ માને છે તાલીમ વર્ગોના હેતુઓ સિદ્ધ થયા હતા.

સારણી-૪.૮૧ તાલીમવર્ગના વિષયવસ્તુમાં નવીનતા ઉમેરવા વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	નવીનતા ઉમેરવાની જરૂરિયાત	સંખ્યા	ટકા
૧.	ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ વધારવો	૦૬	૩૦
૨.	શિક્ષકોની ભાગીદારી વધારવી	૦૪	૨૦
૩.	તાર્કિક પ્રશ્નોના ઉપયોગ	૦૨	૧૦
૪.	સ્થાનિક પરિસ્થિતિ અનુરૂપ શિક્ષણ	૦૨	૧૦
૫.	પ્રશ્નબેંક	૦૩	૧૫
૬.	બ્લ્યુ પ્રિંટ	૦૩	૧૫
	કુલ	૨૦	૧૦૦

Figure-4.22

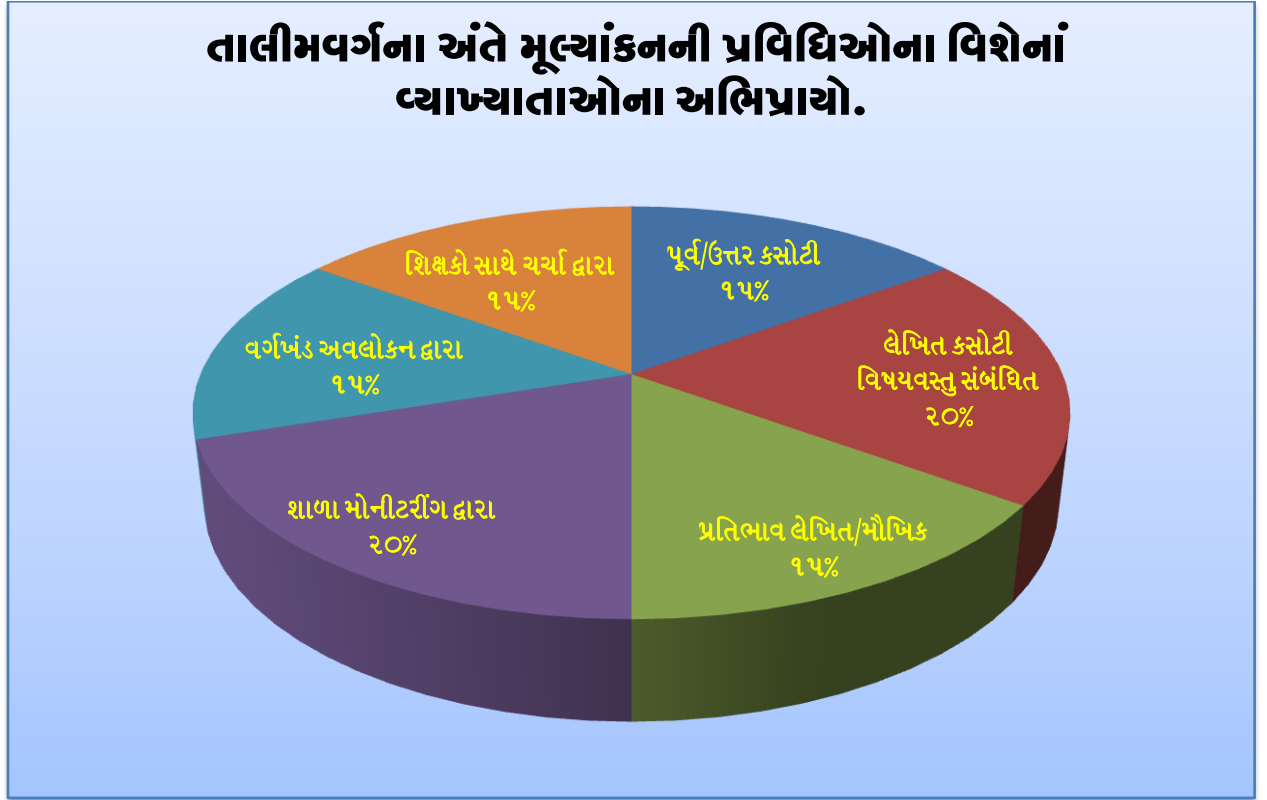

સારણી ૪.૮૧ ઉપરથી જણાય છે કે તાલીમ વર્ગોમાં ટેકનોલોજી નો ઉપયોગ (૩૦%), શિક્ષકોની ભાગીદારી વધારવી (૨૦%), પ્રશ્નબેંક, બ્લ્યુ પ્રિંટ (૧૫%), તાર્કિક પ્રશ્નોના ઉપયોગ તેમજ સ્થાનિક પરિસ્થિતિ અનુરૂપ શિક્ષણ (૧૦%) ની જરૂરિયાત વિશે અભિપ્રાયો વ્યક્ત કર્યા હતા.

સારણી-૪.૮૨ તાલીમવર્ગના અંતે મૂલ્યાંકનની પ્રવિધિઓના વિશેનાં વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	મૂલ્યાંકનની પ્રવિધિઓ	સંખ્યા	ટકા
૧.	પૂર્વ/ઉત્તર કસોટી	૦૩	૩૦
૨.	લેખિત કસોટી વિષયવસ્તુ સંબંધિત	૦૪	૪૦
૩.	પ્રતિભાવ લેખિત/મૌખિક	૦૩	૩૦
૪.	શાળા મોનીટરીંગ દ્વારા	૦૪	૪૦
૫.	વર્ગખંડ અવલોકન દ્વારા	૦૩	૩૦
૬.	શિક્ષકો સાથે ચર્ચા દ્વારા	૦૩	૩૦
	કુલ	૨૦	૧૦૦

Figure-4.23

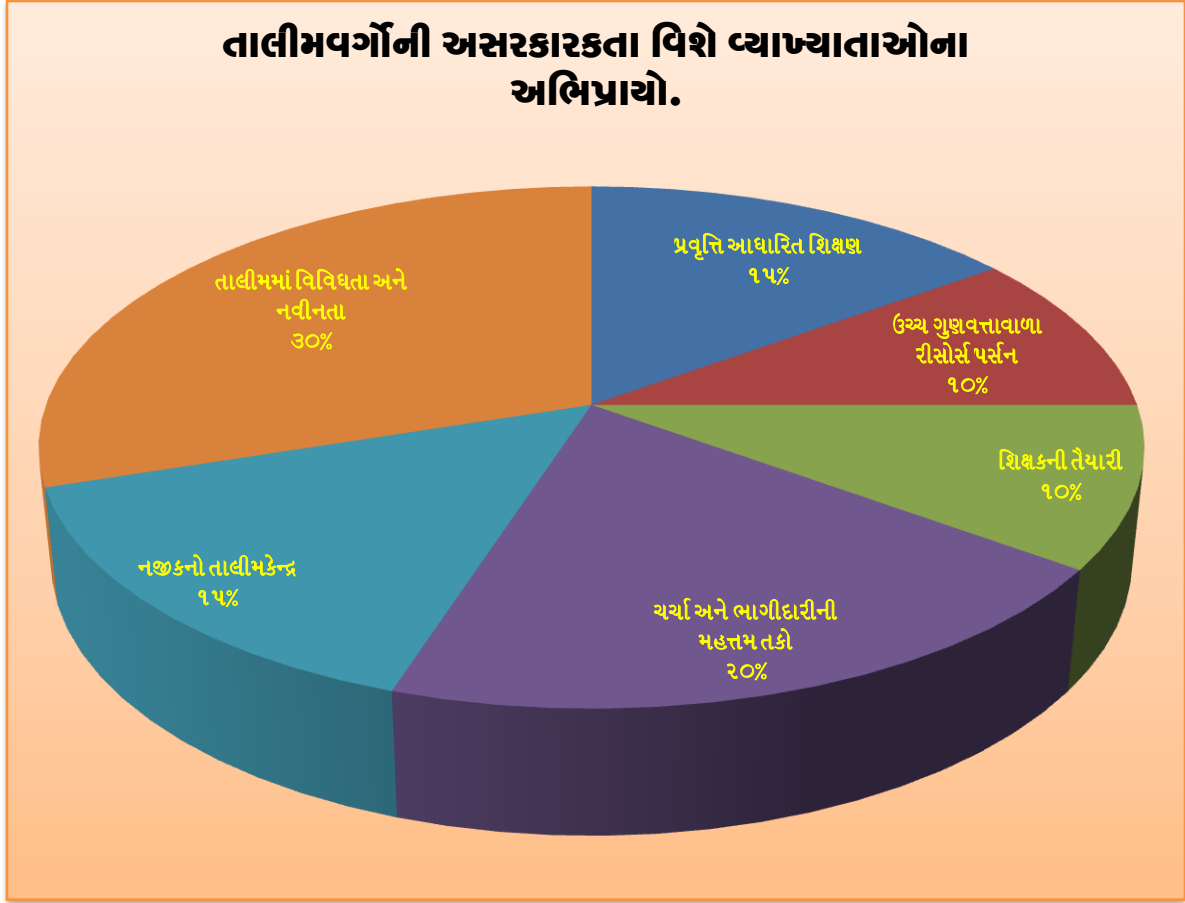

સારણી ૪.૮૨ ઉપરથી જણાય છે કે તાલીમ વર્ગના અંતે કેટલીક મૂલ્યાંકનની પ્રવિધિઓના ઉપયોગ કરવામાં આવેલ હતો. પૂર્વ/ઉત્તર કસોટી (૩૦%), વિષયવસ્તુ સંબંધિત લેખિત કસોટી (૪૦%) શાળા મોનીટરીંગ દ્વારા (૪૦%), વર્ગખંડ અવલોકન દ્વારા શિક્ષકો સાથે ચર્ચા દ્વારા (૩૦%) તેવો અભિપ્રાય વ્યાખ્યાતાઓએ વ્યક્ત કર્યા હતા.

સારણી-૪.૮૩ તાલીમવર્ગોની અસરકારકતા વિશે વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	તાલીમ ની અસરકારકતા	સંખ્યા	ટકા
૧.	પ્રવૃત્તિ આધારિત શિક્ષણ	૦૩	૩૦
૨.	ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળા રીસોર્સ પર્સન	૦૨	૨૦
૩.	શિક્ષકની તૈયારી	૦૨	૨૦
૪.	ચર્ચા અને ભાગીદારીની મહત્તમ તકો	૦૪	૪૦
૫.	નજીકનો તાલીમકેન્દ્ર	૦૩	૩૦
૬.	તાલીમમાં વિવિધતા અને નવીનતા	૦૬	૬૦
	કુલ	૨૦	૧૦૦

Figure-4.24

સારણી ૪.૮૩ ઉપરથી જણાય છે કે તાલીમ વર્ગોની અસરકારકતા વધારવા માટે પ્રવૃત્તિ આધારિત શિક્ષણ (૩૦%), ચર્ચા અને ભાગીદારીની મહત્તમ તકો (૪૦%), તાલીમનાં વિવિધતા અને નવીનતા (૬૦%), નજીકનો તાલીમ કેન્દ્ર (૩૦%) તેમજ શિક્ષકની તૈયારી (૨૦%) હોવી જોઈએ તેવો વ્યાખ્યાતાઓએ અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યા હતા.

સારણી-૪.૮૪ તાલીમવર્ગોનાં ઉપયોગમાં લેવાયેલ શૈક્ષણિક સાધનો વિશેના વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	શૈક્ષણિક સાધનોના ઉપયોગ	સંખ્યા	ટકા
૧.	મુદ્દાને અનુરૂપ	૦૪	૨૦
૨.	સંદર્ભ સાહિત્ય	૦૩	૧૫
૩.	ઓડિયો-વિડીયો	૦૩	૧૫
૪.	ચાર્ટ, ચિત્રો, મોડેલ	૦૫	૨૫
૫.	સ્માર્ટ બોર્ડ	૦૨	૧૦
૬.	વ્હાઈટ બોર્ડ	૦૩	૧૫
	કુલ	૨૦	૧૦૦

Figure-4.25

સારણી ૪.૮૪ ઉપરથી જણાય છે કે તાલીમવર્ગો માં લેવાયેલ શૈક્ષણિક સાધનો પૈકી ચાર્ટ, ચિત્રો મોડેલ (૨૫%), ઓડિયો વિડીયો, સંદર્ભ સાહિત્ય (૧૫%), મુદ્દાને અનુરૂપ સાધનો (૨૦%) ઉપયોગમાં લેવામાં આવેલ હતા.

સારણી-૪.૮૫ શૈક્ષણિક કાર્યને લગતા પ્રશ્નો ઉકેલવા સંદર્ભે વ્યાખ્યાતાઓના અભિપ્રાયો.

ક્રમ	શૈક્ષણિક પ્રશ્નો ઉકેલવા સંદર્ભે	સંખ્યા	ટકા
૧.	મુદાને અનુરૂપ	૦૪	૨૦
૨.	શૈક્ષણિક આદાન-પ્રદાન	૦૩	૧૫
૩.	વર્ગખંડની વિવિધતાઓ ધ્યાનમાં રાખવી	૦૩	૧૫
૪.	ભાષા શિક્ષણની પ્રયોગ શાળાન ઉપયોગ	૦૫	૨૫
૫.	પારસ્પરિક આદાન-પ્રદાન અને ચર્ચા	૦૫	૨૫
	કુલ	૨૦	૧૦૦

Figure-4.26

સારણી ૪.૮૫ ઉપરથી જણાય છે કે શૈક્ષણિક કાર્યને લગતા પ્રશ્નો ઉકેલવા માટે પારસ્પરિક આદાન-પ્રદાન અને ચર્ચા (૨૫%), ભાષા પ્રયોગશાળાના ઉપયોગ (૨૫%), મુદ્દાને અનુરૂપ માર્ગદર્શન (૨૦%), તેમજ પારસ્પરિક આદાન-પ્રદાન (૧૫%) વગેરેનો ઉપયોગ જોવા મળેલ હતો.

પ્રકરણ – ૫
તારણો અને સુચનો
(Findings and Suggestions)

પ્રકરણ – ૫

તારણો અને સૂચનો

૫.૧ પ્રસ્તાવના:-

આ પહેલાનાં પ્રકરણમાં શિક્ષકો માટેની પ્રશ્નાવલીમાં અભિપ્રાયોનું, શિક્ષકો માટેની પરશેપસન સ્કેલ, તજજ્ઞ માટેની પ્રશ્નાવલી તથા તાલીમભવનમાં વ્યાખ્યાતાઓ માટેની પ્રશ્નાવલીનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન કરવામાં આવ્યું હતું. તેને આધારે આ પ્રકરણમાં સંશોધનનાં તારણો, ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણની તાલીમ સુધારણા માટેનાં સૂચનો તેમજ તારણોની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. આ સમગ્ર પ્રકરણને શિક્ષકોની પ્રશ્નાવલીનાં આધારે, શિક્ષકોની અભિપ્રાયવલીનાં આધારે, તજજ્ઞોની પ્રશ્નાવલીનાં આધારે તેમજ તાલીમ ભવનનાં વ્યાખ્યાતાઓની પ્રશ્નાવલીનાં આધારે મહત્વના તારણો રજૂ કરવામાં આવ્યા છે.

૫.૨ મહત્વનાં તારણો:-

૫.૨.૧ શિક્ષકોની પ્રશ્નાવલીનાં આધારે મહત્વનાં તારણો.

- દાહોદ અને વડોદરા જિલ્લાના ૮૮% શિક્ષકો સ્પષ્ટપણે માને છે કે તાલીમના હેતુઓ તાલીમના આદેશમાં દર્શાવેલા હોય છે.
- ૬૦% શિક્ષકોના મતાનુસાર તાલીમી કાર્યક્રમના મોડ્યુલ્સ બનાવવામાં તજજ્ઞોના અભિપ્રાય લેવામાં આવતો નથી.
- તાલીમ દરમિયાન ૪૭% શિક્ષકોની ભાગીદારી જોવા મળે છે. જ્યારે ૫૩% ભાગીદારી જોવા મળતી નથી.
- ૮૨% શિક્ષકો માને છે કે તાલીમી કાર્યક્રમથી ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણની ગુણવત્તા સુધરશે.
- તાલીમ દરમિયાન કથન પદ્ધતિ (૯૦%), ચર્ચા પદ્ધતિ (૭૪%) અને પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ (૭૮%) નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

- માત્ર ૫૫% શિક્ષકોના મતાનુસાર તાલીમ દરમિયાન ચર્ચાયેલ મુદ્દાઓની શિક્ષકો વચ્ચે ચર્ચા થાય છે.
- ૭૨% શિક્ષકોના મતાનુસાર ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે તાલીમની જરૂરિયાતવાળા શિક્ષકોને તાલીમમાં બોલવવામાં આવતા નથી. એટલે તાલીમની નીડ યોગ્ય રીતે જાણવામાં આવતી નથી.
- ગદ્ય શિક્ષણ માટે મોટા ભાગે પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ(૮૮%), કથન પદ્ધતિ (૮૬%) અને આગમન-નિગમન પદ્ધતિ (૭૨%) નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
- વ્યાકરણ શિક્ષણ માટે નવીનીકરણ પદ્ધતિઓ પૈકી આગમન પદ્ધતિ (૭૪%), અને પાઠ્ય-પુસ્તક પ્રણાલી પદ્ધતિ (૬૭%),નો જ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
- શિક્ષકોને ગદ્ય શિક્ષણના અધ્યાપનમાં ભાષાકીય બાબતો (૪૨%), સ્તર (૩૯%), લેખન (૩૪%) તથા વાણીનો પ્રવાહ (૨૯%)માં મુશ્કેલીઓ જોવા મળે છે.
- શિક્ષકોને ગુજરાતી ભાષાની વિશેષતાઓ પૈકી બોલીના લહેકા (૫૨%), વિવિધ અર્થો (૪૩%) તથા પરિભાષા (૨૮%) જેવી બાબતોમાં મુશ્કેલીઓ પડે છે.
- શિક્ષકો પદ્ય શિક્ષણ પદ્ધતિઓ પૈકી સૌથી ઓછું કથન ચર્ચા પદ્ધતિ (૬૦%) તથા અભિનય પદ્ધતિ (૩૪%) નો ઉપયોગ કરે છે.
- તાલીમ દરમિયાન મૂલ્યાંકનમાં લેવામાં આવતી પદ્ધતિઓ પૈકી સૌથી ઓછું કાવ્યગાન પદ્ધતિ (૭.૩૩%), કમ્પ્યુટરનો ઉપયોગ (૮૦%) જ્યારે સૌથી વધુ જૂથચર્ચા, પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ (૫૮%) તથા નાટ્યાત્મક પદ્ધતિ (૧૧.૩૩%)નો ઉપયોગ થાય છે.
- અધ્યાપનમાં પ્રયોજેલા કૌશલ્યો પૈકી સૌથી વધુ કથન કૌશલ્ય (૩૦%) તથા સૌથી ઓછું લેખન કૌશલ્ય (૧૭%) નો ઉપયોગ જોવા મળેલ છે.
- ભાષા શિક્ષકની વ્યાવસાયિક સજ્જતા વધારવા માટે વ્યાકરણની તાલીમ (૨૦.૬૬%) તથા ભાષાકીય રમતો અંગે (૨૪%)ની તાલીમની જરૂર છે.

- તાલીમના અમલીકરણ બાદ શાળામાં આવેલ પરિવર્તન પૈકી શિક્ષકો દ્વારા કરવામાં આવેલ પ્રયોગો જેવા કે લેખન સુધારણા, પુસ્તકાલયમાં સમયનો ઉપયોગ તેમજ રમતોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

૫.૨.૨ શિક્ષકોની અભિપ્રાયાવલીનાં આધારે મહત્વનાં તારણો.

- ૭૦% શિક્ષકોને તાલીમ દરમ્યાન શૈક્ષણિક ચર્ચાનો અવકાશ ન હતો.
- વધુમાં વધુ ૬૩.૩૩% શિક્ષકોને તાલીમ દરમ્યાન પ્રશ્નો રજૂ કરવાની તક આપવામાં આવતી નહોતી.
- ૬૪.૬૬% શિક્ષકોને તાલીમ દરમ્યાન મૂંઝવતા પ્રશ્નોની ચર્ચાનો અવકાશ નહોતો.
- ૫૬.૬૬% શિક્ષકોને તાલીમ દરમ્યાન સમસ્યાઓનું નિરાકરણનો અવકાશ નહોતો.
- ૬૮% શિક્ષકોને તાલીમ દરમ્યાન શૈક્ષણિક ચર્ચાનો અવકાશ નહોતો.
- ૬૦% શિક્ષકો તાલીમ દરમ્યાન નવીન પ્રયુક્તિઓ તથા પ્રવિધિઓના ઉપયોગ કરી શકતા નહોતા.
- ૬૪% શિક્ષકોના મતાનુસાર તાલીમ દરમ્યાન અધરા મુદ્દાઓનું સરળીકરણ માટે અવકાશ નહોતો.
- ૬૮.૬૬% શિક્ષકોને તાલીમ દરમ્યાન પ્રવૃત્તિમય વાતાવરણ નિર્માણ માટે ચર્ચાનો અવકાશ નહોતો.
- ૬૦% શિક્ષકોના મતાનુસાર તાલીમ દરમ્યાન બાળકોની શૈક્ષણિક ગુણવત્તા સુધારવા તાલીમમાં ચર્ચાનો અવકાશ નહોતો.
- ૬૫.૩૩% શિક્ષકો તાલીમ દરમ્યાન શિક્ષકમાં બદલાવ માટેનો ચર્ચાનો અવકાશ નહોતો.
- ૫૪% શિક્ષકો તાલીમ દરમ્યાન વિદ્યાર્થીઓની શૈક્ષણિક સિદ્ધિ માટે ચર્ચાનો અવકાશ નહોતો.

- ૬૨.૬૬% શિક્ષકો તાલીમ દરમિયાન ભાષા અધ્યાપનની અસરકારકતા માટે ચર્ચાનો અવકાશ નહતો.

૫.૨.૩ તજજ્ઞોની પ્રશ્નાવલીનાં આધારે મહત્વનાં તારણો.

- ૧૦૦% તજજ્ઞો માને છે કે તાલીમ પહેલા પૂર્વ તૈયારી જરૂરી છે.
- ૧૦૦% તજજ્ઞો માને છે કે તાલીમ કાર્યક્રમ તાલીમના હેતુઓ પ્રમાણે યોજવામાં આવે છે.
- ૪૦% તજજ્ઞો માને છે કે તાલીમ દરમિયાન શૈક્ષણિક સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.
- ૧૦૦% તજજ્ઞો માને છે કે તાલીમ દરમિયાન ભાષા શિક્ષણને લગતી ચર્ચા થાય છે.
- ૭૦% તજજ્ઞો માને છે કે એમને આપવામાં આવેલ સમય યોગ્ય અને પૂરતો હતો.
- તાલીમ વર્ગની ઉપયોગિતા વિશે તજજ્ઞો માને છે કે વર્ગખંડની અસરકારકતા (૨૦%), વિષય વસ્તુમાં સજ્જતા (૩૦%) તથા નૂતન પ્રવાહોથી (૨૦%) શિક્ષકો પરિચિત થાય છે.

૫.૨.૪ તાલીમ ભવનનાં વ્યાખ્યાતાઓ માટેની પ્રશ્નાવલીનાં આધારે મહત્વનાં તારણો.

- ૭૫% વ્યાખ્યાતાઓ માને છે કે ભાષા શિક્ષણની તાલીમ ભાષા શિક્ષકો માટે ઉપયોગી હોય છે.
- ૪૦% વ્યાખ્યાતાઓ માને છે કે નવા પ્રવાહોને પહોંચી વળવા માટે ભાષા શિક્ષકની તાલીમ જરૂરી છે.
- ૮૦% વ્યાખ્યાતાઓ માને છે કે ભાષા શિક્ષણની અધ્યાયન પદ્ધતિઓમાં નવીનતા જોવા મળે છે.
- તાલીમ વર્ગોમાં માત્ર ૬૫% આઈ.સી.ટીનો ઉપયોગ છે.
- તજજ્ઞો મોડ્યુલ્સના ઉપયોગ અંગે અભિપ્રાય આપતા જણાવે છે કે સંદર્ભ સાહિત્ય તરીકે (૩૦%), માર્ગદર્શિકા તરીકે (૨૦%) તથા આધારભૂત સામગ્રી તરીકે (૨૦%) ઉપયોગી હોય છે.

- ૭૦% તજજ્ઞો માને છે કે તાલીમ સાહિત્ય પૂરતા પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ હોય છે.
- ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણને સમૃદ્ધ બનાવવા માટે તજજ્ઞોએ આપેલા અભિપ્રાયો પૈકી અક્ષર સુધારણા તાલીમ (૨૦%), અન્ય ભાષાના શિક્ષકોને ગુજરાતી ભાષાની તાલીમ (૨૦%), બોલી અને ભાષાની તાલીમ (૩૦%), પદ્ય/ગદ્ય શિક્ષણની તાલીમ (૧૦%) જરૂરી હોય છે.
- તાલીમ વર્ગોની અસરકારકતા વધારવા માટે તજજ્ઞોના મતાનુસાર નિમ્ન શૈક્ષણિક ગ્રેડવાળી શાળાના શિક્ષકોને તાલીમ (૨૦%), મુદ્દા પ્રમાણોની તાલીમ (૧૦%) જરૂરી હોય છે.
- શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓના ઉપયોગ પૈકી કમ્પ્યુટર આધારિત શિક્ષણ (૪૦%), પ્રોજેક્ટ (૩૦%), જૂથ ચર્ચા (૧૫%) તથા પી.પી.ટી દ્વારા (૧૦%) ઉપયોગ થાય છે.
- તાલીમના આયોજન દરમિયાન પડતી મુશ્કેલીઓ પૈકી સત્રના શરૂઆતમાં આયોજન કરવું (૧૫%), અગાઉ શીખવેલ મુદ્દાઓનું પુનરાવર્તન (૧૦%), બેઈઝ પેપરની તૈયારીનો સમય (૩૫%) હોવું જોઈએ.
- ૭૫% શિક્ષકો તાલીમ વર્ગ દરમિયાન વિચાર-વિમર્શ કરે છે.
- ૮૫% શિક્ષકોને પ્રશ્નો રજૂ કરવાની તક આપવામાં આવે છે.
- તજજ્ઞોની પસંદગીમાં ૩૦% મુશ્કેલી જોવા મળે છે.
- નવીનતા ઉભેરવા અંગે વ્યાખ્યાતાઓના મતાનુસાર ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ વધારવો (૩૦%), શિક્ષકોની સામેલગીરી વધારવી (૨૦%), પ્રશ્નબેંક તૈયાર કરવો (૧૫%) તથા તાર્કિક પ્રશ્નોનો ઉપયોગ (૧૦%) કરવો જોઈએ.
- તાલીમવર્ગના અંતે મૂલ્યાંકનની પ્રવિધિઓ પૈકી પૂર્વ/ઉત્તર કસોટી (૩૦%), વિષય વસ્તુ આધારિત લેખિત કસોટી (૫૦%), પ્રતિભાવ (લેખિત/મૌખિક) (૩૦%), વર્ગખંડ અવલોકન (૩૦%) તથા શિક્ષકો સાથે ચર્ચા (૩૦%) જરૂરી છે.

- તાલીમ વર્ગોની અસરકારકતા વધારવા માટે પ્રવૃત્તિ આધારિત શિક્ષણ (૩૦%), ચર્ચા અને ભાગીદારીની મહત્તમ તકો (૪૦%), તાલીમવર્ગમાં વિવિધતા અને નવીનતા (૬૦%) તથા ઉચ્ચ ગુણવત્તાવાળા રીસોર્સ પર્સન જરૂરી છે.
- ઉપયોગમાં લેવાયેલ શૈક્ષણિક સાધનો પૈકી મુદ્દાને અનુરૂપ (૨૦%), ચાર્ટ ચિત્રો/મોડેલ (૨૫%), ઓડિયો-વિડીયો (૧૫%) તથા વ્હાઈટ બોર્ડ (૧૫%)નો ઉપયોગ થાય છે.
- શૈક્ષણિક કાર્યને લગતા પ્રશ્નો ઉકેલવા માટે શૈક્ષણિક આદાન-પ્રદાન (૧૫%), ભાષા પ્રયોગ શાળાના ઉપયોગ (૨૫%), પારસ્પરિક આદાન-પ્રદાન (૨૫%)નો ઉપયોગ થાય છે.

૫.૩ સુધારણા માટેનાં સૂચનો:-

મુખ્ય તારણોનાં આધારે ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે યોજાતી સેવાકાલીન તાલીમોની સુધારણા માટે નીચેનાં સૂચનો આપવામાં આવ્યા.

- ઉચ્ચ શૈક્ષણિક લાયકાત ધરાવતા તજજ્ઞોને આમંત્રિત કરવા જોઈએ.
- આંતરિક તજજ્ઞો સિવાય બહારના તજજ્ઞો ઉદાહરણ તરીકે યુનિવર્સિટીનાં શિક્ષણ વિભાગ, આઈ.એ.એસ.ઈ. અને સી.ટી.ઈ. વગેરે માંથી તજજ્ઞો બોલાવવા જોઈએ.
- ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણનાં તમામ શિક્ષકોને તેઓની વ્યવસાયિક સજ્જતામાં વધારો કરવા તાલીમમાં સામેલ કરવા જોઈએ.
- ભાષા શિક્ષણ માટે યોજાતી તાલીમોમાં અદ્યતન ટેકનોલોજી (આઈ.સી.ટી.)નો તાલીમ કાર્યક્રમોમાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ.
- તાલીમ વર્ગોમાં ઓછા ખર્ચાણ વાળા અને સ્થાનિક કક્ષાએ પ્રાપ્ય શૈક્ષણિક સાધનોનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.
- તાલીમ દરમ્યાન અને તાલીમ બાદ યોગ્ય મોનીટરીંગ સિસ્ટમ વિકસાવવી જોઈએ.

- માતૃભાષાનાં શિક્ષકોને પોતાની વ્યવસાયિક સજ્જતા વધારવા શક્ય તેટલો વધુ અભ્યાસ કરવો જોઈએ.
- વ્યાકરણ શિક્ષણને વધુ સ્પ્રદ બનાવવા માટે ભાષા સજ્જતાને લગતાં મુદ્દાઓ પર વિવિધ બુદ્ધિવર્ધક રમતો યોજવી જોઈએ.
- ભાષા શિક્ષણને વધુ અસરકારક બનાવવા માટે પાઠ્યપુસ્તક ઉપરાંત સંદર્ભ સાહિત્યનું નિર્માણ કરવું જોઈએ.
- વર્ગખંડમાં શબ્દકોષનો ઉપયોગ વધુ થાય તે માટે સઘન પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.
- બાળ સાહિત્ય માટે સંદર્ભ સાહિત્ય વિકસાવવું જોઈએ.
- શાળા કક્ષાએ ભાષા પ્રયોગ શાળા એટલે ગુજરાતી ભાષાની નાની નાની સંકલ્પનાઓનો વિકાસ થતો સાહિત્યનું નિર્માણ કરી ડિસપ્લે કરવું જોઈએ.
- વિવિધ સાહિત્યકારોનાં ફોટોગ્રાફ્સ વગેરે વર્ગખંડમાં મુકી સાહિત્યને અનુરૂપ વાતાવરણ નિર્માણ કરવું જોઈએ.
- જિલ્લા શિક્ષણ અને તાલીમ ભવન, બ્લોક રિસોર્સ સેન્ટર અને કલ્સ્ટર રિસોર્સ સેન્ટર કક્ષાએ ગુજરાતી ભાષા સંવર્ધન માટે ભાષા પ્રયોગશાળા વિકસાવવી જોઈએ.
- બાળકની સર્જનાત્મકતાનો વિકાસ થાય તેવા કાર્યક્રમો વર્ગખંડ તેમજ શાળામાં અવાર-નવાર યોજવા જોઈએ.
- સામાન્ય જ્ઞાનનાં વિકાસ માટે રાજ્ય કક્ષાએ જનરલ નોલેજ જેવી બુકનું નિર્માણ કરવું જોઈએ.
- આઈ.સી.ટી.ના ઉપયોગને ધ્યાનમાં લઈ પ્રાયોગિક સંશોધન હાથ ધરવું જોઈએ.
- ગુજરાતી વિષયને લગતી પ્રવૃત્તિઓ જેવી કે, કવિ સંમેલનો, પરિસંવાદો, ચર્ચાસભા, ભાષા મંડળો અને પ્રોજેક્ટ વગેરે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરવી જોઈએ.
- ગુજરાતી ભાષાશિક્ષકની પસંદગી માટે ગુજરાતી વિષયવસ્તુ સજ્જતા પરીક્ષા દ્વારા થવી જોઈએ તો જ ગુજરાતી સ્તર ઉંચુ આવી શકશે.

- પાઠમાં આવતા લોક બોલીનાં પ્રયોગોને શિક્ષકોએ સમજાવી ભાષાની સમૃદ્ધિનો પરિચય આપવો જોઈએ.
- ભાષાનાં શિક્ષકને અન્ય ભાષા સોંપવામાં આવી હોય તો તે પોતે લીધેલી તાલીમ તથા કોઠાસુઝ વાપરીને વિષયના શિક્ષણને વધારે અસરકારક બનાવવો જોઈએ.

ભાવી સંશોધનો માટે સૂચનો:-

- શિક્ષકની તાલીમની જરૂરિયાત સંદર્ભે વસ્તુસ્થિતિનું વિશ્લેષણ કરી તાલીમોનું આયોજન કરી શકાય.
- ભાષા શિક્ષકોનાં અલગ-અલગ ક્ષેત્રો વિશે તાલીમ કાર્યક્રમોનો અભ્યાસ કરી શકાય.
- તાલીમ દરમિયાન ગુજરાતી ભાષા શિક્ષકોને મુશ્કેલીઓ વિશે અભ્યાસ કરી શકાય.
- ધોરણવાર ગુજરાતી ભાષાની સિદ્ધિ કસોટી તૈયારી કરી સંશોધન કરી શકાય.
- સ્વતંત્ર લેખન સંદર્ભે પણ સંશોધન દ્વારા લેખન કૌશલ્ય વિશે જાણી શકાય.
- માતૃભાષા શિક્ષણમાં પડતી મુશ્કેલીઓનો અભ્યાસ હાથ ધરી શકાય.
- વિદ્યાર્થીઓની મુશ્કેલીઓને ધ્યાનમાં રાખીને પણ ધોરણવાર સંશોધન કરી શકાય.

સંદર્ભસૂચિ

- T.N.Dave, The Language of Gujarat, Gujarat Research Society, અમદાવાદ, ૧૯૬૪. (ગુજરાતી આવૃત્તિ : ગુજરાતી ભાષા, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ, ૧૯૭૨)
- દીવેટિયા, નરસિંહરાવ ભોળાનાથ, ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્ય (સંક્ષેપ), ફાર્બસ ગુજરાતી સભા, મુંબઈ, ૧૯૫૭.
- દેસાઈ ડૉ. ઊર્મી ઘનશ્યામ, ગુજરાતી ભાષાના અંગસાધક પ્રત્યયો, યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, અમદાવાદ, ૧૯૭૨
- પંડિત, ડૉ.પ્રબોધ, ગુજરાતીનું ધ્વનિસ્વરૂપ અને ધ્વનિપરિવર્તન, ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ, ૧૯૬૬, ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ ગ્રંથ ૧, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ-૧૯૭૬.
- ભટ્ટ, ડૉ. વસંતકુમાર મનુભાઈ, ભાષાશાસ્ત્ર અને પ્રાચીન ભારતીય-આર્ય ભાષા, સસ્સ્વતી પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ, અદ્યતન આવૃત્તિ, ૧૯૯૨-૯૩.
- વ્યાસ, કાંતિલાલ બળદેવરામ, ગુજરાતી ભાષા – ઉદ્ગમ, વિકાસ અને સ્વરૂપ, એન.એમ.ત્રિપાઠી પ્રા.લિ.મુંબઈ, ૧૯૬૫,
- વ્યાસ, ડૉ. યોગેન્દ્ર, બોલીવિજ્ઞાન અને ગુજરાતી ભાષા, સમજ અને સાહિત્ય (વિક્રેતા) આદર્શ પ્રકાશન, અમદાવાદ, ૧૯૭૫
- સક્સેના, ડૉ.બાબુરામ, સામાન્ય ભાષાવિજ્ઞાન, હિન્દી સાહિત્ય સંમેલન, પ્રયાગ ૧૯૬૫.
- ઉચાટ, ડી.એ. (૨૦૦૯), “શિક્ષણ અને સામાજિક વિજ્ઞાનમાં સંશોધનનું પદ્ધતિશાસ્ત્ર”, પ્રથમ આવૃત્તિ, રાજકોટ: શિક્ષણશાસ્ત્ર ભવન, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી.
- જુડ. ઈ. અને અન્ય (અનુ.પંડયા, એસ.) (૨૦૧૩). “વધારાની ભાષાઓનું શિક્ષણ”, રાજકોટ: પ્રવીણ પ્રકાશન.

- પટેલ, બી.એમ.(૨૦૦૯). “વિદ્યાર્થીઓ અને વાચન”, રાજકોટ: પ્રવીણ પ્રકાશન.
- પટેલ, બી.એમ.(૨૦૦૯). “વાચનની વૈજ્ઞાનિક કલા”, રાજકોટ: પ્રવીણ પ્રકાશન.
- ભગવતસિંહજી, “ભગવતદ્રોમંડલ”, પ્રથમ આવૃત્તિ, રાજકોટ: પ્રવીણ પ્રકાશન.
- Azmal, Zeba (2014). “Tasks used in the Teaching of Reading Comprehension in Contemporary Language Pedagogy: A discription and analysis English.” Aligarh Muslim University.
- Borg, W.R. and Gall, M.D.(1996). “Educational Research: An Introduction.” 6th Edi. New York: Longman Publishers.
- Carrell, P.L. (1998). “Interactive Text processing: Implication for ESL Language Reading Classroom in P. Carrell, J. Devine and D. Eskey (Eds.), Intrective Approaches to Second language Reading. New York: Cambridge University Press, P.239-259
- Goodman, K. (1967). “Reading: Psycholinguistic Guessing Game: Journal of the Reading Specialist, P.136-35.
- Grossen, Bonita (1997), 30 Years of Research: What we know about How children Learn to Read.
- Rayner, K. And Pollatsek, A.(1989). “The Psychology of Reading.”
- Tompkins, G.E.(2011). Literacy in teh early Grades: A Successful start for Prek-4 Reader” (3rd edi.), Boston Press, P.203.
- અંબાસણા, પી.(૨૦૧૪). “વિદ્યાર્થીઓની ભાષાની વાચન/અર્થગ્રહણ ક્ષમતાઓનો અભ્યાસ”. અપ્રકાશિત એમ.એડ્.શોધનિબંધ, રાજકોટ: સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી.

- પટેલ ટી.એલ. (૨૦૦૩). “રાજકોટ શહેરના ધોરણ-૯માં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થી માટે ગુજરાતી ભાષા વાચન – અર્થગ્રહણ ક્ષમતા વિકસાવવા માટે કાર્યક્રમની રચના અને અસરકારકતા”. અપ્રકાશિત એમ.એડ્.શોધનિબંધ, રાજકોટ: સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી.
- મકવાણા, સંજય (૨૦૦૮). “ધોરણ-૬ના વિદ્યાર્થીઓ માટે વાચનશક્તિ કસોટીની રચના અને પ્રમાણીકરણ”. અપ્રકાશિત એમ.એડ્.શોધનિબંધ, પાટણ: હેમચંદ્રાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી.
- રાણા, કૃતિકા જી. (૨૦૧૪). “પ્રાથમિક શાળા વિદ્યાર્થીઓ માટે વાચન કૌશલ્યના વિકાસ કાર્યક્રમની રચના અને અજમાયશ.” અપ્રકાશિત એમ.એડ્.શોધનિબંધ, ખેરવા: ગણપત યુનિવર્સિટી.
- સંશોધનસાર સંગ્રહશ્રેણી-૧૧, જાન્યુઆરી-૨૦૦૬ શિક્ષકોની સજ્જતાના અભ્યાસ, ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ, ગાંધીનગર.
- સંશોધન સાર સંગ્રહશ્રેણી-૧૦ અભિપ્રાયોનું માપન, જાન્યુઆરી-૨૦૦૬, ગુજરાત શૈક્ષણિક સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ, ગાંધીનગર
- Evaluation of In-service Training Programmes of NCERT, New Delhi March-2016
- જિલ્લા શિક્ષણ તાલીમ ભવન, વાર્ષિક અહેવાલ ૨૦૧૪-૧૫, દાહોદ
- જિલ્લા શિક્ષણ તાલીમ ભવન, વાર્ષિક અહેવાલ ૨૦૧૫-૧૬, દાહોદ
- જિલ્લા શિક્ષણ તાલીમ ભવન, વાર્ષિક અહેવાલ ૨૦૧૪-૧૫, વડોદરા
- જિલ્લા શિક્ષણ તાલીમ ભવન, વાર્ષિક અહેવાલ ૨૦૧૫-૧૬, વડોદરા

Appendix - 1

Photographs During Gujarati Language Training Programme

Appendix – 2

Map of Sample Districts

Appendix - 3

ઉપકરણ પ્રમાણીકરણ માટે તજજ્ઞોની યાદી

ક્રમ	તજજ્ઞનું નામ	હોદ્દો	સંસ્થા
૧.	ડૉ. એન.સી. ઓઝા	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર	આર.આઈ.ઈ., ભોપાલ
૨.	ડૉ. સૌરભ મિશ્રા	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર	આર.આઈ.ઈ., ભોપાલ
૩.	ડૉ. સુરેશ મકવાણા	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર	આર.આઈ.ઈ., ભોપાલ
૪.	ડૉ. જિજ્ઞેશ બી. પટેલ	આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર	ચિલ્ડ્રેન યુનિવર્સિટી, ગાંધીનગર
૫.	શ્રી વિશ્વજીત કે. યાદવ	લેકચરર	ડાયેટ-વડોદરા
૬.	શ્રી વાચ.એચ.સપાટવાલા	લેકચરર	ડાયેટ-વડોદરા
૭.	શ્રી આર.કે.પટેલ	લેકચરર	ડાયેટ-દાહોદ

Appendix - 4

શિક્ષકો માટેની પ્રશ્નાવલી

નામ:-

શૈક્ષણિક લાયકાત:-

શાળાનું નામ:-

હોદ્દો:-

નોકરીનો અનુભવ-વર્ષમાં:-

નોંધ:- આપેલા પ્રશ્નોના જવાબ “હા અથવા ના”માં આપો. જ્યાં જરૂર લાગે ત્યાં કારણ આપો.

૧	ગુજરાતી વિષયની તાલીમના હેતુઓ તાલીમના આદેશમાં સ્પષ્ટપણે દર્શાવેલા હોય છે?	હા/ના
૨	ગુજરાતી વિષયના તાલીમી કાર્યક્રમનું માળખું ઘડવામાં કોઈ વિશેષજ્ઞ કે તજ્જ્ઞીય અભિપ્રાય જોવા મળે છે?	હા/ના
૩	ગુજરાતી વિષયની તાલીમી કાર્યક્રમ માટે જે મોડ્યુલ્સ બનાવવા આવે છે તેમાં કોઈ વિશેષતા કે તજ્જ્ઞીય અભિપ્રાય જોવા મળે છે?	હા/ના
૪	ગુજરાતી વિષયના તજ્જ્ઞ અને શિક્ષક માટે અલગ અલગ મોડ્યુલ્સ હોય છે?	હા/ના
૫	તાલીમ વર્ગમાં ગુજરાતી વિષયવસ્તુને લગતાં મોડ્યુલ્સ આપવામાં આવે છે? જો “હા” તો..... મોડ્યુલ્સ આપને શાળાકીય શૈક્ષણિક કાર્યમાં કેવી રીતે ઉપયોગી નીવડ્યાં?	હા/ના
૬	તાલીમમાં શિક્ષકોને ગુજરાતી અધ્યયન-અધ્યાપન વિશે પ્રશ્નો રજૂ કરવાની તક આપવામાં આવે છે?	હા/ના
૭	તાલીમનો સમયગાળો પૂરતો હોય છે?	હા/ના
૮	તાલીમ દરમિયાન ઉપયોગ કરેલ શૈક્ષણિક સાધનો શાળામાં મળી રહે છે?	હા/ના
૯	તાલીમ કાર્યક્રમમાં તાલીમ ભવનનું વાતાવરણ અભ્યાસને અનુકૂળ હોય છે?	હા/ના
૧૦	તાલીમી કાર્યક્રમથી ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણની ગુણવત્તા સુધરશે એવું તમને લાગે છે?	હા/ના

૧૧	તાલીમ દરમ્યાન શિક્ષણની કઈ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો? જે પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરેલ હોય તેની સામે ખરાની (✓)નિશાની કરો.	હા/ના																																								
	<table border="1"> <thead> <tr> <th>અનુ.નં.</th> <th>પદ્ધતિ</th> <th>મોટેભાગે</th> <th>કોઈકવાર</th> <th>ક્યારેય નહિ</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>૧.</td> <td>કથન પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૨.</td> <td>પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૩.</td> <td>સેમિનાર પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૪.</td> <td>ચર્ચા પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૫.</td> <td>સ્વાધ્યાય પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૬.</td> <td>પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૭.</td> <td>અન્ય</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	અનુ.નં.	પદ્ધતિ	મોટેભાગે	કોઈકવાર	ક્યારેય નહિ	૧.	કથન પદ્ધતિ				૨.	પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ				૩.	સેમિનાર પદ્ધતિ				૪.	ચર્ચા પદ્ધતિ				૫.	સ્વાધ્યાય પદ્ધતિ				૬.	પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ				૭.	અન્ય				
અનુ.નં.	પદ્ધતિ	મોટેભાગે	કોઈકવાર	ક્યારેય નહિ																																						
૧.	કથન પદ્ધતિ																																									
૨.	પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ																																									
૩.	સેમિનાર પદ્ધતિ																																									
૪.	ચર્ચા પદ્ધતિ																																									
૫.	સ્વાધ્યાય પદ્ધતિ																																									
૬.	પ્રશ્નોત્તરી પદ્ધતિ																																									
૭.	અન્ય																																									
૧૨	તાલીમમાં તમને તજ્જ્ઞ દ્વારા ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ અંગે કાંઈક નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું?	હા/ના																																								
૧૩	શાળાના તજ્જ્ઞો સિવાય બી.એડ./એમ.એડ. ના પ્રાધ્યાપકોને જોલાવવામાં આવે છે?	હા/ના																																								
૧૪	તાલીમ આપ્યા બાદ તે પ્રમાણેનું કાર્ય થાય છે કે કેમ તે અંગે ચકાસણી થાય છે?	હા/ના																																								
૧૫	તામીલ દરમ્યાન જણાવેલી બાબતો આપના શિક્ષકમિત્ર વર્તુળમાં ચર્ચાય છે?	હા/ના																																								
૧૬	તાલીમની જરૂરિયાતવાળા અને જે તે ધોરણના અને વિષયના શિક્ષકોને જે તે તાલીમ અપાય છે કે કેમ?	હા/ના																																								
૧૭	તાલીમ લીધા બાદ વર્ગખંડમાં તેના અમલીકરણમાં આપને મુશ્કેલીઓ પડે છે? જો “હા” તો કઈ કઈ?	હા/ના																																								

૧૮	<p>આપ ગદ્ય ભણાવવા માટે કઈ કઈ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરો છો?</p> <p>જે પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરેલ હોય તેની સામે ખરાની (✓)નિશાની કરો.</p> <table border="1" data-bbox="224 338 1338 709"> <thead> <tr> <th>અનુ.નં.</th> <th>પદ્ધતિ</th> <th>મોટેભાગે</th> <th>કોઈકવાર</th> <th>ક્યારેય નહિ</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>૧.</td> <td>કથન ચર્ચા પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૨.</td> <td>પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૩.</td> <td>આગમન નિગમન પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૪.</td> <td>અન્ય</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	અનુ.નં.	પદ્ધતિ	મોટેભાગે	કોઈકવાર	ક્યારેય નહિ	૧.	કથન ચર્ચા પદ્ધતિ				૨.	પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ				૩.	આગમન નિગમન પદ્ધતિ				૪.	અન્ય														
અનુ.નં.	પદ્ધતિ	મોટેભાગે	કોઈકવાર	ક્યારેય નહિ																																	
૧.	કથન ચર્ચા પદ્ધતિ																																				
૨.	પ્રોજેક્ટ પદ્ધતિ																																				
૩.	આગમન નિગમન પદ્ધતિ																																				
૪.	અન્ય																																				
૧૯	<p>ગુજરાતી વ્યાકરણ શિક્ષણ માટે આપ કઈ નવીનીકરણ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરો છો?</p> <p>જે પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરેલ હોય તેની સામે ખરાની (✓)નિશાની કરો.</p> <table border="1" data-bbox="224 884 1338 1402"> <thead> <tr> <th>અનુ.નં.</th> <th>પદ્ધતિ</th> <th>મોટેભાગે</th> <th>કોઈકવાર</th> <th>ક્યારેય નહિ</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>૧.</td> <td>ભાષાસંસર્ગ પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૨.</td> <td>અનુબંધ પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૩.</td> <td>આગમન પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૪.</td> <td>નિગમન પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૫.</td> <td>પાઠ્યપુસ્તક પ્રણાલી પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૬.</td> <td>અન્ય</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	અનુ.નં.	પદ્ધતિ	મોટેભાગે	કોઈકવાર	ક્યારેય નહિ	૧.	ભાષાસંસર્ગ પદ્ધતિ				૨.	અનુબંધ પદ્ધતિ				૩.	આગમન પદ્ધતિ				૪.	નિગમન પદ્ધતિ				૫.	પાઠ્યપુસ્તક પ્રણાલી પદ્ધતિ				૬.	અન્ય				
અનુ.નં.	પદ્ધતિ	મોટેભાગે	કોઈકવાર	ક્યારેય નહિ																																	
૧.	ભાષાસંસર્ગ પદ્ધતિ																																				
૨.	અનુબંધ પદ્ધતિ																																				
૩.	આગમન પદ્ધતિ																																				
૪.	નિગમન પદ્ધતિ																																				
૫.	પાઠ્યપુસ્તક પ્રણાલી પદ્ધતિ																																				
૬.	અન્ય																																				
૨૦	<p>ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે જ્ઞાનાત્મક, ભાવાત્મક અને મનોશારીરિક હેતુઓને આપ અધ્યયન-અધ્યાપનમાં સમાવેશ કરો છો?</p>																																				
૨૧	<p>ગુજરાતી ભાષામાં જાળકોની સર્જનાત્મકતા વધે તે માટે આપ કયા કયા પ્રયત્નો કરો છો?</p>																																				

૨૨	<p>ગદ્ય શિક્ષણમાં પડતી મુશ્કેલીઓ સામે ટીક (✓) માર્ક કરો.</p> <table border="1" data-bbox="224 268 1282 640"> <tr> <td>વાંચન</td> <td></td> <td>કા.પા.કાર્ય</td> <td></td> </tr> <tr> <td>સ્તર</td> <td></td> <td>સમજૂતી</td> <td></td> </tr> <tr> <td>લેખન</td> <td></td> <td>ભાષાકીય બાબત</td> <td></td> </tr> <tr> <td>સહકાર</td> <td></td> <td>પાઠનો વિષય</td> <td></td> </tr> <tr> <td>પ્રશ્નોત્તરી</td> <td></td> <td>વાણીનો પ્રવાહ</td> <td></td> </tr> </table>	વાંચન		કા.પા.કાર્ય		સ્તર		સમજૂતી		લેખન		ભાષાકીય બાબત		સહકાર		પાઠનો વિષય		પ્રશ્નોત્તરી		વાણીનો પ્રવાહ		
વાંચન		કા.પા.કાર્ય																				
સ્તર		સમજૂતી																				
લેખન		ભાષાકીય બાબત																				
સહકાર		પાઠનો વિષય																				
પ્રશ્નોત્તરી		વાણીનો પ્રવાહ																				
૨૩	<p>ગુજરાતી ભાષાની વિશેષતાઓ સમજાવવામાં પડતી મુશ્કેલીઓ સામે ટીક (✓) માર્ક કરો.</p> <table border="1" data-bbox="224 745 1282 1039"> <tr> <td>વાક્યાતુરી</td> <td></td> <td>બોલીના લહેકા</td> <td></td> </tr> <tr> <td>વાક્ય પ્રયોગો</td> <td></td> <td>વિશિષ્ટ શબ્દ પ્રયોગો</td> <td></td> </tr> <tr> <td>અનુવાદ</td> <td></td> <td>પરિભાષા</td> <td></td> </tr> <tr> <td>વિવિધ અર્થો</td> <td></td> <td>કહેવતો</td> <td></td> </tr> </table>	વાક્યાતુરી		બોલીના લહેકા		વાક્ય પ્રયોગો		વિશિષ્ટ શબ્દ પ્રયોગો		અનુવાદ		પરિભાષા		વિવિધ અર્થો		કહેવતો						
વાક્યાતુરી		બોલીના લહેકા																				
વાક્ય પ્રયોગો		વિશિષ્ટ શબ્દ પ્રયોગો																				
અનુવાદ		પરિભાષા																				
વિવિધ અર્થો		કહેવતો																				
૨૪	<p>વર્ગ શિક્ષણ દરમિયાન ગુજરાતી ભાષાના કયા કયા સાહિત્ય વિભાગોમાં આપ વધુ ભાર આપો છો? યોગ્ય વિકલ્પને ચડતા ક્રમમાં પસંદગી ક્રમ આપો.</p> <table border="1" data-bbox="519 1218 1047 1522"> <tr> <td>ગદ્ય</td> <td></td> </tr> <tr> <td>પદ્ય</td> <td></td> </tr> <tr> <td>વ્યાકરણ</td> <td></td> </tr> <tr> <td>લેખન</td> <td></td> </tr> </table>	ગદ્ય		પદ્ય		વ્યાકરણ		લેખન														
ગદ્ય																						
પદ્ય																						
વ્યાકરણ																						
લેખન																						

૨૫	<p>આપ ગદ્ય ભણાવવા માટે કઈ કઈ પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છો?</p> <p>જે પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરેલ હોય તેની સામે ખરાની (✓)નિશાની કરો.</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th>અનુ.નં.</th> <th>પદ્ધતિ</th> <th>મોટેભાગે</th> <th>કોઈકવાર</th> <th>ક્યારેય નહિ</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>૧.</td> <td>કાવ્યગાન પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૨.</td> <td>કથન ચર્ચા પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૩.</td> <td>આગમન નિગમન પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૪.</td> <td>રસાર્વાદ પદ્ધતિ</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td>૫.</td> <td>અન્ય</td> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	અનુ.નં.	પદ્ધતિ	મોટેભાગે	કોઈકવાર	ક્યારેય નહિ	૧.	કાવ્યગાન પદ્ધતિ				૨.	કથન ચર્ચા પદ્ધતિ				૩.	આગમન નિગમન પદ્ધતિ				૪.	રસાર્વાદ પદ્ધતિ				૫.	અન્ય				
અનુ.નં.	પદ્ધતિ	મોટેભાગે	કોઈકવાર	ક્યારેય નહિ																												
૧.	કાવ્યગાન પદ્ધતિ																															
૨.	કથન ચર્ચા પદ્ધતિ																															
૩.	આગમન નિગમન પદ્ધતિ																															
૪.	રસાર્વાદ પદ્ધતિ																															
૫.	અન્ય																															
૨૬	ગુજરાતી ભાષાના મૂલ્યાંકન માટે તાલીમ દરમ્યાન કઈ કઈ નવીન પ્રવિધિઓ શીખવવામાં આવી?																															
૨૭	ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણ માટે આપ કયા કયા કૌશલ્યોનો ઉપયોગ કરો છો?																															
૨૮	ભાષા શિક્ષક તરીકેની વ્યાવસાયિક સજ્જતા વધારવા માટે તાલીમ જરૂરી છે? - આ વિધાનના અનુસંધાનમાં આપના મંતવ્યો જણાવો.																															
૨૯	તાલીમના અમલીકરણ બાદ આપની શાળામાં કોઈ ખાસ પરિવર્તન આવ્યું હોય તેવું એકાદ દૃષ્ટાંત ટાંકો.																															
૩૦	તાલીમ વર્ગોને અસરકારક બનાવવા માટે તમારાં મંતવ્યો જણાવો.																															

Appendix - 5

શિક્ષકો માટેની અભિપ્રાયવલી

નામ:-

શૈક્ષણિક લાયકાત:-

શાળાનું નામ:-

હોદ્દો:-

નોકરીનો અનુભવ-વર્ષમાં:-

આપના અભિપ્રાય મુજબ જ્યાં લાગુ પડતું હોય ત્યાં ખરાની (✓) નિશાની કરો.

ક્રમ	વિધાન	સંપૂર્ણ સંમત	અંશતઃ સંમત	તટસ્થ	અંશતઃ અસંમત	સંપૂર્ણ અસંમત
૧.	તાલીમ દરમિયાન ગુજરાતી ભાષાના વિષયને લગતી શૈક્ષણિક ચર્ચાને અવકાશ રહે છે.					
૨.	તાલીમમાં શિક્ષકોને ભાષા શિક્ષણને લગતા પ્રશ્નો રજૂ કરવાની તક આપવામાં આવે છે.					
૩.	તમને તાલીમમાં ભાષા શિક્ષણને લગતા મૂંઝવતા પ્રશ્નોની ચર્ચા માટે પૂરતો સમય મળી રહે છે.					
૪.	તાલીમમાં ભાષા શિક્ષણને લગતા આપને મૂંઝવતા પ્રશ્નો અથવા સમસ્યાઓનું નિરાકરણ થાય છે.					

૫.	તાલીમના અંતે લેવામાં આવતા શિક્ષકોના પ્રતિભાવોને તે પછીના તાલીમવર્ગમાં ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે.					
૬.	તાલીમમાં શૈક્ષણિક સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.					
૭.	તાલીમમાં વિવિધ પ્રયુક્તિઓ તથા પ્રવિધિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.					
૮.	તાલીમી કાર્યક્રમ દ્વારા નવા ભાષાકીય મુદ્દા વિશેની માહિતી મળે છે.					
૯.	તાલીમી કાર્યક્રમમાં ગુજરાતી અભ્યાસક્રમના અઘરા મુદ્દાને સરળ રીતે સમજાવી શકાય, તે અંગેની માહિતી મળે છે.					
૧૦.	શાળામાં શૈક્ષણિક અને પ્રવૃત્તિમય વાતાવરણ નિર્માણ કરવામાં તાલીમ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.					
૧૧.	બાળકોની શૈક્ષણિક ગુણવત્તા સુધારવા માટે શાળા કક્ષાએ વારંવાર તાલીમો આપવી જોઈએ.					
૧૨.	તાલીમ દરમિયાન જણાવેલી બાબતો અને શાળામાં તેના અમલીકરણમાં શાળાનું વાતાવરણમાં આ બે બાબતો પરસ્પર અનુકૂળ છે.					

૧૩.	તાલીમમાં જણાવ્યા પ્રમાણે વર્ગખંડનું જીવંત વાતાવરણ નિર્માણ કરવામાં શાળાનું પર્યાવરણ ઉપયોગી છે.					
૧૪.	શાળાની સ્થાનિક પર્યાવરણ મુજબની પરિસ્થિતિને આધીન તાલીમ કાર્યક્રમોમાં પરિવર્તન લાવવું જોઈએ.					
૧૫.	તાલીમી કાર્યક્રમથી આપના વિચારોમાં પરિવર્તન આવે છે.					
૧૬.	તાલીમી કાર્યક્રમોમાં વિવિધ અને અસરકારક તજ્જો રાખવાથી શિક્ષકોને તાલીમમાં વિશેષ રસ રહે છે.					
૧૭.	શિક્ષક તાલીમ લે છે તેના પરિણામે વિદ્યાર્થીઓની ગુજરાતી ભાષાની શૈક્ષણિક સિદ્ધિમાં વધારો થાય છે.					
૧૮.	શિક્ષક તાલીમ લે છે તેના પરિણામે તેનું ગુજરાતી ભાષાનું અધ્યાપન વધારે અસરકારક બને છે.					

Appendix - 6

તજણો માટેની પ્રશ્નાવલી

(RP)

નામ:-

શૈક્ષણિક લાયકાત:-

શાળાનું નામ:-

હોદ્દો:-

નોંકરીનો અનુભવ-વર્ષમાં:-

નોંધ:- આપેલા પશ્ચોના જવાબ “હા અથવા ના”માં આપો. જ્યાં જરૂર લાગે ત્યાં કારણ આપો.

૧	આપે કેટલા અને કયા કયા તાલીમ વર્ગોમાં સેવા આપેલ છે તેની વિગત નીચેના કોષ્ટકમાં આપો.			
	અનુ.	તાલીમ વર્ગનું નામ	વર્ષ/મહિનો	આપે લીધેલ વિષય
	૧.			
	૨.			
	૩.			
	૪.			
૫.				
૨	તાલીમ વર્ગો પહેલાં પૂર્વ તૈયારીની જરૂર રહે છે?			હા/ના
૩	તાલીમના હેતુઓ પ્રમાણે તાલીમ માટે આપ આયોજન કરો છો?			હા/ના
૪	તાલીમ વર્ગો દરમિયાન આપને ભાષાશિક્ષણને લગતા શૈક્ષણિક સાધનો મળી રહે છે?			હા/ના
૫	તાલીમ વર્ગ દરમિયાન ભાષાશિક્ષણને લગતી ચર્ચાને અવકાશ રહે છે?			હા/ના
૬	આપને આપેલ સમય આપના વિષયવસ્તુને ન્યાય આપે તેટલો હતો?			હા/ના
૭	આપને આપની પરંદગીનો વિષય આપવામાં આવ્યો હતો?			હા/ના
૮	આવા તાલીમ વર્ગો પ્રાથમિક શિક્ષણ અને ભાષા શિક્ષણ ક્ષેત્રે ઉપયોગી નીવડશે?			હા/ના
૯	તાલીમ માટે આપને મોડ્યુલ્સ આપવામાં આવે છે? જો “હા” હોય તો મોડ્યુલ્સને કેવી રીતે અનુસરો છો?			હા/ના

૧૦	આપ શિક્ષકોને તાલીમમાં આવવા માટે પ્રોત્સાહિત કરો છો?	હા/ના
૧૧	તાલીમ સંબંધી સાહિત્ય પૂરતા પ્રમાણમાં આપવામાં આવે છે?	હા/ના
૧૨	આવા અન્ય તાલીમ વર્ગો ગુજરાતી ભાષા શિક્ષણને સમૃદ્ધ બનાવવા પ્રયોજી શકાય તેવું આપને લાગે છે? જો “હા” હોય તો કયા કયા? જો “ના” હોય તો કેમ?	હા/ના
૧૩	ભાષા શિક્ષણના તાલીમવર્ગોની અસરકારકતા વધારવા માટે આપના મંતવ્ય જણાવો.	

Appendix - 7

તાલીમ ભવનનાં વ્યાખ્યાતાઓ માટેની પ્રશ્નાવલી

નામ:-

શૈક્ષણિક લાયકાત:-

શાળાનું નામ:-

હોદ્દો:-

નોકરીનો અનુભવ-વર્ષમાં:-

નોંધ:- આપેલા પ્રશ્નોના જવાબ “હા અથવા ના”માં આપો. જ્યાં જરૂર લાગે ત્યાં કારણ આપો.

૧	તાલીમ વર્ગો પ્રાથમિક શિક્ષણ અને ભાષા શિક્ષણ માટે આપને ઉપયોગી લાગે છે?	હા/ના
૨	ભાષા શિક્ષણના નવા પ્રવાહોને પહોંચી વળવા માટે તાલીમ વર્ગો સક્ષમ છે?	હા/ના
૩	ભાષા શિક્ષણની અધ્યાપન પદ્ધતિમાં તમે નવીનતા લાવવા માટે પ્રયત્ન કરો છો?	હા/ના
૪	ભાષા શિક્ષણ માટે તમે ઈન્ફર્મેશન એન્ડ કમ્યુનિકેશન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરો છો?	હા/ના
૫	ભાષા શિક્ષણ તાલીમ વર્ગમાં જોઈતાં શૈક્ષણિક સાધનો આપના ભવન પાસે પૂરતા પ્રમાણમાં છે?	હા/ના
૬	ભાષા શિક્ષણ તાલીમ વર્ગ દરમ્યાન અધ્યાપન માટે આપ વિવિધ શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓનો ઉપયોગ કરો છો? જો “હા” હોય તો કઈ કઈ?	હા/ના
૭	ભાષા શિક્ષણ તાલીમ વર્ગના આયોજન દરમ્યાન મુશ્કેલીઓ પડે છે? જો “હા” હોય તો કેવા પ્રકારની અને કઈ?	હા/ના
૮	ભાષા શિક્ષણ તાલીમ દરમ્યાન શિક્ષકોનો સહકાર મળી રહે છે?	હા/ના
૯	ભાષા શિક્ષણ તાલીમ વર્ગ દરમ્યાન આપ શિક્ષકો સાથે વિચાર વિમર્શ કરો છો?	હા/ના
૧૦	તમે શિક્ષકોને તેમના પ્રશ્નો રજૂ કરવાની તક અથવા સમય આપો છો?	હા/ના
૧૧	ભાષા શિક્ષણની તાલીમ માટે તજજ્ઞોની પસંદગી કરવામાં તમને કોઈ મુશ્કેલી પડે છે?	હા/ના
૧૨	શું તજજ્ઞો ખરેખર સંપૂર્ણ સજ્જત થઈને તાલીમ વર્ગમાં આવે છે?	હા/ના

૧૩	તાલીમવર્ગમાં જે તાલીમ આપવાની તે વિશે તમને કોઈ વિશેષ તાલીમ આપવામાં આવે છે?	હા/ના
૧૪	તાલીમ આપવા માટે તજ્જો જુદી જુદી શૈક્ષણિક પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરે છે ?	હા/ના
૧૫	તાલીમવર્ગના હેતુઓ તજ્જો દ્વારા સિદ્ધ થાય છે?	હા/ના
૧૬	ભાષા શિક્ષણ તાલીમવર્ગનાં વિષયવસ્તુમાં નવીનતા ઉમેરવાની જરૂર લાગે છે? જો “હા” હોય તો કઈ?	હા/ના
૧૭	આપ ભાષા શિક્ષણ તાલીમ વર્ગનાં અંતે મૂલ્યાંકન કેવી રીતે કરો છો?	હા/ના
૧૮	ભાષા શિક્ષણ તાલીમવર્ગોની અસરકારતા વધારવા માટે તમારા અભિપ્રાયો જણાવો.	હા/ના
૧૯	ભાષા શિક્ષણ તાલીમવર્ગમાં તમે કયા પ્રકારનાં શૈક્ષણિક સાધનોનો વધુ ઉપયોગ કરો છો?	હા/ના
૨૦	ભાષા શિક્ષણ શૈક્ષણિક કાર્યને લગતાં પ્રશ્નો ઉકેલવામાં તમારી ભૂમિકા શું રહે છે?	હા/ના